BIBLIOTHECA INDICA:

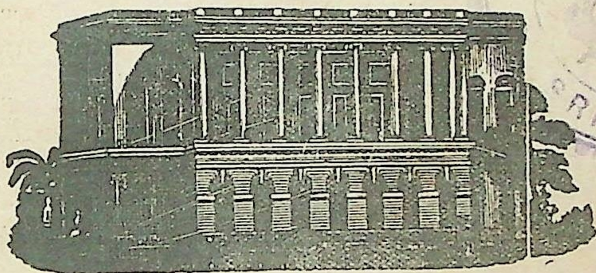
A

COLLECTION OF ORIENTAL WORKS

PUBLISHED BY THE

ASIATIC SOCIETY OF BENGAL.

NEW SERIES, No. 1031.

बोधिचर्यावतारपञ्जिका।

PRAJÑĀKARAMATI'S COMMENTARY TO THE BODHICARYĀVATĀRA OF ÇĀNTIDEVA.

EDITED WITH INDICES

BY

LOUIS DE LA VALLÉE POUSSIN,

PROFESSOR OF SANSKRIT IN THE UNIVERSITY OF GHENT.

FASCICULUS II.

CALCUTTA:

PRINTED AT THE BAPTIST MISSION PRESS,

AND PUBLISHED BY THE

ASIATIC SOCIETY, 57, PARK STREET,

1903.

BIBLIOTHECA INDICA:

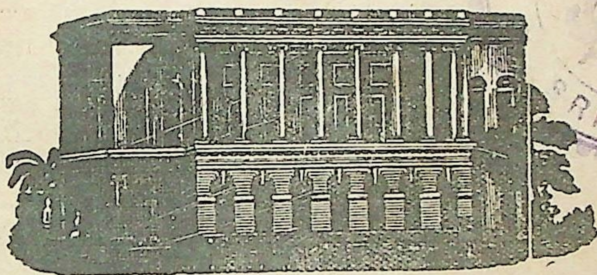
A

COLLECTION OF ORIENTAL WORKS

PUBLISHED BY THE

ASIATIC SOCIETY OF BENGAL.

NEW SERIES, No. 1031.

'बोधिचर्यावतारपञ्जिका ।'

PRAJÑĀKARAMATI'S COMMENTARY

TO THE

BODHICARYĀVATĀRA OF ÇĀNTIDEVA.

EDITED WITH INDICES

BY

LOUIS DE LA VALLÉE POUSSIN,

PROFESSOR OF SANSKRIT IN THE UNIVERSITY OF GHENT.

FASCICULUS II.

CALCUTTA:

PRINTED AT THE BAPTIST MISSION PRESS,

AND PUBLISHED BY THE

ASIATIC SOCIETY, 57, PARK STREET,

1903.

LIST OF BOOKS FOR SALE

AT THE LIBRARY OF THE

ASIATIC SOCIETY OF BENGAL,

No. 57, PARK STREET, CALCUTTA,

AND OBTAINABLE FROM

THE SOCIETY'S AGENTS, MESSRS. LUZAC & CO.,

46, GREAT RUSSELL STREET, LONDON, W.C., AND MR. OTTO HARRASSOWI, BOOKSELLER, LEIPZIG, GERMANY.

*Complete copies of those works marked with an asterisk * cannot be supplied—some of the Fasciculi being out of stock.*

BIBLIOTHECA INDICA.

Sanskrit Series.

Advaita Brahma Siddhi, (Text) Fasc. 1–4 @ /6/ each ...	Rs.	1	8
Advaitachinta Kaustubhe, Fasc. 1		0	6
*Agni Purāṇa, (Text) Fasc. 4–14 @ /6/ each		4	2
Aitarēya Brāhmaṇa, Vol. I, Fasc. 1–5 and Vol. II, Fasc. 1–5 Vol. III, Fasc. 1–5 Vol. IV, Fasc. 1–5 @ /6/		7	8
Aṇu Bhāṣyam, (Text) Fasc. 1–5 @ /6/ each		1	14
Aphorisms of Sāṇdilya, (English) Fasc. 1		0	12
Aṣṭasāhasrikā Prajñāpāramitā, (Text) Fasc. 1–6 @ /6/ each ...		2	4
Açvavaidyaka, (Text) Fasc. 1–5 @ /6/ each		1	14
Avadāna Kalpalatā, (Sans. and Tibetan) Vol. I, Fasc. 1–5; Vol. II. Fasc. 1–5 @ 1/ each		10	0
*Bhāmatī, (Text) Fasc. 4–8 @ /6/ each		1	14
Bhāṭṭa Dīpikā Vol. I, Fasc. 1–3		1	2
Bṛhaddēvatā (Text) Fasc. 1–4 @ /6/ each		1	8
Bṛhaddharma Purāṇa, (Text) Fasc. 1–6 @ /6/ each		2	4
Bodhicaryavatara of Cantidevi, Fasc. 1–2		0	12
Catalogue of Sanskrit Books and MSS., Fasc. 1–3 @ 2/ each ...		6	0
Çatapatha Brāhmaṇa, Fasc. 1–6		2	4
Catasahasrika Projnaparamita, (Text) Fasc. 1–4 @ /6/ each ...		1	8
*Caturvarga Chintāmaṇi (Text) Vols. II, 1–25; III. Part I, Fasc. 1–18. Part II, Fasc. 1–10 @ /6/ each		19	14
Catasahasrika-prajna-parimita Part I Fasc. 1–3 @ /6/		1	2
Çlokavartika, (English) Fasc. 1–3		2	4
*Çrauta Sūtra of Āpastamba, (Text) Fasc. 4–17 @ /6/ each ...		5	4
Ditto Çānkhāyana, (Text) Vol. I, Fasc. 1–7; Vol. II, Fasc. 1–4, Vol. III, Fasc. 1–4 @ /6/ each		5	10
Çri Bhāshyam, (Text) Fasc. 1–3 @ /6/ each		1	2
Dan Kriya Kaumudi, Fasc. 1		0	6
Gadadhara Paddhati Kālasāra Vol I. Fasc. 1–4		1	8
Kāla Mādhava, (Text) Fasc. 1–4 @ /6/ each		1	8
Kāla Viveka, Fasc. 1–4		1	8
Kātantra, (Text) Fasc. 1–6 @ /12/ each		4	8
Kathā Sarit Sāgara, (English) Fasc. 1–14 @ /12/ each		10	8
Kūrma Purāṇa, (Text) Fasc. 1–9 @ /6/ each		3	6
Lalita-Vistara, (English) Fasc. 1–3 @ /12/ each		2	4
Madana Pārijāta, (Text) Fasc. 1–11 @ /6/ each...		4	2
Mahā-bhāṣya-pradipōdyōta, (Text) Fasc. 1–9 & Vol. II, Fasc. 1–7 @ /6/ each		6	0
Manuṭikā Saṅgraha, (Text) Fasc. 1–3 @ /6/ each		1	2
Mārkaṇḍēya Purāṇa, (English) Fasc. 1–6 @ /12 each		4	8
*Mīmāṁsā Darçana, (Text) Fasc. 7–19 @ /6/ each		4	14
Nārada Smṛti, (Text) Fasc. 1–3 @ /6/		1	2
Nyāyavārtika, (Text) Fasc. 1–5 @ /6/		1	14
*Nirukta, (Text) Vol. III, Fasc. 1–6; Vol. IV, Fasc. 1–8 @ /6/ each ...		5	4
Nityacarapaddhati Fasc. 1–6 (Text) @ /6/		2	4
Nyayabinduṭikā, (Text)		0	10
Nyāya Kusumāñjali Prakaraṇa (Text) Vol. I, Fasc. 1–6; Vol. II, Fasc. 1–3 @ /6/ each		3	6
Padumawati, Fasc. 1–4 @ 2/ ...		8	0

ननु बहवश्च व्याघ्रव्यालादयोऽप्युपद्रवकारिणः सन्ति । तेभ्यः कथं चित्तस्य वशीकरणाद्भयं न भविष्यतीत्याह ।

व्याघ्राः सिंहा गजा ऋक्षाः सर्पाः सर्वे च शत्रवः ।
सर्वे नरकपालाश्च डाकिन्यो राक्षसास्तथा ॥ ४
सर्वे बद्धा भवन्त्येते चित्तस्यैकस्य बन्धनात् ।
चित्तस्यैकस्य दमनात् सर्वे दान्ता भवन्ति च ॥ ५

सुबोधं ॥ कुतः पुनरेवमित्याह ।

यस्माद्भयानि सर्वाणि दुःखान्यप्रमितानि च ।
चित्तादेव भवन्तीति कथितं तत्त्ववादिना ॥ ६

सर्वे [ह्ये][ते] कर्माक्षेपवशादनिष्टदायका भवन्ति । कर्म च चित्तमेव चेतना कर्मेति वचनात्[2] । वाक्कायकर्मणोरपि चित्तमेव समुत्थापकं । तदन्तरेण तयोरनुत्पत्तेः । चेतयित्वा कर्मेति वचनात्[2] । तस्मात्सर्वमिह कर्मनिर्मितमेव । तच्च चित्तान्नान्यत्[3] । तदाह ।

---

1 Quoted *ad* III, 22.

2 Quoted *infra ad* IX, 73, p. 305, 18 of the printed text; *Madh. vṛtti* XVII, 2: cetanā cetayitvā ca karmoktaṁ paramarṣiṇā. See the first words of the Bodhicittavivaraṇa—GOGERLY quoted by CHILDERS s. voc. citta. (*Dh. sṁ* §§ 4, 5).

3 *Sic*: but Tib: de yaṅ sems las gzan na med-pai phyir-ro. = tac ca cittād ananyatvāt.

कर्मजं लोकवैचित्र्यं चेतना तत्कृतं च तत्[1] ।
चेतना मानसं कर्म तज्जे वा[42b]क्कायकर्मणी ॥ इति ।

न चानपकारचित्तस्य केचिदपकारिणो नाम[2] । यस्मात् ।

निवृत्तपापचित्तस्य नास्ति लोके भयं द्विषः ।
सुखहानिर्न तस्यास्ति यस्य चित्तं वशे स्थितं ॥

अत इदमुक्तं ।

चित्तस्य दमनं साधु चित्तं दान्तं सुखावहं । इति[3] ॥

तत्त्ववादी भगवान् वस्तुतत्त्वकथनशीलत्वात् । तेनेदं तत्त्वं कथितं प्रकाशितं । सर्वं चित्तप्रसूतमिति । अतः सर्वत्र चित्तमेव प्रधानं ॥

इत्यमेवैतन्नान्यथा । इति प्रसाधयन्नाह ।

शस्त्राणि केन नरके घटितानि प्रयत्नतः ।
तप्तायःकुट्टिमं केन कुतो जाताश्च ताः स्त्रियः ॥ ७

नरकपालानां कुन्तासिमुसलादीनि । असिपत्त्रवनसमुद्भूतानि वा । केन कृतानि । न तत्र कश्चित्कर्तास्ति ईश्वरादिः । तत्कर्तृत्वस्यान्यत्र निषिद्धत्वात् । इहापि निषेत्स्यमानत्वात्[4] ॥ तप्तलोहमयी च भूमिः केन घटिता । ताश्च स्त्रियः कुतः कारणसामग्रीतो जाता याः पारदारिकैः शाल्मलीवृक्षस्याधस्ता-

---

1 Tib : de ni sems-pa dan des byas.—This Stanza is quoted IX, 73 (p. 305, 18).
2 Cp. *supra ad* I, 34, 36.
3 Quoted Chap. IX, (312, 8) and notes in loco (*cp. Dhammapada*, 25).
4 Cp. Chap. IX, 119–126.

दुपरि च दृश्यन्ते । स च शाल्मलिर्वा । अतो नान्यत्कारणमत्र चित्तादुपकल्पनीयं । यदुक्तं ।

सत्त्वलोकमथ भाजनलोकं
चित्तमेव रचयत्यतिचित्रं ।
कर्मजं हि जगदुक्तमशेषं
कर्म चित्तमवधूय च नास्ति ॥ [1] इति ॥

तस्माच्चित्तमेवात्र कारणं नान्यदित्यत आह ।

पापचित्तसमुद्भूतं तत्तत्सर्वं जगौ मुनिः ।
तस्मान्न कश्चित्त्रैलोक्ये चित्तादन्यो भयानकः ॥ ८

पापकर्मोपस्कृतं चित्तमेव तेषां कारणं भगवान् कथितवान् । नापरं किं चित् ॥ यत एवं तस्मान्न त्रिजगति पापचित्तादपरः कश्चिद्भयहेतुरस्ति । तस्माच्चित्तमेव वशीकर्तव्यं ॥ यदुक्तमार्यरत्नमेघे[2] । चित्तपूर्वंगमाः सर्वधर्माः । चित्ते परिज्ञाते सर्वधर्माः परिज्ञाता भवन्ति ॥ अपि च

चित्तेन नीयते[3] लोकः [43a] चित्तं चित्तं न पश्यति[4] ।
चित्तेन चीयते कर्म शुभं वा यदि वाशुभं ॥

चित्तं भ्रमतेऽलातवत् । चित्तं विभ्रमते तरङ्गवत्[5] । चित्तं दहते दवाग्निवत् । चित्तं रोहयते[6] महाम्बुवदिति च । एवं

---

[1] Quoted *ad* IX. 73 (p. 305, $_{20}$) and *Pañcakramaṭ*, 40, l. 39.

[2] Quoted *Çikṣās.* 121, $_{12}$. Cp. *Dhammapada* 1.

[3] Ms: citte vacīyate; but Tib. confirms the reading of the *Çikṣās.*—Cp. *Laṅkāv.* 52, 15: cittena cīyate karma manasā ca vidhīyate.

[4] Cp. IX, 17.

[5] Mss. turaṅga; but Tib: rlabs.

[6] *Çikṣās.*: harate (Tib: bskyed).

व्युपपरीक्षमाणश्चित्ते सूपस्थितस्मृतिर्विहरति। न च चित्तस्य वशं गच्छति। अपि तु चित्तमेवास्य वशं गच्छति। चित्तेनास्य वशीभूतेन सर्वे धर्मा वशीभवन्तीति॥

स्यादेतत्। दानपारमितादिषु कथमिव चित्तं प्रधानं[1]। सा हि सर्वसत्त्वानां दारिद्र्यापनयनलक्षणेत्याह।

अदरिद्रं जगत्कृत्वा दानपारमिता यदि।
जगद्दरिद्रमद्यापि सा कथं पूर्वतायिनां॥ ९

दारिद्र्यं हि नाम सास्रवसुखभोगबुभुक्षया चित्तकार्पण्यं उपकरणवैकल्यं वा। तदपनीय जगतो यदि दानपारमितापरिपूरिर्भवतीत्युच्यते[2]। तदा सा कथं। न कथं चिदपि। पूर्वतायिनां पूर्वमभिसंबुद्धानां भगवतां युज्यते। कुतः? जगद्दरिद्रमद्यापि। नाद्यापि यावज्जगद्दारिद्र्यमुपशाम्यति॥ यद्येवं नेष्यते। कथं तर्हि सा भवतीत्याह।

फलेन सह सर्वस्वत्यागचित्ताज्जनेऽखिले[3]।
दानपारमिता प्रोक्ता तस्मात्सा चित्तमेव तु॥ १०

सर्वस्वं बाह्याध्यात्मिकं सर्वं वस्तु दानं[4] दानफलं च सर्व-

---

1 Cp. *supra* 98, 10.

2 Paripūri, Cf. *M. Vyut.* 244, 71; SENART, *Mhv.* I. 373.

3 So. L2. M. and Tib.: sems-kyis; Dev. 85, B. 90: °svatyāgacittaṁ.; Min.: sarvasvam.—It is worth remark that the "puṇya" produced by the "puṇya-dāna" is only to be desired, for the welfare of beings. (Çikṣās. 147, 17). the doctrine of Manu IV, 32.

4 So Tib. and Ms.

सत्त्वेभ्यः परित्यजतोऽभ्यासेन प्रकर्षगमनाद्[1] यदापगतमात्सर्यमलं निरासङ्गतया चित्तमुत्पद्यते। तदा दानपारमिता निष्पन्नेत्युच्यते। तस्मात् सा चित्तमेव नान्या दानपारमिता ॥ शीलपारमिता तु सुतरां चित्तमेवेत्यत आह।

मत्स्यादयः क्व नीयन्तां मारयेयं यतो न तान्।
लब्धे विरतिचित्ते तु शीलपारमिता मता ॥ ११

प्राणातिपातादिसर्वावद्यविरतिचित्तमेव हि शीलं। न पुनस्तदाश्रयभूतबाह्यविषयनिवृत्तिस्वभावं। यदि पुनर्वधादिविषयवस्त्वभावेन तद्वधाद्यभावाच्छीलं स्यात्। तदा ते मत्स्यादयः[2] [43b] क्व नीयन्तां यत्र तेषां दर्शनं न स्यात्। अन्यथा तद्वधाद्युपक्रमे शीलं न स्यात्। न चैवं। तस्मात्तेषु विद्यमानेष्वपि लब्धे विरतिचित्ते निवृत्तिमनस्कारे[3] शीलपारमिता मता संमता तत्स्वभावविदां। तस्मात्सा चित्तमेव ॥ क्षान्तिपारमितापि न चित्ताद्भिन्नेत्याह।

कियतो मारयिष्यामि दुर्जनान् गगनोपमान्।
मारिते क्रोधचित्ते तु मारिताः सर्वशत्रवः ॥ १२

परापकारादिसंभवेऽपि चित्तस्याकोपनता क्षान्तिः। अन्यथा

---

[1] On this expression and the connected one: prakarṣaparyanta°, see Nyāyabinduṭīkā, 14, 22; and Chap. ix of this book.

[2] Tib. adds: gzan-gyi bdog-pa dan bud-med dan chan-la-sogs-pa: parasvaṁ ca striyaç ca madyādi ca.

[3] Tib.: sems ldog-par yid-la byed-pa.

यदि सर्वशत्रूणां तद्विनिपातनेन[1] वैरनिर्यातनं कृतवतः केनचिद्वैराभावादुपशान्तवैरस्य न कश्चिदपकारी स्यात्। इति मर्षणं क्षान्तिः।[2] तदेतदशक्यानुष्ठानं। शत्रवो हि गगनसमत्वादपर्यन्ताः[3]। तेषां मारणमशक्यं। तस्मात् क्रोधादिनिवृत्तिचित्तमेव तेषामुपायेन मारणमिव। तत्कृतापकारस्यागणनात्[4]। जन्मान्तरवैरासंभवाच्च[5]। मारितप्रायास्ते॥ अत्राशक्यतायामप्युपायेन प्रवृत्तौ दृष्टान्तोपदर्शनेन शक्यतामाह।

भूमिं छादयितुं सर्वां कुतश्चर्म भविष्यति।
उपानच्चर्ममात्रेण छन्ना भवति मेदिनी॥ १३

कण्टकाद्युपघातरक्षणार्थं पृथ्वी छादयितुमुचिता। न चैतच्छक्यं। तावतश्चर्मणोऽभावात्। भावेऽपि छादनस्याशक्यत्वात्। उपायेन पुनः शक्यं। उपानहश्चर्मणा केवलेन सर्वा भूमिश्छादिता भवति॥ दृष्टान्तोक्तमर्थं प्रकृते योजयन्नाह।

बाह्या भावा मया तद्वच्छक्या वारयितुं न हि।
स्वचित्तं वारयिष्यामि किं ममान्यैर्निवारितैः॥ १४

शत्रुप्रभृतयो भावा मया वारयितुमशक्याः। तद्वत् मेदिनीचर्मच्छादनवत्। अपकारक्रियायाः। अतः स्वचित्तमेव शक्यं वारयिष्यामि। अन्यवारणस्यापार्थकत्वात्। स्वचित्त-

---

1 Hitherto only: "das zur Fehlgeburt bringen." (W.K.F.).

2 Ms. tad etad; Tib.: dei thse de...

3 See *supra* I, 33.

4 Agaṇana is new; cp. W.K.F. s. voc. gaṇanā, agaṇayant.

5 There an application of the principle, *supra* p. 98 n. 2.

वारणादेव तत्सिद्धेः । तस्मात्सा चित्तमेव ॥ वीर्यपारमिता तु कुशलोत्साहस्वभावाऽतिविस्पष्टं चित्तमेवेत्याह[44a] ।

सहापि वाक्छरीराभ्यां मन्दवृत्तेर्न तत्फलं ।
यत्पटोरेककस्यापि चित्तस्य ब्रह्मतादिकं ॥ १५

वचनकायसहितस्यापि चित्तस्य कुशलपक्षे मन्दप्रचारस्य न तादृशं फलमुपजायते । यादृशं ध्यानादिविषये पटुप्रवृत्तेरेकाकिनोऽपि चित्तस्य फलं ब्रह्मभूयादिकं । तस्मात् सा चित्तमेव ॥ ध्यानं तु चित्तैकाग्रतालक्षणं चित्तादन्यथा वक्तुमशक्यमित्याह ।

[1]जपास्तपांसि सर्वाणि दीर्घकालकृतान्यपि ।
अन्यचित्तेन मन्देन वृथैवेत्याह सर्ववित् ॥ १६

मन्त्राद्यावर्तनलक्षणा वचनव्यापारा जपाः । तपांसि चेन्द्रियदमनलक्षणाः कायिकाः । तान्यतिबहुकालमभ्यस्तान्यपि । अन्यत्र सक्तचित्तेन मिद्धाद्युपहतचित्तेन[2] वा । [3]समानपाटवविकलेनेत्यर्थः । वृथैव निष्फलमेव । अत्यर्थक्षुद्रफलत्वात् । अभिमतार्थेऽनुपयोगाद्वा । पुत्रोऽप्यपुत्र एव पुत्रकार्याकरणाद्यथा । इत्याह भगवान् सर्वज्ञः । तस्माद् ध्यानपारमितापि चित्तमेव ॥ प्रज्ञा तु निर्विवादा चित्तमेवेत्याह ।

---

[1] See J.R.A.S., 1895, p. 435 and *Ādikarmapradīpa*, in (*Etudes et Mat.*, p. 203):
tathā coktaṁ *Vidyādharapiṭake* । japās tapāṁsi ..... । anyacittena mandena sarvaṁ bhavati niṣphalam. (Cf. *Çikṣās.* 142, 12).

[2] As observed by Kern (*Saddh. puṇḍ*, p. 319) "middha is a would-be Sanskrit form, it ought to be mṛddha from Vedic mṛdhyati."

[3] So Ms.; But Tib.: bsam-gtan-la gsal : = dhyānapāṭava°; or samādhi°.

दुःखं हन्तुं सुखं प्राप्तुं ते भ्रमन्ति मुधाम्बरे[1]।
यैरेतद्धर्मसर्वस्वं चित्तं गुह्यं[2] न भावितं॥ १७

पञ्चगतिसंसारजात्यादिदुःखं प्रहातुं तत्प्रहाणे निर्वाणसुखमधिगन्तुं ते सत्त्वा मुधा निरर्थका एव भ्रमन्ति अम्बरे काशीपुष्पमिव[3] निष्फलं संसारे। यदनुष्ठितं क्व चिदपि न लग्नमिति तदेवमभिधीयते पञ्चाग्निसेवाग्निरोलुञ्चनादिव्रतं। के पुनरेवं भ्रमन्ति। यैः संसारभयभीरुभिः सुखार्थिभिश्च धर्मसर्वस्वं सर्वलौकिकलोकोत्तरधर्मनिदानभूतं चित्तं बालानामगोचरस्वभावतया गुह्यं न भावितं तत्त्वचित्ततया[4] पुनः पुनः स्थिरीकृतं॥

तस्मादियमतितरां चित्तमेव। यथोपवर्णितमार्यगण्डव्यूहे[5]। स्वचित्ताधिष्ठानं सर्वबोधिसत्त्वचर्या। स्वचित्ताधिष्ठानं सर्वसत्त्व[परि]पाकविनयः[6]॥ पेयालं॥ तस्य मम कुलपुत्र एवं भवति स्वचित्तमेवो[44b]पस्तम्भयितव्यं [सर्व]कुशलमूलैः। स्वचित्तमेव परिस्यन्दयितव्यं[7] धर्ममेघैः। स्वचित्तमेव परिशोधयितव्यमावरणीयधर्मेभ्यः[8]। स्वचित्तमेव दृढीकर्तव्यं वीर्येणेत्यादि[5]॥

इति चित्तस्वभावतां सर्वत्र प्रतिपाद्योपसंहरन्नाह।

---

1 *Sic* Dev., Burn.; Minaev has: °ti adhāmbare.

2 Minaev has: cittaguhyaṁ.

3 *Kāsa: Moringa pterygosperma (W.K.F.); Tib.: me-tog ka-çibzin-du.

4 ta*tva*citta*ta*tva [ta] yā: the italicised syllables marqued in Ms. as suspect; the syllabe [ta], supplied in margine. Tib.: de-kho-na-nyid-kyi sems-kyis = tattva-tva-cittena.

5-5 = *Çikṣās.* 122, $_{10-14}$.

6 Cf. *Lal. Vist.* 217, $_{5}$.

7 *Çikṣās.* has: evābhiṣyandayitavyam; Tib.: yoṅs-su.

8 *ibid.* āvaraṇāya dh°. See supra, p. 16 n. 1.

तस्मात्स्वधिष्ठितं चित्तं मया कार्यं सुरक्षितं ।
चित्तरक्षाव्रतं मुक्त्वा बहुभिः किं मम व्रतैः ॥ १८[1]

एवमुत्पादितबोधिचित्तेन शिक्षारक्षणे यत्नवता मनसि कर्तव्यं । स्वधिष्ठितं स्मृत्या सुरक्षितं संप्रजन्येन वक्ष्यमाणरीत्या मया स्वचित्तं कर्तव्यं तदेकाग्रमानसेन । अत्रैव सर्वेषामन्तर्भावात् । अतश्चित्तरक्षणमेव प्रधानं व्रतं । तद्विहाय किमन्यैर्व्रतैर्बहुभिरपि मम प्रयोजनं । न किंचित्तद्रहितस्य निष्फलत्वात् ।

[2]एतावती चेयं बोधिसत्त्वशिक्षा यदुत चित्तपरिकर्म[3] एतन्मूलत्वात्सर्वसत्त्वार्थानां[2] ।

तद्यथा धर्मसंगीतिसूत्रे कीर्तितं[4] । मतिविक्रमबोधिसत्त्व आह । योऽयं धर्मो धर्म इत्युच्यते । नायं धर्मो देशस्थो न[5] प्रदेशस्थोऽन्यत्र स्वचित्ताधीनो धर्मः । तस्मान्मया स्वचित्तं स्वाराधितं स्वधिष्ठितं सुपरिजितं[6] सुसमारब्धं सुनिगृहीतं कर्तव्यं । तत्कस्य हेतोः । यत्र चित्तं तत्र गुणदोषाः[7] । [8]तद्बोधिसत्त्वो दोषेभ्यश्चित्तं निवार्य गुणेषु प्रवर्तयति । तदुच्यते । चित्ताधीनो धर्मो धर्माधीना बोधिरिति[4] ॥

---

1 Quoted *infra ad* V, 58.

2-2 from *Çikṣās.* 121, 10-11. See *infra* V, 58.

3 Tib: sems yoṅs su-sbyaṅ-ba.

4-4 See *Çikṣās.* 112, 4-8.

5 Tib. deça = yul ; pradeça = phyogs.

6 This word is wanting in *Çikṣās.*

7 Tib. adds : yatra na cittam tatra na guṇadoṣāḥ.

8 *Çikṣās.* has : tatra.

एवं चित्तायत्ततां सर्वत्र निश्चित्य चित्तदृढतायामुदाहरणमाह ।

यथा चपलमध्यस्थो रक्षति व्रणमादरात् ।
एवं दुर्जनमध्यस्थो रक्षेच्चित्तव्रणं सदा ॥ १९

असमाहितजनमध्ये पुनरुपघातभयात्तद्गतमनसा यथा व्रणं रक्षति कश्चिदप्रमत्तः । एवं तथा चिचारक्षणकामः । अकारणवैरिबालजनमध्ये संवसन् तत्परश्चित्तं व्रणमिव रक्षेत् [45a] सर्वकालं ॥ यथाप्रसिद्धित इदमुदाहरणं । न तु पुनर्मनागपि सादृश्यमस्तीत्याह ।

व्रणदुःखलवाद्भीतो रक्षामि व्रणमादरात् ।
संघातपर्वताघाताद्भीतश्चित्तव्रणं न किं ॥ २०

ईषन्मात्रं दुःखं दुःखलवो व्रणकृतः । तस्माद्भीतो रक्षामि व्रणं । प्रकृतानुरोधे रक्षतीति पाठो युक्तः[1] । आदरात् तात्पर्येण । संघातनरकप्रभवादनेकवर्षसहस्रानुभूयमानदुःखात्[2] पर्वताघातात्सर्वतो व्याप्तिप्रहारात् । भीतः । चित्तव्रणं न किं रक्षेदिति प्रकृतेन संबन्धः । यदि वा । अहं तु किं न रक्षामीति परिणामेन योजनीयं । अथ वा । एवमुत्पादितबोधिचित्तेन मनसा चिन्तयितव्यमित्यवतार्यते । तदा रक्षामीति[3] ॥ कः पुनरेवं सति गुणः स्यादित्याह ।

1 Ms.: °rodhaṁ...yuktaṁ.; This clause is wanting in Tib.

2 Cp. *Mhv.*—(See hdon-pa) I, 13, 11.

3 Tib.: dei-thse bsruṅ-bar-bya o zes gdon ciṅ sbyar-bar-bya o = ...iti pāṭho yojanīyaḥ.

अनेन हि विहारेण विहरन् दुर्जनेष्वपि।
प्रमदाजनमध्येऽपि यतिर्धीरो न खण्ड्यते ॥२१

यस्मादेव[·] मनसिकारेण विचरन् वनिताजनमध्येऽपि प्रासादपृष्ठे अयमनिवार्योऽतिशयेन कामरागेषु। तेनेदमुक्तं यतिर्धीर इति। अस्मिन्मनसिकारे निध्यप्तचित्तः[1]। न खण्ड्यते। शिक्षारक्षणमनसिकारान्न स्खलति। पुनरेवं करणीयमित्यत्रार्थे दृढमभिनिवेशं दर्शयन्नाह।

लाभा नश्यन्तु मे कामं सत्कारः कायजीवितं।
नश्यत्वन्यच्च कुशलं मा तु चित्तं[2] कदाचन ॥२२

चीवरपिण्डपातादयो नश्यन्तु विलयं यान्तु मम कामं यथेष्टं। सत्कारो गौरवेणासनदानपादवन्दनादिपूजा। कायो जीवितं च। सर्वमेतन्नश्यतु। अन्यदपि यत्किंचित्सुखसौमनस्यनिमित्तं। तदपि नश्यतु। कुशलं पुनर्मम चित्तं मा कस्मिंश्चिदपि काले नङ्क्षीदिति॥ अत्र पुनरादरमुत्पादयितुं शास्त्रकार आह।

चित्तं रक्षितुकामानां मयैष क्रियतेऽञ्जलिः।
स्मृतिं च संप्रजन्यं च सर्वयत्नेन[3] रक्षत ॥२३

अञ्जलिं कृत्वा प्रार्थयामि[4]। किमर्थं। स्मृतिं च संप्रजन्यं

---

1 This word is new; cf. *supra ad* III, 10; *Çikṣās*. 19, 2). ; 152, 2.—Tib. yid-la byed-pa hdi-la ṅes-par sems-pao.—(ṅes-pa = niçcita.)

2 *Sic* L2. M.; Minaev has: mā tac cittaṁ—Tib.: sems ni nams-kyaṅ...... :

3 Minaev has: sarvaṁ yatnena.—saṁprajanya = Tib. çes-bzin.

4 This pregnant meaning of the word añjali is to be noted, cf. *supra* III, 4.

च । न केवलां स्मृतिं । नापि केवलं[45b] संप्रजन्यमिति परस्परापेक्षया चकारद्वयं ।[1] तत्र स्मृतिरार्यरत्नचूडसूत्रेऽभिहिता । यया स्मृत्या सर्वक्लेशानां प्रादुर्भावो न भवति । यया स्मृत्या सर्वमारकर्मणामवतारं न ददाति । यया स्मृत्या उत्पथे कुमार्गे वा न पतति[2] । यया स्मृत्या दौवारिकभूतया[3] सर्वेषामकुशलानां चित्तचैतसिकानां धर्माणामवकाशं न ददाति । इयमुच्यते सम्यक्स्मृतिरिति[1] ॥

संक्षेपतः पुनरियं स्मृतिरुच्यते । विहितप्रतिषिद्धयोर्यथायोगं स्मरणं स्मृतिः[4] । यच्चाह । स्मृतिरालम्बनासंप्रमोष इति[5] ॥

[6]संप्रजन्यं तु प्रज्ञापारमितायामुक्तं । चरंश्चरामीति प्रजानाति । स्थितः स्थितोऽस्मीति प्रजानाति । [7]निषण्णो निषण्णोऽस्मीति प्रजानाति । शयानः शयितोऽस्मीति प्रजानाति । यथा यथाऽस्य[8] कायः स्थितो भवति तथा तथैनं[9] प्रजानाति ॥ पेयालं ॥ सोऽतिक्रामन् वा [प्रतिक्रामन् वा] संप्रजानचारी[10]

1.1 = Çikṣās. 120, 7-10. 2 *Sic* Ms.; from a second-hand na nayati.

3 Cp. *infra* V, 33 (BENDALL).

4 I have not found this quasi-metrical definition (See *infra ad* V. 54, *in fine*) of the Smṛti in the *Çikṣās.*—from which Prajñākaramati derived all his materials.

5 Cp. for the meaning, *Çikṣās.* 123, 15; and *infra* V, 29.—Yac cāha = Tib.: gaṅ-gi phyir......zes bstan-pa yin-no = (yasmāt .....iti deçitam).

6 See *ibid.*, 120, 11-13. 7 Here the *Çikṣās.* has: çayānaḥ çayita iti prajānāti.

8 *ibid.* :...yathā cāsya.

9 *ibid.*: tathaiva.—*enam* (or *eva*) is wanting in Tib.

10 So Ms.; the *Çikṣās.* has °jānacārī, °jānancārī; Prof. BENDALL reads: jānaṁç carī, and writes to me: °jānacārī is out of the question; °janyacārī might do; I prefer my reading which allows for the utter ignorance of *aṁdhi* on the part of scribes.

भवति। आलोकिते विलोकिते संमिञ्जिते[1] प्रसारिते संघाटीपटपात्रचीवरधारणे अशिते पीते खादिते निद्राक्लम-[प्रति]विनोदने आगते गते स्थिते निषण्णे सुप्ते जागरिते भाषिते तूष्णीभावे प्रतिसंलयने संप्रजानचारी भवतीति[2] ॥

इदमेव वक्ष्यति।

एतदेव समासेन संप्रजन्यस्य लक्षणं।

यत्कायचित्तावस्थायाः प्रत्यवेक्षा मुहुर्मुहुः ॥ इति[3] ॥

कः पुनरनयोर्व्यतिरेके दोषः। येनैते यत्नेन रक्षणीये कथिते इत्याह।

व्याध्याकुलो नरो[5] यद्वन्न क्षमः सर्वकर्मसु।
तथाभ्यां व्याकुलं[6] चित्तं न क्षमं सर्वकर्मसु ॥ २४

रोगोपहतसामर्थ्यो यथा पुरुषः सर्वकर्मसु गमनभोजनादिष्वकर्मण्यो [46a] भवति। तथा स्मृतिसंप्रजन्याभ्यां विकलं चित्तं सर्वकर्मसु ध्यानाध्ययनादिलक्षणेषु॥ अनयोः समुदायाभावे दोषमुक्त्वा प्रत्येकमभावे कथयितुमाह।

असंप्रजन्यचित्तस्य श्रुतचिन्तितभावितं।
सच्छिद्रकुम्भजलवन्न स्मृताववतिष्ठते ॥ २५

---

1 See Senart, *Mhv.*, I, 418, and *Divyāv.* 473, 6 (Bendall).

2 Ends the quotation from *Çikṣās.*

3 See *infra* V, 108, and *Çikṣās.* 118. 13—Burnouf, *Lotus*, 342.

4 Tib : °ākulā narāḥ (mi-dag).

5 Tib. : nad-kyis dkrugs-pai... । be-bzin rmons-pas sems [dkru]gs-pa ।...... ॥

न विद्यते संप्रजन्यं यस्मिंस्तदसंप्रजन्यं । तच्चित्तं यस्य तस्य । श्रुतचिन्ताभावनामयप्रज्ञापरिनिष्ठितं[1] वस्तु न स्मरणमधिवसति । तन्मूलं च सर्वं कल्याणं । किमिव । यथा सच्छिद्रकुम्भे सुखप्रक्षिप्तमुदकमधस्ताद्गच्छति नावतिष्ठते ॥ इदमपरं तद्व्यतिरेके दूषणमाह ।

अनेके श्रुतवन्तोऽपि श्राद्धा यत्नपरा अपि ।
असंप्रजन्यदोषेण भवन्त्यापत्तिकश्मलाः ॥ २६

बहवोऽपि बहुश्रुताः । तथा श्रद्धावन्तो यत्नपराः शिक्षायामादरकारिणः । असंप्रजन्यदोषेणापत्तिकलुषिता भवन्ति । कायचित्तप्रचाराप्रत्यवेक्षणात् ॥ अपरमपि तदभावे दूषणमाह ।

असंप्रजन्यचौरेण स्मृतिमोषानुसारिणा[2] ।
उपचित्यापि पुण्यानि मुषिता यान्ति दुर्गतिं ॥ २७

असंप्रजन्यमेव संप्रजन्याभावः क्लेशस्वभावश्चौरः कुशलधनापहरणात् । तेन स्मृतिमोषानुसारिणा । रक्षपालभूताया स्मृतेः प्रमोषमभावमनुसृत्य । मुषिता विलुप्तकुशलधनाः सन्तः । उपचित्यापि पुण्यानि कुशलधनानां संचयं कृत्वापि । दुर्गतिपरायणा भवन्ति ॥ कुतः पुनरेवमित्युक्तमेवार्थं स्पष्टयन्नाह ।

क्लेशतस्करसंघोऽयमवतारगवेषकः ।
प्राप्यावतारं मुष्णाति हन्ति सद्गतिजीवितं ॥ २८

1 See *supra*, p. 5, n. 1.
2 Cp. *M. Vyut.* 9, ३, ९.

तस्कराश्चौराः। तेषां संघातः। अवतारगवेषकः पिशाचवदवतारमार्गप्रेक्षी छिद्रान्वेषणतत्पर इत्यर्थः। प्राप्यावतारं प्रवेशमार्गमासाद्य मुष्णाति। ततो हन्ति शोभनगतये जीवितप्रतिलम्भं। कुशलपाथेयाभावात्॥

स्मृतिमधिकृत्याधु[46b]ना प्राह।

तस्मात्स्मृतिर्मनोद्वारान्नापनेया कदाचन।
गतापि प्रत्युपस्थाप्या संस्मृत्यापायिकीं व्यथां॥२९

यतः स्मृतेरभावे दूषणमेवं स्यात् तस्मादिदमत्र दोषं पश्यता। स्मृतिरालम्बनासंप्रमोषलक्षणा[1]। मनोद्वारान्मनोगृहप्रवेशमार्गात्[2]। नापनेया नापसार्या सदावस्थापयितव्येत्यर्थः। अथ कदाचित्प्रमादतस्ततोऽपगच्छेत्। तदा गतापि पुनर्निवर्त्योपस्थाप्या। तत्रैवारोपयितव्या। कथं। संस्मृत्य मनसि निधाय आपायिकीं नरकादिदुर्गतिव्यथां॥

तत्र द्वादशेमाः स्मृतयो निष्फलस्यन्दवर्जनाय[3] तथागताज्ञा[न]तिक्रमानुपालनविपाकगौरवस्मृतिप्रभृतयः शिक्षासमुच्चये[4] प्रदर्शिताः। तत एव विवेकेनावधार्याः।

सापि स्मृतिस्तीव्रादादरात्समुत्पद्यते। आदरोऽपि शमथ-

[1] Cp. *supra*, 108, 9.

[2] Manogṛha = cittanagara, *Çikṣās.* 123; *infra* V, 33.

[3] Ms.: niṣphalāsy°; See *infra* V, 38, 54; *Çikṣās.* 44, 19, 116, 12, n. 4, and *M. Vṛtti.* xvii, 4.

[4] p. 118, 4.

माहात्म्यमवगम्य[ा]तापेन[1] जायते । एतच्च यथावसरं वक्ष्यामः[2] ॥

केषांचित्पुनरन्यथापि स्मृतिरुत्पद्यते । तदुपदर्शयन्नाह ।

उपाध्यायानुशासिन्या भीत्याप्यादरकारिणां ।
धन्यानां गुरुसंवासात्सुकरं जायते स्मृतिः ॥ ३०

आचार्योपाध्यायसंनिधौ । तदन्यतमाराध्यसब्रह्मचारिसंनिधौ वा संवसतां । तदनुशासिन्या । भीत्या तद्भयेनापि । [3]आदरः कार्येषु सर्वभावेनाभिमुख्यमवज्ञाप्रतिपक्षो धर्मः[3] । तत्कारिणां यत्नवतां सुकृतिनां तदनुशासनीं[4] हिताहितविधिप्रतिषेधनियमनमनुगृह्णतामकृच्छ्रेणैव स्मृतिरुत्पद्यते ॥ इत्थमपि विहरन् स्मृतिमनसिकारबहुलविहारी भवतीति कारिकाद्वयेन दर्शयन्नाह ।

बुद्धाश्च बोधिसत्त्वाश्च सर्वत्राव्याहतेक्षणाः ।
सर्वमेवाग्रतस्तेषां तेषामस्मि पुरः स्थितः ॥ ३१
इति ध्यात्वा तथा तिष्ठेत्त्रपादरभयान्वितः ।
बुद्धानुस्मृतिरप्येवं भवेत्तस्य मुहुर्मुहुः ॥ ३२

---

1 Cp. *Çikṣās.* 119, 1-3. Tib.: khoṅ-du chud-nas ltuṅ-blaṅs-ba-las skye... Notwithstanding the readings of the Çikṣās. and of our text (*infra* stanzas *ad* V, 54), our reading is confirmed by Çikṣās. 119, 15, and foll. (and Tib. *in loco*) "idaṁ çamathamāhātmyam......avagamya tadabhilāṣeṇātāpo bhāvayitavyaḥ। tena tīvra ādaro bhavati çikṣāsu।" (Cf. *infra* 42, 1-2).

2 See *infra ad* V, 54.

3.3 = *Çikṣās.* 119, 2.

4 Cp. *Çikṣās.* 122, 15; 2, 6; 36, 2, 5; *M. Vyut.* 16, 3; *infra* V, 74, 103, where occurs the form anuçāsinī.

सर्वदा बुद्धबोधिसत्त्वानां समस्तवस्तुविषयाप्रतिहतज्ञान[47a]-चक्षुषां सर्वमेव वस्तुजातं पुरतोऽवस्थितमेव । अहमपि तेषां पुरोऽवस्थित एव । सर्ववस्तुवत् । इति मनसि निधाय तथैव संयतात्मा तिष्ठेत् । त्रपादरभयान्वितः । अप्रतिरूपे कर्मणि त्रपा लज्जा । शिक्षायामादरः । तदतिक्रमे भयं । बुद्धबोधिसत्त्वेष्वेव वा त्रपादयः ॥ एवं सत्यपरोऽपि विशेषः स्यादित्याह । बुद्धेत्यादि । तदेवं विहरतस्तस्य प्रतिक्षणमकामत एव बुद्धानुस्मृतिरपि स्यात्[1] ॥

संप्रजन्यस्योत्पत्तिस्थैर्ययोः स्मृतिरेव कारणमिति कथयन्नाह ।

संप्रजन्यं तदायाति न च यात्यागतं पुनः ।
स्मृतिर्यदा मनोद्वारे रक्षार्थमवतिष्ठते ॥ ३३

यदा स्मृतिर्मनोगृहद्वारि क्लेशतस्करसंघातानुप्रवेशनिवारिणी दौवारिकवदवस्थिता भवति । तदा संप्रजन्यमयत्नत एवोत्पद्यते । उत्पन्नं च सुस्थिरीभवति ॥ एवं तावदनयोरन्वयव्यतिरेकाभ्यां गुणदोषावभिधाय अनर्थविवर्जनार्थं निष्फलस्पन्दवर्जनमाह[2] ।

पूर्वं तावदिदं चित्तं सदोपस्थाप्यमीदृशं ।[3]
निरिन्द्रियेणेव मया स्थातव्यं काष्ठवत्सदा ॥ ३४

---

1 Cf. *Dharmasaṁgraha*, LIV.

2 See *supra* p. 111. n. 3.

3 But Tib.: re-zig daṅ-por hdi-hdrai sems I de ni skyon-bcas çes byas-nas I (skyon-bcas = jñātvā sadoṣam īdṛçam).

प्रथमं तावत् इदं चित्तमित्यध्यात्मनि चिन्तयति । सर्वकालमीदृशमुक्तक्रमयुक्तमुपस्थापयितव्यं । ततः परं निष्फलस्पन्दवर्जनार्थमपगतकरणग्रामेणैव निष्फलरूपादिविषयग्रहणसर्वविकल्पोपसंहारात् । मया स्थातव्यं । किमिव । काष्ठवत् । चक्षुरादिव्यापारशून्यत्वात् ॥ इदमेव व्यनक्ति ।

निष्फला नेत्रविक्षेपा न कर्त्तव्याः कदा चन ।[1]
[2]निध्यायन्तीव सततं कार्या दृष्टिरधोगता ॥ ३५

ईषन्मुकुलितपक्ष्मयुगला नासाग्रविनिवेशिता युगमात्रव्यवलोकिनी[3] वा कार्या दृष्टिः ॥ प्रथमारम्भिणः संतताभ्यासेन क्लेशस्य परिहारार्थमाह ।

दृष्टिविश्रामहेतोस्तु दिशः पश्येत्कदा चन ।
[4]आभासमात्रं दृष्ट्वा च स्वागतार्थं विलोकयेत् ॥ ३६

दृष्टिचित्तपरिखेदपरित्यागाय [47b] । कदा चित्कर्हिचित् । दिशो व्यवलोकयेत् । अथ कदाचित्कश्चित्तत्समीपमागच्छेत् तदा तस्य प्रतिच्छायामात्रं[7] विदित्वा स्वागतवादेन

1 Cp. Manu, IV. 177: na netracapalo...

2 So. M, Dev., BURN.; L2. °ttīva; Minaev has: °yatīva. Tib.: ṅes-par sems-pas rtag-tu ni । mig ni ... = sthiracittena satatam....

3 See CHILDERS, s. voc. Yuga; M. Vyut. 163, 15.

4 Ābhāsa, cp. Çikṣās. 129, 3.—Tib.: hga-zig mig-lam snaṅgyur na । bltas-nas oṅs-pa legs zes brjod = Kadā cit cakṣurmārge ābhāse bhūte dṛṣṭvā svāgatam iti vadet.

5 Tib.: dei oṅs-pai zar tsam...(?)—dei oṅs-pai = tasya āgacchataḥ; zar = andha.

संतोषणार्थं विलोकयेत्[1]। अन्यथा तत्र तस्यावध्यानेनाकुशलं प्रसवेत्॥ मार्गेऽपि [2]तथादृष्टेर्गच्छत उपघातपरिहारार्थमाह।

मार्गादौ भयबोधार्थं मुहुः पश्येच्चतुर्दिशं।
दिशो विश्रम्य[3] वीक्षेत परावृत्यैव पृष्ठतः॥ ३७

भयहेतुचौरादिप्रतिपत्त्यर्थं। चतुर्दिशमिति क्रमेण। अन्यथात्मभावस्य रक्षा कृता न स्यात्। सर्वदिग्व्यवलोकनं तु क्रियमाणमौद्धत्योपघातपरिहार्थं स्थित्वा कर्तव्यं[4]। पृष्ठतो व्यवलोकनं परावृत्य पश्चान्मुखीभूय॥ असमाधानस्य च रक्षणायाह।

[5]सरेदपसरेद्वापि पुरः पश्चान्निरूप्य च।
एवं सर्वास्ववस्थासु कार्यं बुद्ध्वा समाचरेत्॥ ३८

सरेत्पुरः। अपसरेत्पश्चात्। प्रपाताद्युपघातं निरीक्ष्य च। एवमित्युक्तक्रमदिशा[6] स्वपरहितप्रयोजनमवगम्य[7] प्रतिपत्तिसारो भवेत्॥

इदानीं संप्रजन्यकारितां शिक्षयितुमाह।

कायेनैवमवस्थेयमित्याक्षिप्य क्रियां पुनः।
कथं कायः स्थित इति द्रष्टव्यं पुनरन्तरा॥ ३९

---

[1] Cp. *infra* V, 80: ṛju paçyet sadā sattvān.

[2] Tib.: de-ltar lta-ba-na = tathā dṛṣṭvā = tathā-dṛṣṭer.

[3] Minaev: diço'paçramya; L[2]: viçramya; B. viçrāmya; M viçrābhya.—Tib.: ṅal-sos.—Schiefner: ṅal gso-ba = nach Ermüdung ausruhen.

[4] See *Çikṣās.* 106, 15, 118, 9, 198, 10.

[5] So Burn.; Minaev: saced... Tib.: hgro am yaṅ...

[6] Tib.: ...rim-pai zuṅ-gyis.

[7] Prayojana = dgos-pa = kārya.

चतुर्णामीर्यापथानामन्यतमस्मिन्नीर्यापथे । कायेनैवमिति स्थितेन निषण्णेन वाऽवस्थेयमिति । तदनन्तरं स्वाध्यायादिक्रियामारभ्य पुनरन्तराले व्यवलोकयितव्यं कथं कायः स्थित इति तस्मिन्नेवेर्यापथे । उत भिन्न ईर्यापथे । भिन्ने पुनः पूर्ववदवस्थाप्यः ॥ कायप्रत्यवेक्षामभिधाय चित्तप्रत्यवेक्षणमाह ।

निरूप्यः[2] सर्वयत्नेन चित्तमत्तद्विपस्तथा ।
धर्मचिन्तामहास्तम्भे यथा बद्धो न मुच्यते ॥ ४०

धर्मस्य स्वपरहितलक्षणस्य चिन्तैव महास्तम्भो बन्धनायत्तीकरणहेतुत्वात् । तस्मिन् बद्धोऽपि पुनः पुनर्निरूपणीय इत्याह ।

कुत्र मे वर्तत इति प्रत्यवेक्ष्यं तथा मनः ।
समाधानधुरं नैव क्षणमप्युत्सृजेद्यथा ॥ ४१

क्व पुनरिदं मनो [48a] मम वर्तते । पूर्वस्मिन्नालम्बने अन्यत्र वा गतं । गतमवगम्य ततो निवर्त्य तत्रैव योजयितव्यं । स्वरसवाहितायामुपेक्षणीयं । इति शमथधुरमेकमपि क्षणं यथा न परित्यजति तथा धारयितव्यं ।

[3]एतावता शीलं हि समाधिसंवर्तनीयमित्युक्तं भवति ॥ यथोक्तं चन्द्रप्रदीपसूत्रे

1 See *Çikṣās.* 51, 8, 53, 13.

2 Minaev has: nirūpya—cp. *Çikṣās.* 118, 12: cittamattadvipasya çamathastambhe nityabaddhasmṛtiḥ.

3 See, *Çikṣās.* 121, 1-5.

क्षिप्रं समाधिं लभते निरङ्गणं[1]

विशुद्धशीलस्य मि आनुशंसा इति[2] ।

अतोऽवगम्यते । ये के चित्समाधिहेतवः प्रयोगास्ते शीले अनुगता[3] इति ॥ तस्मात्समाध्यर्थिना स्मृतिसंप्रजन्यशीलेन भवितव्यं । तथा शीलार्थिनापि समाधौ यत्नः कार्य इति ॥[4]

समाधानपरित्यागावकाशमाह ।

भयोत्सवादिसंबन्धे यद्यशक्तो यथासुखं ।
दानकाले तु शीलस्य यस्मादुक्तमुपेक्षणं ॥ ४२

अग्निदाहादिभयं । तथा रत्नत्रयपूजादिकृत उत्सवः[3] । समधिकतरः सत्त्वार्थादिर्वा[6] । तत्संभवे यदि स्थातुमशक्तः । तदा कामचार इत्यनुज्ञातं । सापत्तिको न भवतीत्यर्थः ॥ कुतः पुनरयमनियमो लभ्यत इत्याह । दानेत्यादि । शीलं यद्यपि दानात्प्रकृष्टं । तथाप्यवरशिक्षायां शिक्ष्यमाणस्य तदनन्तरमेवोत्तरशिक्षावस्थितस्याभ्यासपाटवाभावात् कथं चित्तावत्कालं ततो

1 Ms. lābhāta.—Niraṅgaṇa, cp. Burnouf, *Lotus* 865, Rhys Davids, *J.R.A.S.*, 1898, p. 191 (Bendall).

2 Ms. has: ānu°; *Çikṣās.* : °smina ānu° çaṁsa; Prof. Bendall reads: °çīle'sminnānuçaṁsa. See Kern, *Lotus*, p. 336. ānṛçaṁsa = guṇa (=pāli-ānisaṁsa); "not limited to Buddhist writings as we see from the inscription at Bassac in Camboja, st. 18."

3 *Çikṣās.* : çīlāntargatā iti—but Tib. rjes-su-soṅ-pa.

4 Ends quotation from *Çikṣās.*

5 Ms. : kṛtanutsavaḥ.

6 So Ms. : possibly corrupt.—See *Çikṣās.* 167, 2.—(Tib. has here de-bas... : tato ...).

निवर्तमानस्यापि नापत्तिः॥ दानस्यासौ कालो न शीलस्य॥ अत एवोक्तं। यद्यशक्त इति। एतावन्मात्रेणेदमुदाहरणं। यथोक्तं[1]। तत्रैकस्यां शिक्षायां निष्पाद्यमानायामशक्तस्येतरशिक्षानभ्यासादनापत्तिः।

आर्याक्षयमतिसूत्रेऽप्येवमवोचत्[2]। दानकाले शीलोपसंहारस्योपेक्षे[48ᵇ]ति विस्तरः। न चातः शिथिलेन भवितव्यं॥[1]

यत्र कुशलपक्षसंचारेऽपि क्व चित्समाधानविघातः स्यात्तन्नोपादेयमित्याह।

यद्बुद्ध्वा कर्तुमारब्धं ततोऽन्यन्न विचिन्तयेत्।
तदेव तावन्निष्पाद्यं तद्गतेनान्तरात्मना॥ ४३[3]

स्वयमेव तु युक्त्यागमाभ्यां कल्याणमित्रवचनाद्वा यथाबलमवधार्य यत्किं चित्कर्म कर्तुमारब्धं ध्यानाध्ययनादिकं। प्रथमतस्तदेव तावन्निष्पत्तिं नेयं तन्निम्नेन मनसा। न पुनस्तदनिष्पन्नमेव परित्यज्य परमारम्भणीयं॥ किं पुनरेवं स्याद्यदि न स्यादित्याह[4]।

एवं हि सुकृतं सर्वमन्यथा नोभयं[5] भवेत्।
असंप्रजन्यक्लेशोऽपि वृद्धिं चैवं गमिष्यति॥ ४४॥

1 *Çikṣās.* 11, 7, where occurs instead of niṣpādyamānāyām : çikṣaṇāyām.—See *ibid.* 167, 1-2; and *infra* V. 84.

2 Ms. : sūtre hy... ; but Tib. has : kyaṅ, (=api) and *Çikṣās.* : api. *Çikṣās.* has : na cātra...

3 Cp. *infra*, VII. 47, 48.

4 So Ms. ; but Tib. : yady evaṁ na syāt ko doṣaḥ.

5 Minaev has : ...no bhayaṁ bhavet.

यस्मादेवमनुतिष्ठतः सर्वं सुश्लिष्टं कृतं स्यात् । तद्विपर्यये पुनर्दुःश्लिष्टमुभयं पूर्वं चात्तं पश्चात्स्वीकृतं[1] च स्यात् । चलप्रवृत्तेरसंप्रजन्यं स्यात् । प्रवेशे वृद्धिः स्यात् ॥

इत्थमपि निष्फलं वर्जयेदित्याह ।

नानाविधप्रलापेषु[2] वर्तमानेष्वनेकधा ।
कौतूहलेषु सर्वेषु हन्यादौत्सुक्यमागतं ॥ ४५

अनेकप्रकारेऽसंबद्धाभिधानेऽपरोपाधिके[3] प्रवर्तमाने । आश्चर्यवस्तुषु च समस्तेषु स्वयमपि तत्क्रियायां दर्शनश्रवणाय वा[क्]चित्तस्य[4] तारतम्यं निवारयेत् ॥

अपरमपि निष्फलवर्जनाय प्रातिमोचोद्दिष्टमाचरेत् । इत्याह ।

मृन्मर्दनतृणच्छेदरेखाद्यफलमागतं ।
स्मृत्वा ताथागतीं शिक्षां भीतस्तत्क्षणमुत्सृजेत् ॥ ४६[5]

भूमिफलकादिषु नखदण्डादिना रेखाकर्षणलेखनादि । निष्प्रयोजनमागतमापतितं विवर्जयेत् । भगवताच निवृत्ति-

---

1 Tib. : sṅar khas-blaṅs-pa daṅ phyis dam-bcas-pa.

2 On the saṁbhinnapralāpa, see *Çikṣās*. 73, 15.

3 Tib. : gzan-dag-gis byas-pa-la hjug-pa : para-kṛta-pravartamāna.

4 Tib. : raṅ-gis kyaṅ bya-ba de-la blta-ba daṅ mñan-pai phyir ṅag-daṅ sems zugs-pa-las bzlog-par-byao I .—ṅag = vākya, etc.

5 Minaev has : tatkṣaṇād bhīta utsṛjet ;—but cp. *infra* 120, 1.—Cp. *Manu*, IV. 50, 55, 70 ; *Pātimokkha*, ed. Min., p. 12.

राज्ञेति संस्मृत्य । तदतिक्रमविपाकफलभयात् । तत्क्षणमिति न तत्र कालपरिलम्बं कुर्यात् ॥

संक्लेशसमुदाचारे संप्रजन्यकारितां यदेत्यादिभिः सप्तभिः श्लोकैः शिक्षयितुमाह ।

यदा चलितुकामः स्याद्वक्तुकामोऽपि वा भवेत् ।
स्वचित्तं प्रत्यवेक्ष्यादौ कुर्याद्धैर्येण युक्तिमत्[1] ॥ ४७

प्रथमत एव स्वचित्तं निरूप्य । उक्तं । असंक्लिष्टावस्थायां कर[49a]णीयमुक्तं । एतदेव दर्शयति ।

अनुनीतं प्रतिहतं यदा पश्येत्स्वकं मनः ।
न कर्तव्यं न वक्तव्यं स्थातव्यं काष्ठवत्तदा ॥ ४८

रक्तं द्विष्टं वा स्वचित्तं यदा पश्येत् । तदा हस्तपदादिचलनमात्रकमपि न कर्तव्यं । नापि वचनोदीरणं । अन्यथा तदुत्थापिते कायवाग्विज्ञप्ती[2] अपि संक्लिष्टे[3] स्यातां । अतो बहिरिन्द्रियव्यापारविकल्पावुपसंहृत्य[4] स्थातव्यं काष्ठवत्तदा । सर्वव्यापारविरहान्निर्व्यापाराः सर्वधर्मा इति मनसि निधाय ॥

अपरमाह ।

उद्धतं सोपहासं वा यदा मानमदान्वितं ।
सोत्प्रासातिशयं वक्रं वञ्चकं च मनो भवेत् ॥ ४९

---

1 So : Min. ; M. : yuktimān.—Tib. rigs-pa ldan-par bya.

2 On "vijñapti" and "avijñapti," see *Madhyamakavṛtti*, XVII, 4.

3 Ms. : saṁkṛṣṭe : Tib. : ñon-moṅs-ldan.

4 Tib. has no dual form (vikalpam).

उद्धतमिति । सद्धर्मादिश्रवणप्रमादात् । अपि । उद्धतं विक्षेपबहुलमित्यर्थः । सोपहासं । वाग्विहेठनारम्भकं । तथा युक्तं वा । मानश्चित्तस्योन्नतिः । मदः स्वधर्मे[1] चित्तस्याभिनिवेशः । ताभ्यामन्वितं तत्संप्रयुक्तं । उत्प्रासः कायिकी विहेठना[2] । तेन सहोत्कटं । वक्रं कुटिलं शठं वा । वञ्चकं प्रतारकं मायावि वा । यदि मनो भवेत् । स्थातव्यं काष्ठवत्तदेति संबन्धः ।

यदात्मोत्कर्षणाभासं[3] परपंसनमेव च ।
साधिक्षेपं ससंरम्भं स्थातव्यं काष्ठवत्तदा ॥ ५०

आत्मोत्कर्षणं । स्वगुणातिशयप्रकाशनं । तदाभासं[4] तत्प्रतिभासं तद्विकल्पनात् । परपंसनं[5] परविग्रहः दोषाविष्करणं वा । तद्युक्तं । अधिक्षेपः परस्य वचनतिरस्कारः । संरम्भः सदाकलिविवादनिमित्तचित्तप्रदोषः । उभयत्र सह तेन वर्तत इति विग्रहः । एवं यदा पश्येत्स्वकं मनः स्थातव्यं काष्ठवत्तदेति सामान्योक्तमभिसंबध्यते ।

लाभसत्कारकीर्त्यर्थि परिवारार्थि वा पुनः ।
उपस्थानार्थि मे चित्तं तस्मात्तिष्ठामि काष्ठवत् ॥ ५१

---

1 Svadharma, should the reading be right, is not the svadharma of Manu, but synonymous to svapakṣe-ātmany.

2 Hitherto: viheṭhanam.

3 Tib.: bstod lhur-len-pa = ātmastutiparāyaṇaḥ.

4 = der snaṅ-ba ni.

5 Cf. *Çikṣās.* 10, n. 4; and *M. Vyut.* 127, 4: parapaṁsaka.—*Ibid.*, ātmotkarṣa, kuṭila-citta, etc.

कीर्तिर्यशः। परिवारः। दासीदासकर्मकरादिः। उपस्थानं पादधावनमर्दनादि। एभिर[ि]र्थं तदभिलाषं मम चित्तं तस्मात्तिष्ठामि काष्ठवत्।

परार्थरूक्षं[1] स्वार्थार्थि परिषत्काममेव वा।
[2]वक्तुमिच्छति मे चित्तं तस्मात्तिष्ठामि काष्ठवत्॥ ५२

परार्थरूक्षं परार्थविमुखं। स्वार्थार्थि स्वा[49b]र्थाभिनिविष्टं। परिषत्। शिष्यान्तेवासिप्रभृतिजनसमाजः। तदभिलाषि। तत्परिवारार्थि।

असहिष्ण्वलसं भीतं[3] प्रगल्भं मुखरं तथा।
स्वपक्षाभिनिविष्टं च तस्मात्तिष्ठामि काष्ठवत्॥ ५३

असहिष्णु असहनशीलं। अलसं क्रियास्वकर्मण्यं कुसीदमित्यर्थः। भीतं कायजीवितभीरु[4]। भयहेतुभ्यो वा। प्रगल्भं धृष्टं। मुखरं दुर्वचस्कं। युक्तायुक्तमनपेक्ष्याभिधायकं वा। स्वपक्षे शिष्यान्तेवासिज्ञातिसालोहितादौ अभिनिविष्टं पक्षपातातिशयवत्॥

सांप्रतं प्रतीकारनिर्देशमाह।

एवं संक्लिष्टमालोक्य निष्फलारम्भि वा मनः।
निगृह्णीयाद् दृढं शूरः प्रतिपक्षेण तत्सदा॥ ५४

---

1 Minaev has: °rūkṣyam.—Tib. uses periphrases: gzan-don yal-bar hdod-pa daṅ। raṅ-don gñer-bar hdod-pa-dag ... and does not translate the second pāda

2 So M2 and Tib.; Minaev: vartum; L2: kartum.

3 Minaev: asahiṣṇulasaṁbhītam.

4 Tib.: lus daṅ hthso...

उपदर्शितक्रमेण संक्लिष्टं संक्लेशसंप्रयुक्तं निष्फलव्यापारं वा ज्ञात्वा स्वचित्तं सर्वप्रवृत्तिनिरोधेन प्रभावमन्दतां विधाय निगृह्णीयादभिभवेत्। दृढं यथा पुनरपि समुदाचारधर्मकं न भवति[1]। क्लेशादिसंग्रामे विजयाय कृतपरिकरः शूरो बोधिसत्त्वः। प्रतिपक्षेण यो यस्मिन् प्रतिपक्ष उक्तः। यथा रागादावशुभादि। तेन तद्विपरीतविधानेनेत्यर्थः। सदा सर्वकालं। यदा यदा संक्लिष्टं प्रतीयते।

[2]उग्र[परि]पृच्छायां गृहिणं बोधिसत्त्वमधिकृत्योक्तं। तेन सुरामैरेयमद्यप्रमादस्थानात् प्रतिविरतेन भवितव्यं। अमत्तेनानुन्मत्तेन। अच[प]लेनाचञ्चलेनाभ्रान्तेनामुखरेणानुन्नतेन[3]। अनुद्धतेन। उपस्थितस्मृतिना[4]। ससंप्रजन्येनेति॥ अत्रैव च प्रव्रजितं बोधिसत्त्वमधिकृत्योक्तं। स्मृतिसंप्रजन्यस्याविक्षेप इति॥[2]

तथार्थतथागतगुह्यसूत्रे दर्शितं[5]। न खलु पुनः कुलपुत्र बोधिसत्त्वस्य वाग्रक्ता वा [दुष्टा वा मूढा वा][6] क्लिष्टा [50a]

---

1 "So that it shall not be again an object for the samudācara." There are two "samudācara," the vidūṣaṇā° (chap. II,) and the pratipakṣa° (*Çikṣās.* 171, 6—176, 3, 209, 5—*infra* V, 84), methods to the "purification from sin" (pāpaçodhana).

2 = *Çikṣās.* 120, 3–8.

3 See *M. Vyut.* 127, 10, 11. The lectio difficilior "unnaḍa" adopted by Prof. Bendall is confirmed by the Pali "unnaḷa" (*cf.* 120, n. 2)—The Tib. (mi-rgod), so far as I know, is not decisive (=anuddhata) Prof. Bendall kindly gives me references to *Çikṣās.* 105, 8, 108, 12 (unnāma) and Morris, J.P.T.S., 1887, p. 120, 121.

4 *Çikṣās.* has: upasthitasmṛtisaṁpra°.

5 = *Çikṣās.* 126 5–9.

6 mūḍhā, from Çikṣās.; sdaṅ-ba = dviṣṭā.

वा क्षणव्याकरणी[1] वा स्वपचोत्कर्षणवचना वा परपक्षनिग्रह-वचना वा आत्मवर्णानुनयवचना वा परवर्णप्रतिघातवचना[2] प्रतिज्ञोत्तारणवचना[3] वा आभिमानिकव्याकरणवचना वेति[1] ॥

एवं निष्फलस्यन्दवर्जनेनानर्थादात्मभावस्य रक्षा प्रतिपादिता भवति। [4]तस्मान्मया शीलसुस्थितेनाप्रकम्प्येनाशिथिलेन भवितव्यमिति[4]। एतच्च समाहितचित्तस्य सिध्यति। [5]अत इदं शमथमाहात्म्यमवगम्य तात्पर्येण भावयितव्यं[6]। अनेन तीव्र आदरो भवति शिक्षासु। तेनापि स्मृतिरुपतिष्ठते। उपस्थित[स्थित]स्मृतिर्निष्फलं वर्जयति। तस्मानर्था न संभवन्ति। तस्मा-

---

1.1 Ms. has: kṣaṇa° and so Tib.: skad-cig (= kṣaṇa) gsal-bar byas pa am. Prof. BENDADL reads: kṣuṇṇa, according to the Ms. of the Çikṣās. for apparently kṣūṇa; and Tib. *in loc*: thogs-pa (= pratihata).—Çikṣās.: °vyākaraṇā more correctly (*cp.* WHITNEY, 1150, f.)

On this word, M. KERN writes the following observation: "Je pense que la forme prākrite primitive etait *akkhaṇa*, qui dans le composé pāli *akkhaṇavedhin* est expliquiée par *aviraddhavedhin* (Jātaka, III 322, IV 494, V 129; Aṅg. Nik., I 284, II 171. On en a fait en sanscrit bouddhique akṣuṇavedhin [°dha°, Divyāv. Index, C. BENDALL]. Le Pāli comme le sanskrit bouddhique ont correctement interprètè le sens du mot " (touchant infailliblement la marque de tir" mais en ont ignoré l'étymologie (= sansk. *ākhana-vedhin*)—Il n'est pas impossible qu'on aît déduit, par abstraction, de *akkhaṇa*, un mot *Khaṇa*: le contraire de akkhaṇa."—MORRIS, T.P.I.S., 1885.

The reading of our Ms. *Kṣaṇa*, being confirmed by the Tib., is possibly good, being a sanskritised form of this *Khaṇa*.

2 *Çikṣās.* pratigha°, confirmed by VI, 62 pratighacitta, etc.

3 Ms. pratijñānut°.

Tib.: kha og-tu lus-la brus-par mi byed-pai thsig-gam = pratijñā-uttāraṇa ātmabhāva-aparīkṣā-vacanaṁvā.

4-4 From the *Dharmasaṁgīti*, cf. *Çikṣās.* 119, 14.

5 With some omissions and variants = *Çikṣās.* 119, 15—120, 2.—See *supra ad.* V, 29.

6 *Çikṣās.*: ātāpo bhāvayitavyaḥ.—Tib.: de ltuṅ blaṅs-te = ātāpa.

दात्मभावं रक्षितुकामेन स्मृतिमूलमन्विष्य नित्यमुपस्थितस्मृतिना भवितव्यं[1] ॥ एतदेवाह ।

तत्रात्मभावे का रक्षा यदनर्थविवर्जनं[2] ।
केन तल्लभ्यते सर्वं निष्फलस्पन्दवर्जनात्[3] ॥
एतत्सिध्येत्सदा स्मृत्य[ा][4] स्मृतिस्तीव्रादराद्भवेत्[5] ।
आदरः शममाहात्म्यं ज्ञात्वा तात्पर्येण जायते[6] ॥ इति

शमथमाहात्म्यं तु यथावसरमिहैव कथयिष्यते[7] ॥ अयमत्र पिण्डार्थोऽनर्थविवर्जनार्थमवधारयितव्य[8] इति वृत्तत्रितयेनोपदर्शयन्नाह ।

सुनिश्चितं सुप्रसन्नं धीरं सादरगौरवं ।
सलज्जं सभयं शान्तं पराराधनतत्परं ॥ ५५
परस्परविरुद्धाभिर्बालेच्छाभिरखेदितं ।
क्लेशोत्पादादिदं ह्येतदेषामिति दयान्वितं ॥ ५६

---

1 = *Çikṣās.* 119, $_{65}$—120, $_{2}$.

2 *Çikṣās.* 44, $_{19}$—ātmarakṣā, cp. *Dhammapada*, 157.

3 *Ibid.* 116, $_{12}$; cf. *supra*, p. 113, $_{15}$.

4 *Ibid.* 118, $_{3}$.

5 *Ibid.* 119, $_{1}$, and *supra*, p. 112, $_{1}$.

6 *Ibid.* 119, $_{2}$, with the reading: çamatha° (cf. *ibid.* l. 3: kas tāvad ayaṁ çamo nāma, and 123, $_{13}$). The fourth pāda is unmetrical.—Tib. has: brtun, for which the *Lal. Vist.*, according to Foucaux, has: ātāpa,° in.—*Ex conj.* jñātvātāpena jāyate.—*cf.* IV, 48, V, 1.

These four lines are the 7th and the 8th Kārikās of the *Çikṣāsamuccayakārikās* See Prof. Bendall's Introduction to the *Çikṣās.*

7 See *ibid.* 119, $_{9}$ and foll. and chap. IX, $_{1}$ of this book, (p. 237).

8 Cp. *Çikṣās.* 127, $_{8}$: ... asya tu granthavistarasyāyaṁ piṇḍārtho bodhisatvena manasā nityaṁ dhārayitavyaḥ |—Then occur the stanzas *Bodhic.* V, 55, 57, with the reading *suniçcalam* (Bendall, 127, n. 1).

आत्मसत्त्ववशं नित्यमनवद्येषु वस्तुषु ।
निर्माणमिव निर्मानं[1] धारयाम्येष मानसं ॥ ५७

सुनिश्चितं संदेहविपर्यासरहितं । सुप्रसन्नं सदा प्रीतिसौमनस्यबहुलं । धीरमचञ्चलं । आदरः कथित एव । गौरवं आराध्येषु चित्तस्य नम्रता । ताभ्यां सह वर्तते । सलज्जं पूर्ववत् । सभयं स्खलित - - - लोके भीतं[2] । शान्तं संयतेन्द्रियं । सत्त्वाराधनयत्न[50b]वत् ।

यदेकस्य रुचिजनकं तदन्यस्य विपरीतं । अन्योऽन्यविरुद्धाभिः पृथग्जनेच्छाभिरखेदितमविप्रतिसारि । कथं दयान्वितं । हेतुपदमेतत् । कुतः । यस्मात्क्लेशोत्पादान्न स्वातन्त्र्यादिदमेतत् परस्परविरुद्धचरितं एषां बालानामिति मत्वा[3] ।

आत्मसत्त्ववशं स्वपरायत्तं सर्वकालं । किं सर्वत्र । न । अनवद्येषु वस्तुषु । [4]उभयसावद्यशून्येषु । किंवत् निर्माणमिव[5] । निर्मितवत् । विगतमानं[6] मानसं धारयामि । एषोऽहमिति बोधिसत्त्वो [7]मनसि निवेशयेत् ।

अस्मादपि संवेगमनसिकाराच्चित्तस्यानर्थविवर्जनेन रक्षा विधातव्येत्याह ।

---

1 Minaev: nirmāṇaṁ; Tib: sprul-pa bzin-du ṅa med-par = nirmitavat...

2 Ms.: skhalite tyaralokya bhītam; Tib.: hkhrul-pa hbyuṅ-bas hjig-rten-la hjigs-pa.—Ch. *supra* 113, 6.

3 Cp. *infra* VI, 25.

4 Prakṛtyā, prajñaptyā avadyam.

5 See the note to Çikṣās. 127, 13.

6 Cp. *Çikṣās.* 153, 19: Sattveṣu nirmānatā.

7 *Ex conj.* Ms. has: °tvena manasi.

चिरात्प्राप्तं क्षणवरं स्मृत्वा स्मृत्वा मुहुर्मुहुः ।
धारयामीदृशं चित्तमप्रकम्प्यं सुमेरुवत् ॥ ५८

अतिचिरतरेण कालेन लब्धमुक्तं क्षणवरं । स्मरणेन चेतसि कृत्वा पुनः पुनरन्तरं स्थिरीकरोमीदृग्धमुक्तस्वभावं । अप्रकम्प्यं कम्पयितुमशक्यं कामादिवितर्कपवनैः पर्वतराजवत् ॥

[1]एवमेताभ्यां च शीलसमाधिभ्यामन्योन्यसंवर्धकाभ्यां चित्तकर्मपरिनिष्पत्तिः ।[2] तस्माद्व्यवस्थितमेतत् चित्तपरिकर्मैव बोधिसत्त्वशिक्षेति[2] । तेन यदुक्तं ।

चित्तरक्षाव्रतं मुक्त्वा बहुभिः किं मम व्रतैः । इति[3] । तत्परिनिष्ठितं ॥

पुनस्तदेकान्तमवधारयितुं कायप्रत्यवेक्षामाह ।

गृध्रैरामिषसंगृद्धैः कृष्यमाण इतस्ततः ।
न करोत्यन्यथा कायः कस्मादत्र प्रतिक्रियां ॥ ५९

कायस्य सर्वथा क चिदपि व्यापारो नास्ति । स्वात्मन्यपि सामर्थ्याभावात् । अन्यथा चित्तरहितो मृतस्य कायः । गृध्रादिभिर्विप्रलुप्यमान[4] इतस्ततः प्रतिकारमात्मरक्षणार्थं किमिति न करो[ती]ति पृच्छति [51a] । सर्वसामर्थ्यविकलत्वात् ॥

---

[1] *Çikṣās.* 121, 10.

[2] *Ibid.* 123, 13 (tasmād vyavasthitam evam). parikarma = yoṅs-su sbyaṅ-ba. — Cp. Kern, *Lotus*, p. 295.

[3] *Supra* V, 18.

[4] Cp. *Mhv.*, II 356, 9; 412, 12, etc.

अत एव चित्तपरिकर्मैव साध्यं । तस्मिन् परिकर्मिते[1] कायस्यायतनत एव परिकर्मसिद्धेः । तत्परतन्त्रत्वात्तस्येत्युक्तं भवति ॥

एवं सर्वथानुपयोगिनि काये सापेक्षतां निरस्यन्नाह ।

रक्षसीमं मनः कस्मादात्मीकृत्य समुच्छ्रयं ।
त्वत्तश्चेत्पृथगेवायं तेनाच तव को व्ययः ॥ ६०

हे मनः । अनात्मकमेवात्मत्वेन स्वीकृत्य मांसास्थिपुञ्जं कायसंज्ञकं कस्मात्कारणात्त्वं रक्षसि । किमेवमिति चेत् । भवतो यदि भिन्न एवायं कायः । तेन अस्यापचये तव किमपचीयते ॥

पूर्वमेव चिरं स्वीकृत इति चेदाह ।

न स्वीकरोषि हे मूढ काष्ठपुत्तलकं[2] शुचिं ।
अमेध्यघटितं यन्त्रं कस्माद्रक्षसि पूतिकं ॥ ६१

हे मूढ मोहविजृम्भितमेतद्भवतः[3] । शुचिं पवित्रं । अयं चाशुचिः । इदमेवाह । अमेध्येति । पूतिकं शतनधर्मकं[4] ॥

स्यादेतत् । किमन्यस्मिन्नसन्नपि दोष उच्यत इत्यत्राह ।

---

1 New and curious.

2 Minaev has: °likam; L², M., Dev., BURN.: °lakam.

3 Vijṛmbhita (hgyiṅ-ba; Jäschke, s. voc. sgyiṅ = to yawn, gape...... almost exclusively used in describing the attitude of a dying lion, and so also the dying attitude of Buddha) cp. *Mhv.* I, 495, FOUCAUX, Musée Guimet, XIX, p. 26.

4 Çatana according to COWELL and NEIL = cutting (*Divyāv.* 183, 23; 281, 30:... sarvasaṁskāragatiḥ çatanapatanavikiraṇavidhvaṁsanadharmatayā parāhatya... ;)—But = caduc, according to Prof. KERN; "A peu près synonyme de patana. *Çat* = *çad* = latin *cado*. En sanskrit il n'y a que le causatif çātayati, considéré comme le causatif de çad (= çātane)."

इमं चर्मपुटं तावत्स्वबुद्ध्यैव पृथक् कुरु ।
अस्थिपञ्जरतो मांसं प्रज्ञाशस्त्रेण मोचय ॥ ६२
अस्थीन्यपि पृथक् कृत्वा पश्य मज्जानमन्ततः[1] ।
किमत्र सारमस्तीति स्वयमेव विचारय ॥ ६३

चर्ममयं पुटं । स्वमतिविशेषेण । पृथक् कुरु । स्वकायादपसारय । अस्थिघटितपञ्जराद्यन्तात् प्रज्ञात्मकेन शस्त्रेण मांसकर्तनेन । तदनन्तरमस्थीन्यपि खण्डशः पृथग्भिन्नानि कृत्वा मज्जानं पश्य । अवलोकय यद्यन्तरं[2] कायः । चतुर्महाभूतिकः[3] । मातापित्रशुचिकललसंभूतः । दुःखमयः । कृतघ्नश्चेति विस्तरेण प्रतिपादयिष्यतीति[4] । किमत्र सारमस्ति विज्ञप्रशस्तं न्याय्यं वा । इत्यात्मनैव विचारय ।

एवमन्विष्य यत्नेन न दृष्टं सारमत्र ते ।
अधुना वद कस्मात्त्वं कायमद्यापि रक्षसि ॥ ६४

एवं कथितनयेन । साधूक्तमिति चेत् । अधुना वद कस्मात्त्वमद्यापि सर्वगुणविकलमपि कायं रक्षसि । एवं विद्वानपि ॥ तथाप्यस्ति किं चिदत्रोपादेयमिति चेदाह [51b] ।

---

1 =down to, see *Divyāvadāna*, s. voc. antaças.—So Tib.: rkaṅ-gi bar-du lta-bya-ziṅ.

2 So Ms.; but Tib.: lus-kyi naṅ gaṅ yin-pa = yat kāyasyāntar asti.

3 The regular vṛddhi omitted.

4 See chap. IX, 58-60, 79-88; *Çikṣās.* 209 and foll.

न खादितव्यमशुचि[1] त्वया पेयं न शोणितं।
नान्त्राणि चूषितव्यानि किं कायेन करिष्यसि॥ ९५

यदस्ति न तदुपयुक्तमिति संक्षेपार्थः। अतः किमनुपयोगिना कायेन करिष्यसि। अत्रासङ्गो न युक्त इत्यर्थः। अन्यप्रयोजनाभावादिदमेवोचितमुत्पश्यामः। इत्याह।

युक्तं गृध्रशृगालादेराहारार्थं तु रक्षितुं[2]।
[3]कर्मोपकरणं त्वेतन्मनुष्याणां शरीरकं॥ ९६

यस्मात्कर्मणि केन चित्सहकारिभावेनोपयुज्यत इति रच्यते[4]। तथापि नात्राभिनिवेशः कार्य इत्याह।

एवं ते रक्षतश्चापि मृत्युराछिद्य निर्दयः।
कायं दास्यति गृध्रेभ्यस्तदा त्वं किं करिष्यसि॥ ९७

आछिद्येति बलाद्भवतो[5] गृहीत्वा निष्कृपो मृत्युस्तव कायं गृध्रेभ्यो दास्यति। तदापि न कश्चित्प्रतिकारो भविष्यति। इत्यभिप्रायः॥ स्यादेतद्यद्यप्येवं तथापि भक्ताच्छादनादिमात्रेणापि परिपालनीय इत्यत्राह।

---

1 So Dev., Burn. ;—Minaev has : açucim̄.

2 So M. L²; Minaev has : rakṣitam.—There is no commentary on this line.

3 I prefer the reading of L², M. ; but Minaev has : "° karaṇatvam̄ tan......" and Tib. : bkol-bar bya-ba nyid-du zad. = karmopakaraṇatve eva.—See P. W. sub voc. K°.

4 Tib. has :...sbyar-bar-bya yin-pas na mkho-bas ni chags-par-byao ze-na / de-lta mod kyi / hdi-la... = ...yujyate, upayuktatvād eva āsaṅgaḥ kāryaḥ / naivam / nātra abhiniveçaḥ.......

5 Bhavato (?), not translated in Tib.

न स्थास्यतीति भृत्याय न वस्त्रादि प्रदीयते ।
कायो यास्यति खादित्वा कस्मात्त्वं कुरुषे व्ययं ॥ ६८

यदि नाम भृत्यकर्मकरणं[1] । तथापि तत्रानवस्थायिस्वभावे विचक्षणो ज्ञात्वैव प्रवर्तते । एवं प्रकृतेऽपि तद्धर्मिणि केनाभिप्रायेण हे मनस्त्वं कुरुषे व्ययमुपकरणोपचयं । तत्किं सर्वथैव निरवकाशोऽयं कर्तव्यो । नेत्याह ।

दत्त्वास्मै वेतनं तस्मात्स्वार्थं कुरु मनोऽधुना ।
न हि वैतनिकोपात्तं सर्वं तस्मै प्रदीयते ॥ ६९

वेतनं कर्ममूल्यं । तावन्मात्रं दत्त्वास्मै गत्वरशरीराय कर्मोपकरणत्वात् । स्वप्रयोजनमनुविधेयं हे मनः । अनेनैवोपार्जितं कस्मादस्मै न दीयत इति चेत् । न हि यस्माद्यत्किं चित्कर्मकरेणोपात्तं तस्मै कर्मकराय प्रदीयत इति न्यायोऽस्ति । तस्मादेवमुपस्तम्भमात्रं दत्त्वा ।

काये नौबुद्धिमाधाय गत्यागमननिश्रयात्[2] ।
यथाकामंगमं कायं कुरु सत्त्वार्थसिद्धये ॥ ७०

काये नौबुद्धिं कृत्वा प्रवृत्तिनिवृत्तिहेतोः । इच्छायत्तं कायं

---

1 Tib. : bhṛtyādi°.

2 Cp. Pāli : nissāya, nissayo.—Tib. rten-tsam-du.—The simile of the ship is a classic one, see *Çikṣās.* 55, 8.

कुरु सत्त्वार्थानुष्ठानाय निष्पत्तये वा हे मन इति प्रकृतमभिसंबध्यते ॥

इति कायप्रत्य[52a]वेक्षया तत्स्वभावमुपयोगं च विचार्य परिनिश्चितकायप्रयोजन उपसंहरन्नाह।

एवं वशीकृतस्वात्मा[1] नित्यं स्मितमुखो भवेत्।
त्यजेद्भृकुटिसंकोचं[2] पूर्वाभाषी जगत्सुहृत् ॥ ७१

उक्तनीत्या। आयत्तीकृतः। आत्मा चित्तकायलक्षणः। सर्वदा प्रसन्नवदनो भवेत्। भ्रूललाटसंकोचं च प्रसादहानिकरं त्यजेत्। पूर्वमेवासंचोदित एव परेण स्वागतादिवादैः संतोषणशीलो भवेत्। सर्वसत्त्वानामकारणबान्धवश्च ॥ इत्यपि शिचानर्थविवर्जनाय कार्यत्याह।

सशब्दपातं सहसा न पीठादीन् विनिक्षिपेत्।
नास्फालयेत्कपाटं च स्यान्निःशब्दरुचिः सदा॥ ७२

सहसा त्वरितमेव निष्प्रयोजनं। हस्तदण्डादिना कपाटं च नाकोटयेत्। संक्षेपतः सततं निःशब्दाभिरतिर्भवेत् ॥ क एवं सति गुणः स्यादित्याह।

बको बिडालश्चौरश्च निःशब्दो निभृतश्चरन्।
प्राप्नोत्यभिमतं कार्यमेवं नित्यं यतिश्चरेत् ॥ ७३

---

1 L², M., Dev. Burn.: °kṛtaç cātmā.

2 M. Vyut. 126, 68: apagatabhrūkuṭika. Cp. *Visuddhimagga* (B.T.S.) 17, 11.

3 Cp. *Manu* IV, 64.

सर्वे एते निःशब्दा अनुद्धताश्च विहरन्तो विविचितमर्थं लभन्ते । व्रतिनापि तथैव समाधानकण्टकपरिहारेण विहर्तव्यं ॥ इत्यपि शिचितव्यमित्याह ।

[1]परचोदनदक्षाणामनधीष्टोपकारिणां ।
प्रतीच्छेच्छिरसा वाक्यं सर्वशिष्यः सदा भवेत् ॥ ७४

कौकृत्यविनोदनाववादानुशासिनीसमर्थानां[2] विनयादिकोविदा[नां] । अप्रार्थितहितैषिणां हितविधायकं वचनं मूर्ध्ना गृह्णीयात् । न तेषु स्वचित्तं दूषयितव्यं । नाप्यवमन्यना[3] कार्येति भावः । सर्वसत्त्वेषु गुरुगौरवधिया समाचरितव्यमिति सर्वं सर्वेभ्यः शिचेत् ॥ ईर्ष्यामलप्रचालनामाह[4] ।

सुभाषितेषु[5] सर्वेषु साधुकारमुदीरयेत् ।
पुण्यकारिणमालोक्य स्तुतिभिः संप्रहर्षयेत् ॥ ७५

परकीयगुणवर्धनवचनेषु तत्परितोषणाय साधु साधु भद्रकमिदमिति शब्दमध्याशयेनोच्चारयेत् । कुशलकर्मकारिणमपि दृष्ट्वा । साधुकृतं धन्यो [52b] भवान् सुकृतकर्मकारीत्यादिभिः स्तुतिवचनैः प्रोत्साहयेत् ॥ [6]लपनाशङ्कां निरस्यन्नाह ।

---

1 Burn. : parāc°.—This stanza is quoted with variants *Çikṣās.* p. 364, 11.

2 On anuçāsanī, see *supra* ad V 30, and *Samādhirāja*, 6. 4.

3 See *Çikṣās.* 9, 7.

4 Prakṣālanā. The form in ā is new.

5 New, as a synonym to varṇanā, praise.

6 *M. Vyut.* 127, 53—W. K. F. = Geklatsch=commérages=gossip; but Khagsag=Schmeichelei, flatter, adulation: better meaning so far as I see. Cp. *Çikṣās.* 268, note 4, with reference to Rāṣṭrapāla.

परोक्षं च गुणान्[1] ब्रूयादनुब्रूयाच्च तोषतः ।
स्ववर्णे भाष्यमाणे च भावयेत्तद्गुणज्ञताम् ॥ ७६

परगुणान् सद्भूतानपि परोक्षं ब्रूयान्न समक्षं । अन्यथा लपनां कश्चिन्मन्येत । परेण तु तत्समक्षमन्यस्य गुणे भाष्यमाणे तदनुवादकतया[2] समक्षमपि ब्रूयात् । अन्यथा नास्य रुचिरत्रेति मत्वा स्वचित्तं प्रदूषयेत्परः । स्वगुणे पुनः केन चिद्गुणपक्षपातिना प्रसन्नेन समक्षं परोक्षं च कीर्त्यमाने । चित्तस्योन्नतिं निवारयंस्तस्यैव गुणाभिधायकस्य गुणानुरागितां मनसि कुर्यात् ॥ परगुणामर्षणं वारयन्नाह ।

सर्वारम्भा हि तुष्ट्यर्थाः[3] सा वित्तैरपि दुर्लभा ।
भोक्ष्ये[4] तुष्टिसुखं तस्मात्परश्रमकृतैर्गुणैः ॥ ७७

सर्वेषां हीनमध्योत्कृष्टानां सत्त्वानां । सर्वे वा । उपक्रमाः । दुःखपरिहारेण तुष्ट्यर्थाः । सर्वारम्भपरिश्रमेण तुष्टिरेवोत्पादयितव्येत्यर्थः । सा च तुष्टिर्धनविसर्गैरपि दुर्लभा । स्याद्वा न वेति । इह पुनरयत्नसिद्धोपस्थिता कस्मात्परिहीयत इति मत्वा भोक्ष्ये अनुभविष्यामि संतोषसुखं । अन्ययत्ननिष्पादितैर्गुणैरुपनामितं । न हि प्रियपुत्रगुणैरक्षमा युक्ता । इति भावनया परगुणश्रवणाच्चित्तकार्कश्यमपकुर्यात् ॥ अत्रैवोपचयमाह ।

---

1 So M., L², Burn., Dev.; Minaev: guṇam; Tib. has no plural-sign.

2 The abstract in °tā is new .. The meaning given in P. W. is too narrow. See Apte: anuvādaka = conformable to, in harmony with.

3 Minaev: tuṣṭyarthā, L¹, M.: °rthāḥ.

4 So M., L², Burn.; Minaev: bhokṣya°.

न चात्र मे व्ययः कश्चित्परत्र च महत्सुखं।
अप्रीतिदुःखं द्वेषैस्तु महद्दुःखं परत्र च ॥ ७८

नैवास्मिन्नर्थे प्रवृत्तिमतो मम। इहलोके वा। उपचयलेशोऽपि संभवति। उपचयः पुनर्विद्यत एवेति दर्शयति। परत्र च महत्सुखं परगुणाभिनन्दनात् ॥ एवमक्रियमाणे पुनरपचयो दृश्यते। उभयलोकेऽपि दुःखं परगुणासहनात् ॥ तस्मात्सर्वकल्मषप[53a]रित्यागेनेयमुचिता कर्मकारिता शिक्षणीयेत्याह।

विश्वस्तविन्यस्तपदं विस्पष्टार्थं मनोरमं।
श्रुतिसौख्यं कृपामूलं मृदुमन्दस्वरं वदेत् ॥ ७९

सर्वावद्यविनिर्मुक्तत्वाद्विश्वस्तं[1]। आनुपूर्व्या व्यवस्थितपदं। असंदिग्धार्थं। मनःप्रह्लादनकरं। श्रवणाप्यायकं[2]। करुणारसनिष्यन्दभूतं[3] न रागादिनिदानं। मृदुस्वरमकर्कशवचनं। [4]मन्दस्वरं। यावता ध्वनिना प्रतिपाद्यस्य प्रतीतिः स्यात्। न ततो न्यूनं नातिरिक्तं उदीरयन्।

ऋजु पश्येत्सदा सत्त्वांश्चक्षुषा संपिबन्निव।
एतानेव समाश्रित्य बुद्धत्वं मे भविष्यति ॥ ८०[5]

---

1 Viçvasta = yid-phebs.—phebs-par smra-ba = "höflich und verbindlich sprechen." (Schmidt).

2 āpyāyaka, not in P. W., but Kādambarī : ghrāṇāpyāyaka (Kern).

3 Niṣyanda (pâli : nissanda), cp. Senart, *Mhv.* II, 546, *Çikṣās.* 138, $_{11}$, 181, $_{10}$.—Tib. has : ... roi rgyu-mthun-pa-las byuṅ-ba.

4 *M. Vyut.* 126, $_{19}$: mandabhāṣyo bhavati.

5 Cp. *infra*, VI, 48, 112 and foll.

अवक्रमकुटिलं परमप्रीतिरसभरावनतेन चक्षुषा तृषित इव शीतलजलं परमाह्लादकरं संपिबन्निव सत्त्वान् व्यवलोकयन्। न रक्तेन न दुष्टेन न मुग्धेन। परमोपकारका ह्येते। कुतः यस्मादेतान् सत्त्वान् समासाद्य दुर्लभलाभं बुद्धत्वं मे भविष्यति। उत्पत्स्यते। एवं च विहरन्। [1]अद्यत्वेऽपि सत्त्वार्थसमर्थो भवत्येव। यदुक्तं।

सर्वत्राचपलो मन्दमितस्निग्धाभिभाषणात्।
आवर्जयेज्जनं भव्यमादेयश्चापि जायते॥ इति[2]।

एतदेव च बोधिसत्त्वस्य कृत्यं यदुत सत्त्वावर्जनं नाम[3]। यथा धर्मसंगीतिसूत्रे आर्यप्रियदर्शनेन बोधिसत्त्वेन परिदीपितं। तथा तथा भगवन् बोधिसत्त्वेन प्रतिपत्तव्यं यत्सहदर्शनेन सत्त्वाः प्रसीदेयुः। तत्कस्माद्धेतोः। न भगवन् बोधिसत्त्वस्यान्यत्करणीयमस्त्यन्यत्र [सत्त्वावर्जनात्]। सत्त्वपरिपाक एव इयं भगवन् बोधिसत्त्वस्य धर्मसंगीतिरिति।

एवमक्रियमाणे को दोष इति चेत्[4]।

अनादेयं[5] तु तं लोकः परिभूय जिनाङ्कुरं[6]।
भस्मच्छन्नं यथा वह्निं पच्येत नरकादिषु[1]॥ इति[2]।

1-1 From *Çikṣās.* 124, 2-11, with some variants: sattvārthakṣamo bhavaty eva, prasādakaratvāt / katham / sarvatra...The Ms. of the Çikṣās. has in margin the following glosses: vinā smṛtisaṁprajanyatām, and idānīm.

2 The two stanzas are the 10th and 11th of the *Çikṣāsamuccayakārikās*, see Bendall's Introduction and *supra* note *ad* IV, 48.

3 nāma is wanting in *Çikṣās.*

4 *Çikṣās.*: evaṁ punar...doṣa ity āha.

5 ādeya (gzuṅ-os), anādeya; the present use of this word seems new. See Senart, *Mhv.* I, 580, on "ādeyavacana."

6 = buddhāṅkura (*Çikṣās.* 159, 21) = bodhisattva.

तस्मात्सत्त्वाराधन[53b]मेव बोधिसत्त्वस्य कर्म । उपकारिक्षेत्रमसाधारणं पुण्यप्रसूतिहेतुरिति ॥ तत्प्रसङ्गेनान्यदपि दर्शयन्नाह ।

सातत्याभिनिवेशोत्थं प्रतिपक्षोत्थमेव[1] च ।
गुणोपकारिक्षेत्रे च दुःखिते च[2] महच्छुभं ॥ ८१

समादानेन[3] क्रियमाणं । अभिनिवेशोत्थं तीव्रप्रसादजनितं । प्रतिपक्षोत्थं । क्लेशप्रतिपक्षशून्यतादिभावनाप्रसूतं । गुणक्षेत्रं[4] बुद्धबोधिसत्त्वादि । उपकारिक्षेत्रं मातापितादि । दुःखिता ग्लानादयः । एतेषु स्वल्पमपि कृतमप्रमेयशुभहेतुरुपजायते ॥

इदमपि बोधिसत्त्वेनाभ्यसनीयं । इत्याह ।

दक्ष उत्थानसंपन्नः स्वयंकारी सदा भवेत् ।
नावकाशः प्रदातव्यः कस्य चित्सर्वकर्मसु ॥ ८२[5]

---

1 Minaev and Text Mss. : pratipakṣārtham. Our Ms. has : pratipakṣortham with *r* erased. The gloss : °prasūtam and Tib. "bslaṅ" are decisive.—The technical meaning of "pratipakṣa" (See V, 54 ; *Çikṣās.*, 209, 6) was unknown to the copyists ; and the "adversaries" are wrongly assimilated to the benefactors, etc.—Min. has : eva vā.—Tib. has : "rtag-par," as an equivalent to : sātatya° (cp. *Çikṣās.* 51, 9).

2 So Minaev ; L² has : duḥkhiteṣu ; but no plural-sign in Tib.—See Comm.

3 See *Mhv.*, s. voc. : samādāna, samādāya ; and *supra*, p. 36, n 1.—Tib. has, "yid-dam-du byas-pa," as an epithet to tīvraprasāda.—As there is in Nep. Ms. a mark above the line, I should conjecture that the correct reading is : abhiniveçottham / samādānena kriyamāṇa°.

4 Cp. *infra*, VI, 112 and foll.

5 Cp. Chap. VII, and *M. Vyut.* 126, 47-53.

दक्षः सर्वत्र पटुप्रचारः। उत्थानसंपन्नः कौसीद्यापनयनाद्वीर्यसमन्वागतः। अत एव स्वयमेव सर्वं करणीयं। न परापेक्षा क्व चिदपि कर्मणि कार्या। इदमेव नावकाश इत्यादिना दर्शयति॥

पारमिताभ्यासेऽनर्थविवर्जनायानुपूर्वकारितामाह।

उत्तरोत्तरतः श्रेष्ठा दानपारमितादयः।
नेतरार्थं त्यजेच्छ्रेष्ठामन्यत्राचारसेतुतः॥ ८३[1]

उपर्युपरितः। दानाच्छीलं श्रेष्ठं। शीलात्क्षान्तिरित्यादयः। अतोऽवरपारमिताहेतोरुत्तरं न त्यजेत्। तद्विरोधेन न सेवेतेति भावः॥ किं सर्वथा नेत्याह। अन्यत्रेति। बोधिसत्त्वानां य आचारः शिक्षासंवरलक्षणः स एव कुशलजलरक्षणाय सेतुबन्धो विहितः। तस्मादन्यत्र। तं विहाय। स यथा न भिद्यत इत्यर्थः।

तस्मात्संभारमुपादित्सुना करुणापरतन्त्रेण सर्वं करणीयमुक्तमित्याह।

एवं बुद्ध्वा परार्थेषु भवेत्सततमुत्थितः।
निषिद्धमप्यनुज्ञातं कृपालोरर्थदर्शिनः॥ ८४

एवमनुत्तरं ज्ञात्वा सत्त्वानां हितसुखविधानाय नित्यमारब्धवीर्यो भवेत्। प्रतिषिद्धार्थे प्रवृत्तौ [54ª] कथं न साप-

---

[1] See *supra ad* V, 42.

त्तिक इति चेत् । न[1] । क्वचिन्निषिद्धमपि सत्त्वार्थविशेषं प्रज्ञाचक्षुषा पश्यतः करणीयतयाऽनुज्ञातं भगवता । सनिःसरणं[2] च भगवतः शासनं । तच्चापि न सर्वस्य । अपि तु कृपालोः करुणाप्रकर्षप्रवृत्तितया तत्परतन्त्रस्य परार्थैकरसस्य स्वप्रयोजनविमुखस्य । इति प्रज्ञाकरुणाभ्यामुद्भूतपरार्थवृत्तेरुपायकुशलस्य[3] प्रवर्तमानस्य नापत्तिः ।

अत्र चोपालिपरिपृच्छायामापत्त्यनापत्तिविभागो वेदितव्यः[4] । तथोपायकौशल्यसूत्रे ज्योतिष्कमाणवकाधिकारे[5] ॥

एषा रक्षात्मभावस्य भैषज्यवसनादिभिः ।[6]

इत्येतत्प्रतिपादयितुमाह ।

विनिपातगतानाथव्रतस्थान् संविभज्य च ।
भुञ्जीत मध्यमां मात्रां त्रिचीवरबहिस्त्यजेत् ॥ ८५[7]

भैषज्यवसनादिभिरात्मभावो हि परिपालनीयः परार्थोपयोगित्वात् । यथोक्तं प्राक्[8] । तत्र द्विविधं भैषज्यं सततभैषज्यं

---

1 Wanting in Tib.

2 See *Mhv.* I, 433; *infra, ad* IX, 106 (339, 8). Tib. has: ṅes-par hbyuṅ-ba = niḥsaraṇa.

3 See the important definition (Ke punar upāyakuçalāḥ), *Çikṣās.* 165, 2-4, where the mutual connexion of Prajñā with Kṛpā is clearly elucidated.

4 See *infra ad* V, 98. On this book, see the notes of BENDALL, 164 (3) and Add. Note on 178, 9. The fragments referred to are quoted 164, 8 168, 15.

5 Cp. *Çikṣās.* 167, 3: jyotirmāṇavakam...adhikṛtya. ;—Tib. illegible: bram-zei khyeu......

6 *Ibid.* 127, 8, 14, 138, 14, 143, 1—The 13th Kārikā, first part.—Cp. *supra* note ad IV, 48, V, 1, V. 24.

7 Cp. *M Vyut.* 126, 23-25.

8 *Supra* V, 69.

ग्लान[प्रत्यय]भैषज्यं च[1] । तत्र सततभैषज्यमोदनादि । तदर्थं पिण्डाय गोचरे चरता ग्रामप्रवेशे यथोक्तशिक्षायां स्मृतिमाधाय चरितव्यं । ततो लब्धात्पिण्डपातात् । चतुर्थभागविभक्तात् । विनिपातगतानाथव्रतस्थान् संविभागिनः कुर्यात्[2] । एकं प्रत्यङ्गं विनिपातिनां । द्वितीयमनाथानां । तृतीयं सब्रह्मचारिणां दत्त्वा चतुर्थमात्मना परिभुञ्जीत । स परिभुञ्जानो न रक्तः परिभुङ्क्ते । असक्तो । अगृद्धो । अनध्यवसितः । अन्यत्र यावदेवास्य कायस्य स्थितये यापनायै ॥ मध्यमां मात्रां । तथा च परिभुङ्क्ते यथा नातिसंलिखितो[3] भवति । नातिगुरुकायः । तत्कस्य हेतोः । अतिसंलिखितो हि [54b] कुशलपक्षपराङ्मुखो भवति । अतिगुरुकायो मिद्धावष्टब्धो भवति । तेन तं पिण्डपातं परिभुज्य कुशलपक्षाभिमुखेन भवितव्यं । इत्यार्यरत्नमेघे ऽभिहितं[2] ।

आर्यरत्नराशावपि[4] । परिभुञ्जता चैवं मनसिकार उत्पादयितव्यः ' सन्त्यस्मिन् काये ऽशीतिकृमिकुलसहस्राणि । तान्यनेनैवौजसा सुखं विहरन्तु[5] । इदानीं चैषामामिषेण संग्रहं

---

1 *Çikṣās.* 127, 14-15; 131, 13, 135, 8.—"pratyaya" is wanting in our Ms. So *infra* (141, 13) Tib.: na-bai gsol sman-no.

2 From *Çikṣās.* 127, 16—128, 2; with some variants at the beginning: pratyaṁça (bgo-skal), ekaṁ sabrahmacāriṇām, dvitīyaṁ duḥkhitānām, tṛtīyaṁ vinipatitānām.

3 See the note of Bendall, 127, 2. (= kṛça, cp. Childers s.v. sallekhiyam).

4 *Çikṣās.* 129, 7-9.

5 *Ibid.*: sukhaṁ phāsuṁ viharantu. See note of Bendall.

करिष्यामि । बोधिप्राप्तस्य पुनर्धर्मेण संग्रहं करिष्यामीति विस्तरः ।

पुनरत्रैवोक्तं[1] । द्वयोरहं काश्यप श्रद्धादेयमनुजानामि । कतमयोर्द्वयोः । युक्तस्य मुक्तस्य चेति[1] । [2]अनया दिशा सर्वपरिभोगाः सत्त्वार्थमधिष्ठातव्याः । अन्यथा ।

आत्मतृष्णोपभोगात्तु क्लिष्टापत्तिः प्रजायते[3] । इति यथोक्तं चन्द्रप्रदीपसूत्रे ।

ते भोजनं स्वादुरसं प्रणीतं
लब्ध्वा च भुञ्जन्ति अयुक्तयोगाः ।
तेषां स आहारु बधाय भोती
यथ हस्तिपोतान बिसा अधौतकाः[4] ॥ इति[2]

विस्तरेण चैतच्छिक्षासमुच्चये द्रष्टव्यं ।

ग्लानभैषज्यं तु यामिकं साप्ताहकं यावज्जीविकमिति त्रिविधं । एतच्च भिक्षुविनये प्रतिपादितं । तत्रैवावधार्यं[5] ।

वसनादिभिरात्मरक्षामाह । त्रिचीवरबहिस्त्यजेत् इति ॥

1.1 *Çikṣās.* 138, 2 —Yukta = ldan-pa.

2.2 *Çikṣās.* 137, 9-16

3 Ms. upabhogāt / takli° Cp. *Çikṣās.* 143, 3—See note ad IV, 48.—The 13th Kārikā, second part.

4 The Ms. of the Çikṣās has: viṣā adhautakā.—The Tib pad-rtsa (padma—kanda) = bisa.—*M. Vyut.* 241.1—vadhāya = dug tu = viṣaya.

Candrapradīpa = Samādhirāja. See Ch. IX., ad fin. = R. As. S. Hodgson 4, fol. 37b2. This Ms. also reads: *bisā adhautakā*. The Calcutta edit. (32. 6) prints here mere gibberish. (C. Bendall).

5 See Çikṣās. p. 135 9, (*Çrāvakavinaya*)—and the *Bhikṣuprakīrṇaka* quoted p. 154, 17.

सचेदागत्य कश्चिद्बोधिसत्त्वं पात्रचीवरं याचेत । तेनातित्यागो[1] न कर्तव्यः । किं तु यत्तदनुज्ञातं भगवता । त्रिचीवरं श्रमणकल्प्यः[2] । ततो ऽतिरिक्तं च यद्भवेत्त्यक्तव्यमर्थिने । नान्यथा । [3]उक्तं च बोधिसत्त्वप्रातिमोक्षे । सचेत्पुनः कश्चिदागत्य पात्रं वा चीवरं वा याचेत [55a] सचेत्तस्यातिरिक्तं भवेद्बुद्धानुज्ञातात्त्रिचीवरात् । यथा परित्यक्तं दातव्यं । सचेत्पुनस्तस्य ऊनं [4]त्रिचीवरं भवेत् । यन्निश्रित्य ब्रह्मचर्यावासः[5] । तन्न परित्यक्तव्यं । तत्कस्य हेतोः । अविसर्जनीयं हि त्रिचीवरमुक्तं तथागतेन । सचेच्छारिपुत्र. बोधिसत्त्वस्त्रिचीवरं परित्यज्य याचनकगुरुको[6] भवेत् । [7]न तेनाल्पेच्छता आसेविता भवेत्[3] । इति ॥ अतित्यागं निषेधयन् पुनरात्मरक्षामुपदर्शयन्नाह ।

सद्धर्मसेवकं कायमितरार्थं[8] न पीडयेत् ।
एवमेव हि सत्त्वानामाशामाशु प्रपूरयेत् ॥ ८६

सतां सत्पुरुषाणां बोधिसत्त्वानां धर्मः । लौकिकलोकोत्तरपरहितसुखविधानं । तत्सेवकं कायं । अल्पार्थनिमित्तं न

---

1 Atityāga, new word.

2 Cp. Minaev, *Recherches*, 173, n. 3.

3.3 *Çikṣās.* 144, 17—145, 3—The following *infra* ad V, 87.

4 *Ibid.*: cīvaram.

5 *Ibid.*: °caryavāsaḥ.

6 °guruko bhavet = gtso-bor byed - na.

7 Negation wanting in Tib.

8 For the actual meaning of itara, see Comm. and Tib.: phran-thsogs ched-du gnod mi bya. = kiṁcidartham, kṣudrakārtham (according to Bilingual Voc.) Some compound of mita (mitārthārtham) seems probable.

पीडयेत् । अन्यथा महतोऽर्थराशेर्हानिः स्यात् । अत एव पूर्वस्मिन् हेतुपदमेतत् । कुतः पुनरेवं । यस्मादनेनैव सुकुमारोपक्रमेण संवर्धमानः शीघ्रमेव सत्त्वानां हितसुखसंपादनसमर्थो भवति ॥ यत एवं । तस्मात् ।

त्यजेन्न जीवितं तस्मादशुद्धे करुणाशये ।
तुल्याशये तु तत्त्याज्यमित्थं न परिहीयते ॥ ८७

स्वशरीरशिरोदानादि न कर्तव्यमिति निषिद्धं । कदा । अशुद्धे मित्रामित्रेतरसर्वव्यसनिजनसाधारणप्रवृत्ते[1] कृपाचित्ते[2] । अत्यारब्धेन[3] हि वीर्येण स्वपरहितार्थस्य बाधा स्यात् । समप्रवृत्ते पुनराशये स्वपरात्मनोऽतिरिक्ते वा न निषिध्यते ।

यदुक्तं[4] । तथा स्वपरबोधिपक्षश्रुताद्यन्तरायकरौ त्यागात्यागौ न कार्यौ । अधिकसत्त्वार्थशक्तेस्तुल्यशक्तेर्वा बोधिसत्त्वस्याधिकतुल्यकुशलान्तरायकरौ त्यागात्यागौ न कार्याविति सिद्धं भवति ।

इदमेव च संधाय बोधिसत्त्वप्रातिमोक्षे ऽभिहितं । यस्तु खलु पुनः शारिपुत्राभिनिष्क्रान्त[55 b]गृहावासो बोधिसत्त्वो बोध्यङ्गैरभियुक्तस्तेन कथं दानं दातव्यं । कतरं दानं दातव्यं । किय-

1 Ms. °janāsādhāraṇa. ; the ā being erased.—vyasanin = phoṅs-pa = poor, needy.

2 Ms. has : kṛpācintā ; but no sign of interpunction.

3 See the definition of the sāṁtatyavīrya, *Çikṣās.* 51, 9.

4 *Çikṣās.* 144, 6–17.—The following *supra* (V, 85) 142, 3.

द्रूपं दानं दातव्यं ॥ पेयालं ॥ धर्मदायकेन भवितव्यं[1] । यश्च शारिपुत्र गृही बोधिसत्त्वो गङ्गानदीवालिकासमानि बुद्धक्षेत्राणि सप्तरत्नपरिपूर्णानि[2] तथागतेभ्यो ऽर्हद्भ्यः सम्यक्संबुद्धेभ्यो दानं दद्यात् । यश्च शारिपुत्र प्रव्रज्यापर्यापन्नो बोधिसत्त्व एकां चतुष्पदिकां गाथां प्रकाशयेत् । अयमेव ततो बहुतरं पुण्यं प्रसवति । न शारिपुत्र तथागतेन प्रव्रजितस्यामिषदानमनुज्ञातं ॥ पेयालं ॥ यस्य[3] पुनः शारिपुत्र पात्रागतः पात्रपर्यापन्नो लाभो भवेद्धार्मिको धर्मलब्धः । तेन साधारणभाजिना भवितव्यं सार्धं सब्रह्मचारिभिरिति[4] ।

तत्रैवाह । [5]यस्तु खलु पुनः शारिपुत्रानभिनिष्क्रान्तगृहावासो बोधिसत्त्वः । तेन धर्म आसेवितव्यः । तत्र तेनाभियुक्तेन भवितव्यमिति ॥ अन्यथा ह्येकसत्त्वार्थसंग्रहार्थं महतः सत्त्वराशेस्तस्य च सत्त्वस्य बोधिसत्त्वाशयपरिकर्मान्तरायान्महतो ऽर्थस्य हानिः कृता स्यादिति[5] ॥

अनेनोपायकौशलेन विहरन्न बोधिमार्गात्परिभ्रश्यते ॥

अयमभिप्रायः[6] । दत्तः पूर्वमेवानेनात्मभावः सर्वसत्त्वेभ्यः । केवल-

---

1 *Çikṣās.* and Tib. add: dharmadānapatinā.

2 *Ibid.* : ° pratipūrṇāni kṛtvā.

3 Ms.: yaç ca punaḥ...*Çikṣās.* : yasya khalu punaḥ...

4 Ends the quotation *Çikṣās.* 144, 17.

5-5 *Ibid.* 145, 3-8.—Follows the quotation ad V, 85.

6 Cp. *Çikṣās.* 51, 11.—The whole of this theory (atityāga) is summarized in the following line: sukṛtārambhinā bhavyaṁ mātrajñena ca sarvataḥ (143, 19. See 51, 7 and foll.) Kārikā 14 of the Çi°—Contrast the doctrine of the Dhammapada (166, 224) which is rather self-centred.

मकालपरिभोगात्परिरक्षणीयः। अतो न मात्सर्यस्यावकाशः। नापि प्रतिज्ञातार्थहानिरिति। यदुक्तं।

भैषज्यवृक्षस्य सुदर्शनस्य
मूलादिभोग्यस्य यथैव बीजं।
दत्त्वापि संरक्ष्यमकालभोगात्
संबुद्धभैषज्यतरोस्तथैव ॥ इति[1] ॥ [56a]

सत्त्वाशयरक्षणादप्यात्मा रक्षितव्य इत्याह।

धर्मं निर्गौरवे स्वस्थे न शिरोवेष्टिते वदेत्।
सच्छत्रदण्डशस्त्रे च नावगुण्ठितमस्तके ॥ ८८[2]

देवमनुष्यपूजितो हि भगवतो धर्मः। ततोऽवध्यायन्ति देवतादयो गौरवमकुर्वतो धर्मप्रकाशनात्। निषिद्धं चैतद्भगवता। इति। तदाज्ञातिक्रमे सापत्तिको भवेत् ॥ न वस्त्रादिबद्धशिरसि। सहशब्देन त्रिष्वपि संबन्धः। तथोत्तरेयादिना पिहितशीर्षे। प्रत्येकं स्वस्थ इति संबन्धनीयं। ग्लाने पुनरनापत्तिः ॥ उपलक्षणं चैतत्। न स्थितेन सुप्ताय निषण्णाय वा। न निषण्णेन सुप्ताय[3]। न च[न]ासनेन निषण्णाय[4]। नोत्पथ-

1 Quoted *ibiḍ.* 51, 17.

2 See *Prātimokṣasūtra* (ed. MIN) p. 23 and *M. Vyut.* 263, 91. 98, 97, 99.; avaguṇṭhita°, 263, 17, 88—(oguṇṭhitasīsassa agilānassa).

3 To the "Supta" (ñal-ba) of our text, answers the "nipanna" of the *M. Vyut.* 263, 79.

4 Ms. na cāsaṉanṉa ni° (ṉa erased; ṉ, secunda manu); Tib.: stan-med-pas kyaṅ...—stan = mat, carpet, cushion = āsana. Therefore: nirāsanena, or rather anāsanena, but these forms are not supported, so far as I know, by Lexx. or literature.—Rather: anāsannena.

यायिना मार्गयायिने। नाग्रगामिने पृष्ठगामिना। नाप्यलङ्कारयुक्तायेत्यादयो ऽपि द्रष्टव्या इति[1]।

इदमप्यनर्थविवर्जनाय[2] मूलापत्तिकारणमकरणीयमित्याह।

गम्भीरोदारमल्पेषु न स्त्रीषु पुरुषं विना।

गम्भीरो दुर्मेधसामगाधत्वात्। उदारश्च प्रकर्षपर्यन्तत्वात्। तादृशं च धर्ममल्पेषु असंस्कृतबुद्धिषु हीनाधिमुक्तिषु वा न वदेदिति प्रकृतेन संबन्धः॥ न मातृग्रामस्यैकाकी रहोगतो धर्मं वदेत्। वदन् सापत्तिको भवति। न दोषः पुरुषो यदि स्यात्।

हीनोत्कृष्टेषु धर्मेषु समं गौरवमाचरेत्॥ ८९

श्रावकयानभाषितेषु वा महायानभाषितेषु वा धर्मेषु तुल्यं चित्तप्रसादादिकं कुर्यात्। अन्यथा सद्धर्मप्रतिक्षेपः स्यात्[3]।

नोदारधर्मपात्रं च हीने धर्मे नियोजयेत्।
न चाचारं परित्यज्य सूत्रमन्त्रैः प्रलोभयेत्[4]॥९०

गम्भीरोदारधर्मभाजनं च सत्त्वं निमित्तैर्ज्ञात्वा न श्रावकयानादिधर्मेष्ववतारयेत्। न चाचारं शिक्षासंवरकरणीयतां

---

[1] See *M. Vyut.* 263, ७८, ७९, ८०, ८२, ८१—some variants occur.

[2] Ms.: visarjanāya.

[3] Cp. Minaev, *Recherches*, pp. 22, 23.

[4] Tib. hdrid = to deceive, to cheat.

मुक्त्वा सूत्रान्तादिपाठेनैव तव शुद्धिर्भविष्यति । इति धर्मकामं प्रभावयेत् ॥

आह चात्र[1] । पुनरपरो ऽनर्थो रत्नकूटे दृष्टः । [56b] अपरिपाचितेषु सत्त्वेषु विश्वासो बोधिसत्त्वस्खलितं[2] । अभाजनीभूतेषु सत्त्वेषूदारबुद्धधर्मप्रकाशना[3] बोधिसत्त्वस्खलितं । उदाराधिमुक्तिकेषु सत्त्वेषु हीनयानप्रकाशना[3] बोधिसत्त्वस्खलितमिति ॥

आर्यसर्वधर्मवैपुल्यसंग्रहे[4] सूक्ष्मो ऽप्यनर्थ उक्तः । सूक्ष्मं हि मञ्जुश्रीः सद्धर्मप्रतिक्षेपकर्मावरणं । यो हि कश्चिन्मञ्जुश्रीस्तथागतभाषिते धर्मे कस्मिंश्चित् शोभनसंज्ञां करोति । क्व चिद्शोभनसंज्ञां । स सद्धर्मं प्रतिक्षिपति । तेन सद्धर्मप्रतिक्षेप्त्रा[5] तथागतो ऽभ्याख्यातो भवति । संघो ऽपवदितो भवति । य एवं वदति । इदं युक्तमिदमयुक्तमिति विस्तरः ॥

[6]आर्याकाशगर्भसूत्रे च मूलापत्तिप्रस्तावे चोक्तं । पुनरपरमादिकर्मिको बोधिसत्त्वः [7]केषांचिदेवं वक्ष्यति । किं भोः

---

1 The author, Çāntideva, in his *Çikṣās.* 54, 11.

2 *Çikṣās.* has here and infra : °tvasya skh°.

3 *Çikṣās.* has : °saṁprakāçanāt, °nā—The form in °nā is new.—Tib. has no ablative-sign.

4 So our Ms. ; Tib. has : °saṁgrahe'pi sūkṣmo..., *Çikṣās.* 95 11-14, with the *easier* reading : saṁgrahasūtre 'py anartha...

5 *Çikṣās.* : °dharmaṁ pratikṣipatā.

6 *Ibid.* 61, 10—14 ; Minaev, *Recherches*, p. 22.—Cp. *infra ad* V 103—but see *Çikṣās.* 172, 10 and foll....

7 *Çikṣas.* : kasya cid (better).

प्रातिमोक्षविनयेन शीलेन सुरक्षितेन। शीघ्रं त्वमनुत्तरायां सम्यक्संबोधौ चित्तमुत्पादयस्व। महायानं पठ। यत्ते किंचित्कायवाङ्मनोभिः क्लेशप्रत्ययादकुशलं कर्म समुदानीतं तेन ते शुद्धिर्भविष्यत्यविपाकं[1]। यावद्यथा पूर्वोक्तं। इयमादिकर्मिकस्य बोधिसत्त्वस्य तृतीया मूलापत्तिरिति ॥

अत इदमपि प्रातिमोक्षनिषिद्धं नाचरणीयमित्याह।

दन्तकाष्ठस्य खेटस्य विसर्जनमपावृतं।
नेष्टं जले स्थले भोग्ये मूत्रादेश्चापि गर्हितं॥ ९१[2]

खेटस्य श्लेष्मणो विसर्जनमपावृतं न कुर्यात्। जले स्थले भोग्य[3] उपभोग्ये मूत्रपुरीषादेरपि कुत्सितं। अत्रापि देवताद्यवध्यानादपुण्यं प्रसवेत्।

मुखपूरं[4] न भुञ्जीत सशब्दं प्रसृताननं।
प्रलम्बपादं नासीत न बाहू मर्दयेत्समं॥ ९२[5]

मुखं पूरितं कृत्वा महत्कवलग्रहणात् [57a]। सशब्दं सुक-

---

[1] Corrected by a second hand: bhaviṣyatītyapi pāṭhaḥ.

[2] Cp. *Çikṣās.* 125, 5, and the note referring to BEAL, *Catena*, p. 236.—*M. Vyut.* 263, 103 and foll.; *Prātimokṣa* (ed. MIN.) p. 23, 73-75; *Manu*, IV, 45.

[3] According to Tib. bhogya, epithet of jala-sthala; sthala = thaṅ;—Cp. the "saharita pradeça" of *M. Vyut.* 263, 105.

[4] This compound is new; Cp. udarapūram, etc.—BENDALL, 125, n. 5.

[5] Quoted in *Çikṣās.* 125, 11: "This precept (pralambapādaṁ nāsīta) which has no parallel in the Prātimokṣas...illustrates a familiar posture for...laymen found in Buddhist art. (FERGUSSON, *Tree and Serpent Worship*, p. 193)." (C.B.) One may add reference to I-TSING, p. 122, last line: "On sitting down, one's feet touch the ground."—Foucher, *Iconographie*, 67, n. 5.

सुनिकादिशब्देन[1] । दूरं विदारितमुखं । प्रलम्बपादं भूम्याद्यलग्नपादं खट्वाद्यारोहणे सति नासीत । द्वावपि बाहू सममेकस्मिन् काले न मर्दयेत्[2] । क्रममर्दने न दोषः । सति प्रत्यये[3] ॥

नैकयान्यस्त्रिया कुर्याद्यानं शयनमासनं[4] ।

एकया अद्वितीयया अन्यस्त्रिया । गृहिप्रव्रजितयोरिदमिह साधारणमित्यन्यग्रहणं । न कुर्याद्यानादि ॥ संक्षेपेण संकलय्य दर्शयन्नाह ।

लोकाप्रसादकं सर्वं दृष्ट्वा पृष्ट्वा च वर्जयेत् ॥ ९३[5]

लोकानां यत्प्रसादजनकं न भवति तत्सर्वं दृष्ट्वा शास्त्रे व्यवहारे वा । पृष्ट्वा विज्ञान्[6] । वर्जयेत् । अनेनैतद्दर्शितं भवति । दृष्टेऽपि [7]यद्वा[धा]करमेवंविधं तद्वर्जयेत् । आपत्तिर्भवतीति । यदुक्तं ।

[8]रत्नमेघे जिनेनोक्तस्तेन संक्षेपसंवरः ।
येनाप्रसादः सत्त्वानां तद्यत्नेन परित्यजेत्[9] ॥ इति

---

1 Tib: cag-cag-la-sogs...

2 See a cognate precept, Manu, IV, 32—mardana = gñe-ba, mñe-ba.

3 Accord. to Tib. the clause: "sati pratyaye" refers to the Com. of the following stanza.

4 Tib.: bzon-pa mal stan gnas dag tu.—Cp. *Dhammapada,* 185: pāntaṁ sayanāsanam: secretus cubandi locus; and ref. *in loco.*

5 Cp. *Çikṣās.* 125, 13.

6 *Vajracched.* 28 16 (P. W.)

7 Tib. gaṅ gnod-pa byed-pai rnam-pa de-lta-bu.

8 *Çikṣās.* 124, 13.—The 12th Kārikā.

9 *Çikṣās* has: vivarjayet.

[1]यथाह । कतमे च [ते] बोधिसत्त्वसमुदाचाराः । यावदिह बोधिसत्त्वो नाध[:]स्थाने[2] विहरति । नाकाले । नाकाले भाणी भवति । नाकालज्ञो भवति । नादेशज्ञो भवति । यतोनिदानमस्यान्तिके सत्त्वा अप्रसादं प्र[ति]वेदयेयुः[3] । स सर्वसत्त्वानुरक्षया आत्मनश्च बोधिसंभारपरिपूरणार्थं सम्यगीर्यापथो[4] भवति । मृदुभाणी । मन्दभाणी । असंसर्गबहुलः । प्रविवेकाभिमुखः । सुप्रसन्नमुख इति ॥[1]

न बोधिसत्त्वेनावमन्यना[5] क्व चिदपि कर्तव्येत्याह ।

नाङ्गुल्या कारयेत्किं चिद्दक्षिणेन तु सादरं ।
समस्तेनैव हस्तेन मार्गमप्येवमादिशेत् ॥ ९४

एकया अङ्गुल्या तर्जन्यादिकया न किं चिदुपदर्शयेत् । अपि तु समस्तेन समग्रेणैव हस्तेन । दक्षिणेन । न वामेन । मार्गमपि कथयेत् । आस्तां तावत [6]सगौरवमन्य[57b]द्वस्तु ॥

लोकाप्रसादनिवारणायाह ।

न बाहूत्क्षेपकं कं चिच्छब्दयेदल्पसंभ्रमे ।
अच्छटादि तु कर्तव्यमन्यथा स्यादसंवृतः ॥ ९५

1.1 *Çikṣās.* 124, 15–19.

2 *Ibid.* nāsthāne; Tib.: gnas-dma-ba-na.

3 Ms: pravidaseyuḥ (*da* erased). Tib.: smra-ba.

4 *Çikṣās* has: saṁpannеryāpatho..., probably correct as the *g* of samyag is written by a second hand in our Ms.

5 Cp. *Çikṣās.* 9. 7, 92. 6.

6 Tib.: agauravam, fairly probable.

न भुजमुत्क्षिप्य कं चिदाह्वयेत् । अल्पप्रयोजनतारतम्ये । महति पुनरदोषः ॥ अच्छटादिशब्दं तु कुर्यात् । तदकरणे ऽसमाहितचारितायामसंवृतः स्यात् । एतावता औद्धत्यपरिहारो ऽपि दर्शितो भवति ॥ [1]स हि शय्यां परिकल्पयन्नेवं परिकल्पयेदित्युपदर्शयन्नाह ।

नाथनिर्वाणशय्यावच्छयीतेप्सितया दिशा ।
संप्रजानँल्लघूत्थानः प्रागवश्यं नियोगतः ॥ ९६

भगवतो महानिर्वाणशय्यामिव शय्यां परिकल्पयेत् । अभिमतया दिशा शिरो विधाय दक्षिणेन पार्श्वेन । पादस्योपरि पादमाधाय । दक्षिणं बाहुमुपधानं[2] कृत्वा वामं च प्रसार्य । जङ्घोपरि निवेश्य । चीवरैः सुसंवृतकायः[3] । स्मृतः । संप्रजानानः । उत्थानसंज्ञी । आलोकसंज्ञी । शयितः । [4]नाचित्तकमिद्धावष्टब्धः । न च निद्रासुखमास्वादयेत् । न च पार्श्वसुखं[5] अन्यत्र यावदे[वै]षां महाभूतानां स्थितये यापनायै । इति ॥ लघूत्थानः शीघ्रमेवोत्तिष्ठेत् । न तु जृम्भिकां गात्रमोटनं

1 On this §, see the *Ratnamegha* quoted in *Çikṣās*, 137, 6.

2 Upadhāna = sṅas = cushion.—Cp. *Ādikarmapradīpa*, *Etudes et Mat.* pp. 203, 230, (dakṣiṇabāhu-parijapana).

3 So Tib.—*Çikṣās.* has : cīvaraiḥ asaṁvṛtakāyāḥ.

4 So Ms. ; Tib. : na middhacitta.

5 Supra pārçva = glo-ba, here = sñes-pa.

कुर्वन्नालस्योपहतस्थिरेण । एतेभ्य[1] एव सर्वेभ्यः पूर्वमेव ॥

इदमपरमभिसंचिन्त्य कथयन्नाह ।

आचारो बोधिसत्त्वानामप्रमेय उदाहृतः ।
चित्तशोधनमाचारं नियतं तावदाचरेत् ॥ ९७[2]

आचारः शिक्षणीयं । अप्रमेयो ऽसंख्येयः । बोधिसत्त्वप्रातिमोक्षादिषु प्रदर्शितः । तत्संग्रहरूपं प्रथमतः चित्तशोधनमेवाचारमाचरेत् । नियतं अवश्यंतया[3] ॥

सामान्यापत्तिशोधनायाह ।

रात्रिं दिवं च त्रिस्कन्धं त्रिष्कालं च प्रवर्तयेत् ।
शेषापत्तिशमस्तेन बोधिचित्तजिनाश्रयात् ॥ ९८

त्रिष्कृत्वो रात्रेः । त्रिष्कृत्वो दिवसस्य । त्रिस्कन्धः[4] । त्रयाणां स्कन्धानां पापदेशनापुण्यानुमोदनाबोधिपरिणामनानां समाहारः । त्रिस्कन्धं प्रवर्तयेत् । शेषा मूलाया अन्याः । अ[58a]थ वा संचिन्त्य कृता याः प्रतिकृताः । ताभ्यो ऽन्याः स्मृतिसंप्रमोषेण असंप्रजानतया वा कृताः । तासां प्रशमः प्रतिकरणं तेन त्रिस्कन्धपरिवर्तनेन[5] बोधिचित्तस्य जिनानां च भगवतां समाश्रयणाच्च ॥

एतेन विदूषनासमुदाचारादयो दर्शिता भवन्ति ।

---

1 Ms. eta eva.—Tib. : de dag thams cad kyaṅ...

2 See *supra*, V, 17.

3 The abstract (if correct) is new and irregular.

4 See the note of BENDALL (*Çikṣās.* 171, 3), and *Etudes et Mat.* 214.

5 Hdon-pa = hersagen, vorlesen.

[1]तत्र पापशोधनं चतुर्धर्मकसूत्रे देशितं । चतुर्भिर् मैत्रेय धर्मैः समन्वागतो बोधिसत्त्वो महासत्त्वः कृतोपचितं पापमभिभवति । कतमैश्चतुर्भिः । यदुत । विदूषणासमुदाचारेण । प्रतिपक्षसमुदाचारेण । प्रत्यापत्तिबलेन । आश्रयबलेन च ॥ तत्र विदूषणासमुदाचारः । [2]अकुशलं कर्म कृत्वा विप्रतिसाररूपात्मविगर्हणा पापदेशना । तदनुष्ठानं तत्समुदाचारः । तत्र प्रतिपक्षसमुदाचारः । अकुशलप्रतिपक्षः कुशलं । तत्समुदाचारः । कृत्वाप्यकुशलं कर्म कुशले कर्मण्यत्यर्थमभियोगः । तत्र प्रत्यापत्तिबलं । संवर[समादानादकरणसंवर]लाभः । तत्राश्रयबलं । बुद्धधर्मसंघशरणगमनं । अनुत्सृष्टबोधिचित्तता च । स बलवत्संनिश्रयेण न शक्यते पापेनाभिभवितुं । एभिर्[3] मैत्रेय चतुर्भिर्धर्मैः समन्वागतो बोधिसत्त्वो महासत्त्वः कृतोपचितं पापमभिभवतीति ॥

[4]विशेष[त]स्तु बोधिसत्त्वापत्तीनां गुर्वीणां लघ्वीनां च देशनार्योपालिपरिपृच्छायामुक्ता[4] । ताः शिक्षासमुच्चये द्रष्टव्याः ।

[5]सर्वापत्तयो बोधिसत्त्वेन पञ्चत्रिंशतां बुद्धानां भगवता-

---

1 See *Çikṣās.* 160, 4–11. and Additional Notes (reference to A. M. Guimet V. 197).

2 *Çikṣās.*: akuçalaṁ karmādhyācarati tatraiva ca vipratisārabahulo bhavati / tatra pratipakṣasamudācāraḥ kṛtvāpy .... In our Ms. glosses are mixed up with the text.

3 Ms: etan maitreya...

4-4 *Çikṣās.* 164, 8.

5 *Çikṣās.* 169, 4–7. Some variants occur; ... stūpāpattiḥ saṁghāpattiḥ tathānyāç cāpattayo bodhisattvena...

20

मन्तिके रात्रिं दिवसमेकाकिना [1]देशयितव्याः। तत्रेयं देशना। अहमेवंनामा बुद्धं शरणं गच्छामीत्यारभ्य यावत्संघं शरणं गच्छामि। नमः शाक्यमुनये तथागतायार्हते सम्यक्संबुद्धाय। नमो वज्रप्रमर्दिने[2]। इत्यारभ्य यावत्।

उपैमि सर्वान् शरणं कृताञ्जलिः[3]॥

इति विस्तरमुक्त्वाह। [4]इति हि [58b] शारिपुत्र बोधिसत्त्वेनेमान् पञ्चत्रिंशतो बुद्धान् प्रमुखान् कृत्वा सर्वतथागतानुगतैर्मनसिकारैः पापविशुद्धिः कार्या। तस्यैवं पापविशुद्धस्य त एव[5] बुद्धा भगवन्तो मुखान्युपदर्शयन्ति[6]। पेयालं। न तत्[7] शक्यं सर्वश्रावकप्रत्येकबुद्धनिकायैरापत्तिकौकृत्यस्थानं[8] विशोधयितुं यद्बोधिसत्त्वस्तेषां बुद्धानां भगवतां नामधेयधारणपरिकीर्तनेन रात्रिं दिवं त्रिस्कन्धकधर्मपर्यायप्रवर्तनेन आपत्तिकौकृत्यान्निःसरति समाधिं च प्रतिलभते[4]॥

एतत्साकल्येन शिक्षासमुच्चये वेदितव्यं।

उक्तो विदूषणासमुदाचारः। प्रतिपक्षसमुदाचारप्रत्यापत्तिबले अपि विस्तरेण शिक्षासमुच्चयादेव द्रष्टव्ये।

---

1 Here *Çikṣās.* has : gurvyo.

2 Ends quotation from *Çikṣās.* 196, ७.

3 *Ibid.* 170, १९.

4.4 *Ibid.* 171 १–८.

5 I prefer this reading to the : "tatra ca" of the *Çikṣās.*

6 Abridged from the *Çikṣās.*

7 "Tat" wants in the *Çikṣās.*

8 On *kaukṛtya*, Prof. Bendall refers to *Çikṣās.* p. 142; Pāli kukucca; *Mhv.* III, 175, ९.

[1]आर्यमैत्रेयविमोक्षे तु बोधिचित्तेन पापविशुद्धिरुक्ता । तच्चोक्तमेव प्राक्[2] ।

जिनाश्रयात् पापविशुद्धौ सूकरिकावदानमुदाहार्यं[3] ।

ये बुद्धं शरणं यान्ति न ते गच्छन्ति दुर्गतिं ।
प्रहाय मानुषान् कायान् दिव्यान् कायान् लभन्ति ते[4] ॥

एवं धर्मं संघं चाधिकृत्य पाठः[5] । अनेन चाश्रयबलमुक्तं ॥

पुनरनियमेन दर्शयन्नाह ।

या अवस्थाः प्रपद्येत स्वयं परवशोऽपि वा ।
तास्ववस्थासु याः शिक्षाः शिक्षेत्ता एव यत्नतः ॥ ९९

स्वयमात्मना परायत्तो वा सत्त्वार्थक्रियायां प्रवृत्तः ॥ किं पुनरेवमनियमेनाभिधीयत इत्याह ।

न हि तद्विद्यते किं चिद्यन्न शिक्ष्यं जिनात्मजैः ।
न तदस्ति न यत्पुण्यमेवं विहरतः सतः ॥ १००

यस्मात् सर्वाकारं सर्ववस्तुतत्त्वमधिगम्य सर्वेषां हितसुखविधानार्थं उद्यच्छद्भिर्बुद्धसुतैः न तदस्ति किं चिद्यन्न शिक्षि-

---

1 *Çikṣās.* 177, 14.

2 *Supra*, ad I, 10, 14.

3 *Çikṣās.* 177, 10-14.

4 See *Ādikarmapradīpa*, p. 187 and *Divyāvadāna*, p. 195-26 (with the reading: kāyān upāsate.)—Cp. Saṁyutta N. I., p. 27, Sumaṅgalavil. I., p. 233, Jātaka, I. 9, p. 97.

5 The *Çikṣās* has: °kṛtya pāpakṣayaḥ. But our reading is confirmed by Tib. and *Divyāv.*

तव्यं। अन्यथा सर्वाकारः सर्वसत्त्वानामर्थः कर्तुमशक्यः। पुण्यसं[58a]भारो ऽप्येवं विचरतो ऽपर्यन्त एव स्यात्।

इयमपि[1] शिक्षापदमुद्राऽवधारयितव्येत्याह।

पारंपर्येण साक्षाद्वा सत्त्वार्थं नान्यदाचरेत्।
सत्त्वानामेव चार्थाय सर्वं बोधाय नामयेत्॥ १०१

अन्ततः स्वयमाहारादिक्रियया परप्रेरणया ऽपरापरदूतप्रेरणया[2] वा। साक्षात् स्वयमेवामिषदानादिना वा। यत्सत्त्वानां हितसुखहेतुर्न भवति। तन्न कुर्यात् कारयेद्वा॥ न चैतदेव केवलं। किं चित्। सत्त्वानामेव संसारदुःखपतितानां ततो निःसरणाय। सर्वं कुशलमूलमनुत्तरायां सम्यक्संबोधौ परिणामयेत्॥

एतावता श्लोकद्वयेन पुण्यवृद्धिरुपदर्शिता भवति॥

यदुक्तं। कल्याणमित्रानुत्सर्गादिति[3]। तदाह।

सदा कल्याणमित्रं च जीवितार्थे ऽपि न त्यजेत्।
बोधिसत्त्वव्रतधरं महायानार्थकोविदं॥ १०२

कल्याणकर्मण्यभ्युदयनिःश्रेयसप्राप्तिलक्षणे मित्रमसाधारणो बन्धुः। तत्कायजीवितविप्रणाशभयभीतो ऽपि न त्यजेत्॥

---

[1] Tib. bslab-pai gzii rgyu hdi yaṅ.

[2] Tib.: brgyud-nas pho-ña...

[3] The third pāda of the 6th Kārikā of the Çikṣās.—Cp. *Çikṣās.* 34, 17, (°anutsarjanāt), and 41, 19 (sūtrāṇāṁ ca sadekṣaṇāt.)—*supra* ad V, 1; *infra*, p. 158, l. 13.

कल्याणमित्रानुशंसास्तु[1] प्रज्ञापारमितायामार्याष्टसाहस्रिकायां सदाप्ररुदितपरिवर्ताद्वेदितव्याः[2]। चतुर्धर्मकसूत्रे ऽप्युक्तं[3]। कल्याणमित्रं भिक्षवो बोधिसत्त्वेन महासत्त्वेन यावज्जीवं न त्यक्तव्यमपि जीवितहेतोरिति ॥

अपरित्याज्यस्य कल्याणमित्रस्य लक्षणमाह। बोधिसत्त्वशिक्षासंवरे व्यवस्थितं। महायानार्थपण्डितं। एतादृशं सुदुर्लभं ॥ कल्याणमित्रस्य पर्युपासनपरिज्ञानार्थमाह।

श्रीसंभवविमोक्षाच्च शिक्षेद्गुरुवर्तनं।

श्रीसंभवविमोक्षात्। आर्यगण्डव्यूहपरिवर्तात् कल्याणमित्रपर्युपासनं शिक्षेत् जानीयात्॥ [4]यथोक्तमार्यगण्डव्यूहे आर्यश्रीसंभवेन। क[59b]ल्याणमित्रसंधारिताः [कुलपुत्र] बोधिसत्त्वा न पतन्ति दुर्गतिषु। [5]यावत्। संचोदकाः[6] कल्याणमित्रा अकरणीयानां। संनिवारकाः प्रमादस्थानात्। निष्कासयितारः संसारपुरात्। तस्मात्तर्हि कुलपुत्र एवंमनसिकाराप्रतिप्रश्रब्धेन[7]

1 See *supra*, p. 22, note 3.

2 *Çikṣās.* 37, 13. where the parivarta is not named in the text. (Ch. XXX, pp. 495, *sqq*).

3 *Çikṣās.* 41, 7-8.

4 *Çikṣās.* 34, 19–36, 4. See the notes of the Editor on saṁpravedhana, lokadāsa, rajoharaṇa.

5 Three lines are omitted in our text.

6 So the *Çikṣās.*-Ms.—The Hodgson-Ms. saṁbodhanāni—Tib. Khon-du chud-pa = avabodh.

7 °Manasikāra°, same reading in the *Çikṣās.*-Ms.—The Editor reads °kārāt with the Hodgson-Ms.—But Tib. has : . bya-ba rgyun-ma-chad-pas.

कल्याणमित्राण्युपसंक्रमितव्यानि । पृथिवीसमचित्तेन सर्वभारोद्वहनापरितसनतया[1] । वज्रसमचित्तेन अभेद्याशयतया । चक्रवाडसमचित्तेन सर्वदुःखासंप्रवेधनतया । लोकदाससमचित्तेन सर्वकर्मसमादानाविजुगुप्सनतया । रजोहरणसमचित्तेन मानाभिमानविवर्जनतया । यानसमचित्तेन गुरुभारनिर्वाहनतया । [2]अश्वसमचित्तेन [अक्रुध्यनतया । नौसमचित्तेन] गमनागमनापरितसनतया[1] । सुपुत्रसदृशेन कल्याणमित्रमुखवीक्षणतया । आत्मनि च ते कुलपुत्रातुरसंज्ञोत्पादयितव्या । कल्याणमित्रे[षु] च वैद्यसंज्ञा । अनुशासिनीषु[3] भैषज्यसंज्ञा । प्रतिपत्तिषु व्याधिनिर्घातनसंज्ञा । आत्मनि च ते कुलपुत्र भीरुसंज्ञोत्पादयितव्या । कल्याणमित्रेषु शूरसंज्ञा । अनुशासनीषु[4] प्रहरणसंज्ञा । प्रतिपत्तिषु शत्रुनिर्घातनसंज्ञा ॥[5]

यदुक्तं । सूत्राणां च सदेक्षणादिति[6] । तदुपदर्शयितुमाह ।

एतच्चान्यच्च बुद्धोक्तं ज्ञेयं सूत्रान्तवाचनात् ॥ १०३

एतदिह शास्त्रे प्रतिपादितं । अन्यद्यदिह नोक्तं । बुद्धेन

1.1 *Çikṣās.* : sarvabhāravahana° : but our Ms. is corrected by a second hand. —*tas* (utkṣepe) *Dhātup.* 26, 103. (P. W. s. voc. ; cp. taṁs) *Çikṣās.*-Ms. has °tasyanatayā, more probable : See notes of BENDALL, in loco and ad 25, 7 (ÇHILDERS, paritassanā).

2 So Ms.; but Tib. (Khyi) agrees with *Çikṣās.* Read : Çvasamacittena.

3 *Çikṣās.* Çāsanīṣu, cf. V. 30, 74.

4 So Ms.

5 Ends quotation from *Çikṣās.* 36, 4.

6 Cp. *supra* V, 1 and p. 156, n. 3.

भगवता बोधिसत्त्वानां करणीयतया निर्दिष्टं । तन्नानासूत्रान्तार्थपरिचयाद् वेदितव्यं ॥ एतदेव दर्शयति

शिक्षाः सूत्रेषु दृश्यन्ते तस्मात्सूत्राणि वाचयेत् ।

शिक्षा बोधिसत्त्वानां हेयोपादेयलक्षणाः । सूत्रेषु महायानसूत्रान्तेषु रत्नमेघादिषु[1] । य[60ª]त एवं तस्मात् ॥ इदं तु विशेषनिर्देशमाह ।

आकाशगर्भसूत्रे च मूलापत्तीर्निरूपयेत् ॥ १०४

आर्याकाशगर्भसूत्रे क्षत्रियस्य मूर्द्धाभिषिक्तस्य पञ्च मूलापत्तयो निर्दिष्टाः । तथा सामान्येन एका मूलापत्तिः । तथा आदिकर्मिकस्य बोधिसत्त्वस्याष्टौ मूलापत्तय इति[2] । तथा च तत्रोक्तं । [3]पञ्च कुलपुत्र क्षत्रियस्य मूर्द्धाभिषिक्तस्य मूलापत्तयः । याभिर्मूलापत्तिभिः क्षत्रियो मूर्द्धाभिषिक्तः सर्वाणि पूर्वावरोपितानि कुशलमूलानि झाषयति[4] । वस्तुपतितः पराजितः[5] सर्वदेवमनुष्यसुखेभ्यः[6] अपायगामी भवति । कतमाः पञ्च ।

---

1 *Çikṣās.* 7, 13, 17, 8, etc.; *supra* IV, 48.

2 Cp. *infra* 160, 12; *Çikṣās.* 10, 14.

3 *Çikṣās* 59, 10–15. The text has: pañca imāḥ.

4 On this word, see the note of the Editor.—Our Ms. has the easier reading: çamayati; but Tib. agrees with Çikṣās.

5 So our Ms.; and the Çikṣās-Ms. *infra*; here pārājika (see. Prātimokṣa, p. 3).

6 *Çikṣās.* has: "°mukhebhyaḥ," but cp., p. 60, 12, 61, 3 and Tib.: bde-ba.

[यः] कुलपुत्र क्षत्रियो मूर्द्धाभिषिक्तः[1] स्तौपिकं[2] वस्तु अपहरति सांघिकं वा चातुर्दिश[संघे][3] निर्यातितं वा । [स्वयं वा] अपहरति हारयति वा । इयं प्रथमा मूलापत्तिः[4] ॥

[5]एवं त्रियानभाषितधर्मप्रतिक्षेपात् । द्वितीया ।

प्रव्रजितस्य शीलवतो दुःशीलस्य वा काषायापहरणात् । गृहस्थकरणात्[6] । कायप्रहारात् । चारके प्रक्षेपात् । जीवितवियोजनाद्वा । तृतीया ।

पञ्चानन्तर्येष्वन्यतमकरणात् । चतुर्थी ।

मिथ्यादृष्टेः । दशाकुशलकर्मपथसमादानात् । परसमादा[प]नाद्वा । पञ्चमीति ॥

तथा ग्रामभेदादिकरणात् सर्वेषां साधारणी चैका[7] ॥

[8]तत्रैवोक्तं । आदिकर्मिकाणां महायानसंप्रस्थितानां कुलपुत्राणां कुलदुहितॄणां चाष्टौ मूलापत्तयः । याभिर्मूलापत्तिभिः स्खलिता आदिकर्मिका महायानसंप्रस्थिताः सर्वाणि पूर्वारोपितानीत्यादि पूर्ववत् ॥ कतमा [60b] अष्टौ । ये सत्त्वाः पूर्वदुश्चरितहेतुना अस्मिन् क्लिष्टे पञ्चकषाये लोक [9]उत्पन्नास्त

1 *Çikṣās.*: kulaputro mūrddhābhiṣikta.

2 Cp. *Çikṣās.* p. 63 16.

3 Ms. cāturdiçam; I follow the Tib. (...dge hdun-la phul-ba hphrog-gam)—Sāṁghika = çāturdiças°, according MINAYEFF, *Recherches*, p. 121.

4 Ends the quotation *Çikṣās.* 59, 16.

5 The following freely abridged from *Çikṣās.* 59, 16 60, 9.

6 Cp. *infra* p. 162, l. 11 : apapravrājana.

7 Ex. conj.: ekā.—This distinction is not clearly marked in the *Çikṣās.*

8 *Çikṣās.* 60, 9, 64, 13.

9 *Ibid.*: upapannaḥ (better reading).

दूलरकुशलमूलाः। यावत् तेषामिदं परमं गम्भीरं शून्यताप्रतिसंयुक्तं सूत्रान्तं यावद्विस्तरेणाग्रतः स्मारयन्ति प्रकाशयन्ति। ते ह्यकृतश्रमा बालपृथग्जनाः शृण्वन्त उत्त्रस्यन्ति। यावद्विवर्तयन्त्यनुत्तरायाः सम्यक्संबोधेश्चित्तं। श्रावकयाने चित्तं प्रणिदधति। एषा आदिकर्मिकस्य बोधिसत्त्वस्य मूलापत्तिः प्रथमा। यया मूलापत्त्या इत्यादि पूर्ववत्। तस्माद्बोधिसत्त्वेन परसत्त्वानां परपुद्गलानां आशयानुशयं प्रथमं ज्ञात्वा यथाशयानां सत्त्वानामनुपूर्वेण धर्मदेशना कर्तव्येति।

सोपायायाः सम्यक्संबोधेर्विनिवर्त्य हीनयाने परस्य चित्तमुत्पादयतो द्वितीया।

प्रातिमोक्षशिक्षासंवरं विहाय महायाने चित्तोत्पादमात्रेण तत्पठनेन चास्य शुद्धिप्रकाशनात्। तृतीया[1]।

श्रावकादियानस्य तत्फलस्य गोपननिन्दाप्रकाशनात्। महायाने सर्वशुद्धिप्रकाशनात्। परेषां तद्वचनकरणात्। चतुर्थी।

कीर्तिलाभादिहेतोः। महायानपठनादिना। तथा तत्प्रत्ययात्परेषां कुत्सानिन्दादिभाषणात्। आत्मोत्कर्षणात्। उत्तरमनुष्यधर्मापगमात्। पञ्चमी।

पाठमात्रेण गम्भीरधर्माधिगमप्रकाशनात्। परेषां तथैव समादापनात्। षष्ठी।

क्षत्रियस्य पुरोहितामात्यचण्डालैः ये भिक्षवो दण्डिता अर्थदण्डेन सांघिकं स्तौपिकं वा चातुर्दिशसांघिकं वा द्रव्यमप-

---

1 Cp. *supra* V, 90.

हृत्य ते[61a]भ्य एवोपनामयन्ति। ते च क्षत्रिया उभये ऽपि मूलापत्तिमापद्यन्ते। इयं सप्तमी।

धर्माधर्मविवादनापूर्वं[1] शिक्षाप्रणयणात् तन्मूलाचारविपन्नानां सत्कारात् [2]प्रहाणिकानामुपभोगपरिभोगाण्यन्यत्र परिणामनात्। उभये ऽपि मूलापत्तिमापद्यन्ते। इयमष्टमी।

आसां च मूलापत्तीनां सुखग्रहणार्थं शास्त्रकारोपदर्शिताः संग्रहकारिका उच्यन्ते[3]।

रत्नत्रयस्वहरणाद् आपत्पाराजिका मता।
सद्धर्मस्य प्रतिक्षेपाद् द्वितीया मुनिनोदिता॥
दुःशीलस्यापि वा भिक्षोः काषायस्तैन्यताडनात्।
चारके वा विनिक्षेपाद् अपप्रव्राजनेन च॥
पञ्चानन्तर्यकरणान् मिथ्यादृष्टिग्रहेण च।
ग्रामादिभेदनाद्वापि मूलापत्तिर्जिनोदिता॥
शून्यतायाश्च कथनात् सत्त्वेष्वकृतबुद्धिषु[4]।
बुद्धत्वप्रस्थितानां तु[5] संबोधेर्विनिवर्तनात्॥
प्रातिमोक्षं परित्य[ा]ज्य महायाने नियोजनात्।
शिष्ययानं[6] न रागादिप्रहाणायेति वा ग्रहात्॥

---

[1] Earlier hand: vivākṣanā°; Tib.: bzlog-nas.—*Çikṣās.* (60, 20) has: viheṭhanā.

[2] Tib.: ñams-par byed-pa rnams-kyi.

[3] *Çikṣās.* 66, 16—67, 18.

[4] Tib.: blo-sbyaṅs-ma-byas-açuddhīkṛtabuddhiṣu.

[5] *Çikṣās.*: vā.

[6] This expression, if not new, seems to be rare;—It is, of course, the Çrāvaka-yāna opposed to the "bodhisattva°" or "mahāyāna"—See Chap. IX, 41, 45, where the theory of Çāntideva is, by no means, different.

परेषां ग्रहणाद्वापि पुनः स्वगुणकाशनात् ।
परपंसनतो लाभसत्कारश्लोकहेतुना ॥
[1]गम्भीरक्षान्तिकोऽस्मीति मिथ्यैव कथनात् पुनः ।
दण्डापयेद्वा श्रमणान् दद्याद्वा शरणत्रयात्[2] ॥
गृह्णीयाद्दीयमानं वा शमथत्याजनात्पुनः[3] ।
प्रतिसंलीनभोगं च स्वाध्यायिषु निवेदनात्[4] ॥
मूला आपत्तयो ह्येता महानरकहेतवः ।
आर्यस्याकाशगर्भस्य स्वप्ने देश्याः पुरः स्थितैः ॥
बोधिचित्तपरित्यागाद् याचकायाप्रदानतः ।
तीव्रमात्सर्यलोभाभ्यां क्रोधाद्वा स[61b]त्त्वताडनात् ॥
[5]प्रसाद्यमानो यत्नेन सत्त्वेषु न तितिक्षते ।
क्लेशात्परानुवृत्त्या वा सद्धर्माभासवर्णनात् ॥ इति ॥

तस्मिन्नेव सूत्रे समुद्धरणमासामुक्तं[6] ॥

शिक्षासमुच्चयेऽपि बोधिसत्त्वानां करणीयमुपदिष्टमिति तदपि निरूपणीयमित्याह ।

शिक्षासमुच्चयोऽवश्यं द्रष्टव्यश्च[7] पुनः पुनः ।

---

1 On the technical meaning of *kṣānti*, Cp. WASSILIEFF, p. 104.

2 = ratnatrayasvāt.

3 *Qikṣās.*: çamathe t°.

4 So *Qikṣās.*; Tib.: yaṅ-dag hjog-pai loṅs-spyod-rnams/ kha-ton byed-la sbyin-pa-rnams.

5 So *Qikṣās.*—Our Ms., being illegible, has been corrected by a second hand: prasādyamānasya punaḥ sattvasya...

6 *Qikṣās.* 64, 14.

7 Minaev: draṣṭavyas tu.

विस्तरेण सदाचारो यस्मात्तत्र प्रदर्शितः ॥ १०५

शिक्षासमुच्चयो ऽपि स्वयमेभिरेव कृतः। अवश्यं नियमेन। द्रष्टव्यः पुनः पुनरसकृत्। अभ्यसनीय इति भावः। कुतः यस्मात्। सतां बोधिसत्त्वानां। आचरणमाचार इतिकर्तव्यता। तत्र शिक्षासमुच्चये। विस्तरेण प्रबन्धेन। प्रदर्शितः विस्पष्टीकृत्य प्रकाशितः। तस्मात् ॥

यदि तस्याभ्यासेऽशक्तिः। तदा

संक्षेपेणाथ वा तावत्पश्येत्सूत्रसमुच्चयं[1]।

नानासूत्रैकदेशानां वा समुच्चयमेभिरेव[2] कृतं संक्षेपेण पश्येत्। व्यवलोकयेत्। [3]ग्रन्थतो ऽर्थतो वा। अत्रापि पूर्वकमेव प्रयोजनं ॥ यदि वा

आर्यनागार्जुनाबद्धं द्वितीयं च प्रयत्नतः ॥ १०६

आर्यनागार्जुनपादैर्निबद्धं द्वितीयं शिक्षासमुच्चयं [4]सूत्रसमुच्चयं च पश्येत्प्रयत्नतः आदरतः। यदिह न दृश्यते तत्तत्र दृश्यत इति भावः ॥

नियमेन शिक्षादर्शनेऽपि साकल्येन सर्वेषामुपयोगमाह।

---

[1] Tib.: mdo-rnams-kun-las-bsdu-ba. See TĀRANĀTHA, 165, WASSILIEFF, p. 208. mdo-kun-hdus (Tandj. Vol. XXV).

[2] Tib. bdag-ñid-kyis;—Saṁkṣepeṇa, according to Tib., refers to kṛtam.

[3] Tib.: gzuṅ (As. Res. XX, 479; *Ryāyab*, 17, $_{22}$).

[4] Nothing as yet is known from Tib. sources about a *Çikṣās.* by Nāgārjuna. —See BENDALL's *Introduction* to his edition of the work.—dvitīya refers to *Sūtras.*, according to Tib. and to the Text.—See the *Sūtras.* by Nāgārjuna, Tandj. Mdo XXX, 165-244.

यतो निवार्यते[1] यत्र यदेव च नियुज्यते।
तल्लोकचित्तरक्षार्थं शिक्षां दृष्ट्वा समाचरेत्॥ १०७

यतो हेयादकरणीयान्निवार्यते। न करणीयमेतदिति प्रतिषिध्यते। यत्र शिक्षासमुच्चये सूत्रसमुच्चये वा। यदेव कर्म कर्तव्यतया नियुज्यते विधीयते। तत्प्रसिद्धं विहितं वा। लोकानां चित्तमाशयः। तस्य रक्षार्थं। तद्यथा विकोपितं[2] न स्यात्। शिक्षां दृष्ट्वा शिक्षासमुच्चयादिषु। प्रतिपाद्य समाचरेत्। यत्र यद्यथा युज्यते तत्र [तथा व्यव]हरेत्। [62a] [3]अन्यथार्थसंमूढव्यवहारस्यापत्तिकश्मलता स्यात्।

एतावता आत्मभावस्य शुद्धिराख्याता[4]। यदाह।

[5]आत्मभावस्य का शुद्धिः पापक्लेशविशोधनं।
संबुद्धोक्त्यनुसारेण[6] यत्नाभावे त्वपायगः। इति॥

यदुक्तं। सदा स्मृतिसंप्रजन्यचारिणा भवितव्यमिति। ततः स्मृतेः स्वनाम्नैव स्वरूपं प्रतीतं[7]। संप्रजन्यस्य तु न ज्ञायते कीदृशमिति। तत्स्वरूपप्रतिपत्तये प्राह।

एतदेव समासेन संप्रजन्यस्य लक्षणं।
यत्कायचित्तावस्थायाः प्रत्यवेक्षा मुहुर्मुहुः॥ १०८

---

1 L², M.: nirvāryate. (Tib.: bkag, bzlog): Min. nirdhāryate.

2 New; but known from *Çikṣās.* (Tib.: hkhrug-pa).

3 Ms. quite illegible; but Tib.: tha-sñad-kyi don-la rmoṅs-pa-ni ltuṅ...

4 See V, 1 where occurs "çodhana" instead of çuddhi (cp. *Çikṣās.* 158, 13).

5 The 19th Kārikā. See *Çikṣās.* 160, 2-3, and *supra* note *ad* IV, 48. "This line is quoted from the *Çikṣās.* by Dīpaṁkara (Atīça) in his *Bodhimārgadīpapañjikā* (Tanj. M. XXXI, 303*a*—*C*. 1." BENDALL.

6 *Çikṣās.* has: saṁbuddhoktyarthasāreṇa. Tib. gsuṅs-thsul-du.

7 Tipp.: smṛter ālambanāsaṁpramoṣarūpāyāḥ prasiddhatvāt.

यत्कायावस्थायाश्चित्तावस्थायाश्च सर्वेर्यापथेषु प्रत्यवेक्षा निरूपणं सर्ववारं यथा प्रतिपादितं प्राक्॥ सर्वमेतदुक्तशिक्षाकौशलं कर्मणा निष्पादयितव्यं न वचनमात्रेणेति[1] नियमयितुमाह।

कायेनैव पठिष्यामि[2] वाक्पाठेन तु[3] किं भवेत्।
चिकित्सापाठमात्रेण रोगिणः किं भविष्यति॥ १०९

मनःपूर्वंगमत्वात्कायव्यापारस्य। सोऽप्यनेनैव प्रतिपादितः। प्रतिपत्त्या सर्वं संपादयिष्यामि[4]। न तु शब्दमात्रघोषणया निष्फलत्वादिति बोधिसत्त्वेन यतितव्यं। कथमिव। वैद्यकशास्त्राध्ययनमात्रेण तत्क्रियामकुर्वतो व्याधिग्रस्तस्य किं फलं निष्पत्स्यते। तावन्मात्रेण रोगस्य तस्याविनिवृत्तेः। न किंचिदिति भावः। तस्मात्सर्वमेतत्क्रियानुष्ठानेन निष्पादयितव्यमिति॥

इति प्रज्ञाकरमतिकृतायां बोधिचर्यावतारपञ्जिकायां
पञ्चमः परिच्छेदः[5]॥

---

1 Tipp.: sarvam etat karmaṇā sampādayitavyam . nādhyayanasāreṇa bhavitavyam iti.—Cp. : estote factous verbi...

2 Cp. *Dhammapada* 259: dhammaṁ kāyena passati = he observes the law in his acts, but cp. M. MULLER, *in loc.* and SENART, J. As., Sept. 1898, p. 216 (Ms. Dutreuil de Rhins :...dhamu kaena phaṣai)—Tib. has : lus-kyi [s] hdidag spyad-par-bya । thsig tsam brjod-pas...

3 Soc. *Minaev;* M.: ca.

4 Cp. *ad* I, 17: pratipattivikala, °sāra, caryāvikala.

5 So Tib.—The Mss. and Tib. translation of the Text have : saṁprajanyarakṣaṇaḥ pañcamaḥ... ; but M. has : çīlapāramitā.

प्रज्ञाकरमतिकृतायां बोधिचर्यावतारपञ्जिकायां
क्षान्तिपारमिता षष्ठः परिच्छेदः ।

तदेवं बहुधा शीलविशुद्धिं प्रतिपाद्य । आत्मभावादीनां रक्षां शुद्धिं च प्रतिपाद्य । शुभविशुद्धिं प्रतिपादयितुं । यच्चोक्तं

क्षमेत श्रुतमेषेत संश्रयेत वनं ततः ।
समाधानाय युज्येत भावयेदशुभादि[62a]कं ॥[1]

इत्येतच्चाभिधातुमुपक्रमते सर्वमित्यादिना ।

सर्वमेतत्सुचरितं दानं सुगतपूजनं ।
कृतं[2] कल्पसहस्रैर्यत्प्रतिघः प्रतिहन्ति तत् ॥ १

सर्वमेतदिति शीलसंवरसमादानप्रसूतं । सुचरितं कुशलं कर्म । दानं त्रिविधं[3] । सामान्येन । सुगतपूजनमपि त्रिविधं[4] । कृतं उपार्जितमनेकैः कल्पसहस्रैर्यत् । तत्सर्वं प्रतिघः सत्त्वविद्वेषः प्रतिहन्ति निर्दहति वह्निरिव इव तृणसंघातं ।

---

1 This stanza is the 20th Kārikā of the *Çikṣāsamuccayakārikā* (see Prof. Bendall's Introduction to his edition of the *Çikṣās.*) and occurs *Çikṣās.* 179, 5-10, where each part of the sentence (called "kleçaçuddher uddeçapadāni") is followed by a short commentary.

Cp. the stanza, *supra* 92 7. (4th Kārikā).

2 Minaev has: karma°; but L[3], M. Dev.: kalpa°, and Tib.: bskal.

3 *Dharmasaṁgraha* CV—*Çikṣās.* Chap. XIX.

4 So far as I know, there is no exact reference to this classification. Pūjā is said to be saptavidhā (*Dharmas.* XIV).

[1]आर्यमञ्जुश्रीविक्रीडितसूत्रे चाह । प्रतिघः प्रतिघ इति मञ्जुश्रीः[2] कल्पशतोपचितं कुशलं प्रतिहन्ति । तेनोच्यते प्रतिघ इति[1] ।

[3]आर्यसर्वास्तिवादिना पठ्यते[4] । पश्यथ[5] भिक्षव एतं भिक्षुं केशनखस्तूपे सर्वाङ्गेन प्रणिपत्य चित्तमभिप्रसादयन्तं । एवं भदन्त । अनेन भिक्षवो भिक्षुणा यावती भूमिराक्रान्ता । अधस्तुरशीतियोजनसहस्राणि यावत् काञ्चनवज्रमण्डलान्तरे[6] यावन्त्यो वालिकाः । तावन्त्यनेन भिक्षुणा चक्रवर्तिराज्यसहस्राणि परिभोक्तव्यानि । यावदथायुस्मानुपालिर्येन भगवान् तेनाञ्जलिं प्रणम्य भगवन्तमेतदवोचत् । यदुक्तं भगवता । अस्य भिक्षोरेवं महान्ति कुशलमूलानि । कुत्रेमानि भगवन् कुशलानि तनुत्वं परिक्षयं पर्यादानं गच्छन्ति । नाहमुपाले एवं क्षतिमुपहतिं च समनुपश्यामि यथा [सब्रह्मचारी][7] सब्रह्मचारिणोऽन्तिके दुष्टचित्तमुत्पादयति । तत्रोपाले इमानि महान्ति कुशलमूलानि तनुत्वं परिक्षयं पर्यादानं गच्छन्ति ।

1-1 = *Çikṣās.* 149, 5.

2 mañjuçrīḥ is wanting in *Çikṣās.*, but confirmed by our Tib. version.

3 = *Çikṣās.* 148, 13—149, 4.

4 So Ms.—*Çikṣās*-Ms. has: °vādānāṁ ca paṭhyate. Prof. BENDALL, from Tib.: "Read °vādinām (?)"—According to his Tib. version, I should read: "°vādinām api pāṭhāt." But our Tib. gives the correct equivalent of paṭhyate: gsuṅs-te; the plural-sign (rnams) is wanting.

5 *Çikṣās.*: paçyadhvam.

6 Cp. the reading of *Çikṣās.*—Tib.: gser-las grub-pa-la thug-pai bar-na;—Read: thugs-pa (= maṇḍa, according to Foucaux).

7 Wanting in Ms., but our Tib. confirms the *Çikṣās.*

तस्मात्तर्ह्युपाले एवं शिक्षितव्यं। यद्दग्धस्थूणायामपि चित्तं न प्रदोषयिष्यामः। प्रागेव सवि[63a]ज्ञानके काय इति[1]॥

अत एव आह।

न च द्वेषसमं पापं न च क्षान्तिसमं तपः।[2]
तस्मात् क्षान्तिं प्रयत्नेन भावयेद्विविधैर्नयैः॥ २

न च द्वेषेण समं पापमशुभं। पुण्याभिभवहेतुरस्ति। न च क्षान्त्या तितिक्षया समं तुल्यं तपः। सुमहत्परिश्रमसाध्यत्वात्सुकृतं। यत एवं तस्मात्। क्षान्तिं क्षमां सर्वतात्पर्येण भावयेदभ्यसेत्। विविधैर्नानाप्रकारैरुपायैर्वक्ष्यमाणैः।

दृष्टधर्म एव द्वेषस्य दोषान् वृत्तत्रयेणोपदर्शयन्नाह।

मनः शमं[3] न गृह्णाति न प्रीतिसुखमश्नुते।
न निद्रां न धृतिं याति द्वेषशल्ये हृदि स्थिते॥ ३
पूजयत्यर्थमानैर्यान् येऽपि चैनं समाश्रिताः।
तेऽप्येनं हन्तुमिच्छन्ति स्वामिनं द्वेषदुर्भगं[4]॥ ४
सुहृदोऽप्युद्विजन्तेऽस्माद्[5] ददाति न च सेव्यते।
संक्षेपान्नास्ति तत्किंचित्क्रोधनो येन सुस्थितः॥ ५

---

1 Cp. *infra ad* VI, 51; *Div. Av.* 197-25; *Prajñāp.* 413.

2 Cp. *Dhammapada* 124.

3 Minaev: samam; Tib.: zi-ba = Dev. çama.

4 Cp. *Çikṣās* 265-12.

5 Cp. *Aṅguttara*, IV, p. 96: ñātimittā suhajjā ca parivajjenti kodhanam.

शमं प्रशमं न गृह्णाति नाश्रयते । अनुपशान्त एव सदा द्वेषानलप्रज्वलितत्वात् । न प्रीतिसुखं सौमनस्यसुखमश्नुते । आप्नोति । तेनैवाक्रान्तत्वात् । न निद्रां न धृतिं चित्तसुखं लभते । कायचित्तसंतापकारिणि द्वेषशल्ये हृदयनिवासिनि ।

पूजयति सत्करोति लाभसत्कारैर्यान् । येऽपि चानुजीविनः । एवं द्वेषिणं स्वामिनमपकर्तुमिच्छन्ति । किमिति द्वेषदुर्भगं अप्रियमिति हेतुपदमेतत् ।

सुहृदो मित्राण्यपि । उद्विजन्ते उत्त्रस्यन्ति । अस्माद्द्वेषिणः । दानोन्मुखोऽपि भृत्यवर्गैर्न सेव्यते नोपगम्यते । किं बहुना । इदमिह संक्षेपेणावधार्यतां । नास्ति तदुपशमकारणं किंचिद्येन कोपनः सुखं लभेत ।

चित्तस्य कर्कशावस्था द्वेषः । तस्योद्भूतवृत्तिस्तु क्रोधः । यद्वशाद्दण्डादिग्रहणं क्रियते । इत्यनयोर्भेदेऽपि द्वयोरपि परिहर्तव्यतया ऽभेदेनैव निर्देशः ॥

एवमिह दृष्टधर्मेऽपि द्वेषदोषानवगम्य तत्परित्यागाय यत्नवता भवितव्यमित्याह ।

एवमादीनि दुःखानि करोतीत्यरिसंज्ञया[1] ।
यः क्रोधं हन्ति निर्बन्धात् स सुखीह परत्र च ॥ ६

एवं यथोक्तप्रकारेण दुःखानि जनयति [63b] यस्मात् ।

---

[1] Tib.: Kho-bai dgra-yis de-la-sogs sdug-bsnal-dag ni byed-par-hgyur = Krodhāriṇā evamādīni duḥkhāni kriyante.

तस्मात् यः सुक्तात्मा। निर्बन्धात् गाढ़ाभिनिवेशात् आरब्धवीर्य इत्यर्थः। स सुखी इहलोके परलोके च।

इदानीं द्वेषोपघाताय तत्कारणमुपहन्तुं व्यवस्थां कुर्वन्नाह।

अनिष्टकरणाज्जातमिष्टस्य च विघातनात्।
दौर्मनस्याशनं प्राप्य द्वेषो दृप्तो[1] निहन्ति मां॥ ७॥
तस्माद्विघातयिष्यामि तस्याशनमहं रिपोः।

आत्मात्मीयग्रहप्रसूते दृष्टानिष्टे। आत्मात्मीययोः सुखसाधनमिष्टं। तद्विपरीतमनिष्टं। इति कल्पनाकृतमेवैतत्। न तु परमार्थतः किं चिदिष्टमनिष्टं वा संभवति। तस्मान् मिथ्याभिनिवेशवासनावशात्। अनिष्टस्य करणाद् इष्टस्य चोपहननाद् दौर्मनस्यं मानसं दुःखमुपजा[य]ते। तस्मात् तत्कारिणि तद्विरोधिनि वा द्वेष उत्पद्यते। इति दौर्मनस्यमेव बलवद्भोजनं लब्ध्वा लब्धसामर्थ्यः सन् द्वेषो निहन्ति मां इति निश्चित्य तत्पुष्टिकारणं च हनिष्यामि प्रथमतः। तस्मिन् हते सुखमेव तस्य हननात्। समूलघातं हतस्य पुनरुत्थानायोगाच्च।

ननु कोऽयमत्यर्थमभिनिवेशो भवत इत्याह।

यस्मान्न मद्वधादन्यत्कृत्यमस्यास्ति वैरिणः॥ ८॥

---

1 So Dev.—Minaev and his Mss.: dṛṣṭo—But Tib.: rtas-te: überflussig, fett (Schmidt); brta-ba = dick werden; brta-byed-pa = nähren; brtas-pa = sphīta (Foucaux).—nus-pa rtas-nas = saṁbhṛtaçakti (*supra* ad IV, 45).

यस्मात् मम वधं विहाय रात्रिंदिवमपरं न किं चिद्द्विषस्य वैरिणः करणीयमस्ति ॥

एवं द्वेषदोषान्विभाव्य सर्वोपायेन तद्विपक्षभूतां क्षान्तिमुत्पादयेत् । [1]तत्र क्षान्तिस्त्रिविधा धर्मसंगीतिसूत्रेऽभिहिता । तद्यथा दुःखाधिवासनाक्षान्तिः । धर्मनिध्यानक्षान्तिः[2] । परापकारमर्षणक्षान्तिश्च[1] ॥ तत्र तावद्दुःखाधिवासनाक्षान्तिमधिकृत्याह ।

अत्यनिष्टागमेनापि न क्षोभ्या मुदिता मया ।
दौर्मनस्येऽपि[3] नास्तीष्टं कुशलं त्ववहीयते ॥ ९ ॥

[4]दुःखाधिवासनाक्षान्तिविपक्षोऽनि[64a]ष्टागमप्राप्तदुःखभीरुता । इष्टविघातप्राप्तस्य सुखाभिष्वङ्गः । ताभ्यां दौर्मनस्यं । ततो द्वेषो लीनचित्तता[5] वा[4] ।

[6]अत एवाह चन्द्रप्रदीपसूत्रे । सुखेऽनभिष्वङ्गः । दुःखेऽवैमुख्यमिति ।

रत्नमेघसूत्रेऽप्युक्तं । य इमे आध्यात्मिकाः शोकपरिदेवदुःखदौर्मनस्योपायासाः । तान् क्षमते अधिवासयतीति[6] ॥

1.1 = *Çikṣās*, 179, 11; cp. *Dharmasaṁgraha* CVII.—On the first Kṣānti, VI, 9-34; on the third, 35-51, on the second, 52. We have: adhivāsana, *infra ad* VI, 22.

2 = Tib.: chos-la ṅes-par sems-pai bzod-pa.

3 So M. Dev.; L2: °syāpi; Minaev: °syena nāsti..; See Commentary.

4.4 = *Çikṣās*. 179, 11-14.

5 *Çikṣās.* has: līnatā ca.

6.6 = *Çikṣās* 179, 16-17.

अतो यदि नाम मम शिरः छिद्यते । तथापि न क्षोभ्या न विकोपयितव्या मुदिता मया । मुदिता हि दौर्मनस्यप्रतिपक्षः । दुःखागमेऽपि प्रमुदितचित्तस्य दौर्मनस्यानवकाशात् । इति दौर्मनस्यनिराशाय मुदिता यत्नेन रक्षितव्या ॥ कुतः । दौर्मनस्येऽपि कृते इष्टविघाते सति नास्तीष्टं । नाभिलषितं सेत्स्यति । अयं तु विशेषः स्यात् । कुशलं पुनरुपहन्यते ।

[1]मुदिता चार्याक्षयमतिसूत्रे वर्णिता । तत्र कतमा मुदिता । या [बुद्ध]धर्माणामनुस्मरणात्[2] प्रीतिः प्रसादः प्रामोद्यं चित्तस्यानवलीनता अनवमृद्यता अपरितर्षणता । सर्वकामरतीनामपकर्षणात् सर्वधर्मरतीनां प्रतिष्ठानं । चित्तस्य प्रामोद्यं । कायस्यौद्बिल्यं । बुद्धेः संप्रहर्षणं । मनस उत्प्लवः । तथागतकायाभिनन्दनरतिरिति विस्तरः[1] ।

किं चेदमविचारयतो दौर्मनस्यमुत्पद्यत इत्याह ।

यद्यस्त्येव प्रतीकारो दौर्मनस्येन तत्र किं[3] ।
अथ नास्ति प्रतीकारो दौर्मनस्येन तत्र किं ॥ १० ॥

यदि चेष्टनिघातनिवर्तनाय अनिष्टोपनिपातप्रतिषेधाय च प्रतीकार उपायान्तरमस्ति । तदा दौर्मनस्येन तत्र किं ।

1.1 = *Çikṣās.* 183, 4-7.

2 *Çikṣās.* has: yāvad dharmānu°; Tib.: gaṅ saṅs-rgyas ....

3 This line occurs in *Çikṣās.* 180, 8; the next one, written in margin, is necessary and is confirmed by Tib. of Çi.

तदेवानुष्ठीयतां । अथ नास्ति । तदापि दौर्मनस्येन तत्र किं । न किं चित्प्रयोजनं । उपायाभावात्सर्वथा[64b]गतमेतत् । इति विचार्य दौर्मनस्य निवर्तनमेव वरं ॥

अभ्यासाद् दुःखमबाधकं भवतीति प्रसाधयितुमुपक्रमते ।

दुःखं[1] न्यक्कारपारुष्यमयशश्चेत्यनीप्सितं ।
प्रियाणामात्मनो वापि शत्रोश्चैतद्विपर्ययात् ॥ ११ ॥

दुःखं कायिकं मानसिकं च । इति द्विविधं । तत्र कायिकं दण्डादिघातजं । मानसिकं न्यक्कारादिनिमित्तं । तत्र न्यक्कारो धिक्कारः[2] । पारुष्यं मर्मघट्टनावचनं[3] । अयशश्चाकीर्तिः वैगुण्यप्रकाशनं । इत्येतत्सर्वमनभिलषितं । यदि परेषां शिवं ननु । तदर्थमाह । प्रियाणां । आत्मीयत्वेन ये स्वीकृताः प्रेमस्थानं । तेषामात्मनश्च । दुःखादिकारकस्य पुनः शत्रोरेतद्विपर्ययात् । तस्य दुःखादिकमभीष्टमेव ।

तत्र दुःखासहिष्णुतां तावन्निराकर्तुमाह ।

कथं चिल्लभ्यते सौख्यं दुःखं स्थितमयत्नतः ।
दुःखेनैव च निःसारः[4] चेतस्तस्माद् दृढीभव ॥ १२ ॥

---

[1] Nyakkārapāruṣyam for metrical reasons.—Tib. : bzñas daṅ thsig-rtsub daṅ. The Khānti pāramī (*Jātaka*, I. 22, 24) : sammānana-avamānana-kṣama.

[2] Tib. : ṅan-pa byed-pa.

[3] The compound is new.—ghaṭṭanā, from Lexx. only.

[4] Tib. has ; sdug-bsnal med-par des hbyuṅ-med = aduḥkhena tena (duḥkhena) apunarbhavaḥ = Without difficulty by suffering is gained the not being reborn.——According to the Commentary : niḥsāra = das Herauskommen = It is by duḥkha alone that one can escape from duḥkha.

महता प्रयत्नेन कुशलपक्षमुपसेव्य कदा चित्कर्हि चित्सुदुर्लभं संसारे साश्रवं[1] सुखं लभ्यते। दुखं तु सर्वदा सुलभं। अयत्नसिद्धत्वात्। इति तदभ्यासो न दुष्करः। सर्वदा परिचितत्वात्। किं च संसारनिःसरणोपायोऽपि दुःखमेव। तथापि पाथेयरूपतया तत्परिग्रहो युक्त एव। यत एवं तस्मात्। हे चित्त दुःखानुभवनाय दृढीभव। मा कातरतामाश्रयस्व॥

अपि चेदं दुःखं महार्थसाधकत्वात् सोढुमुचितं। इति मनसि कर्तव्यं। इत्याह।

दुर्गापुत्रककर्णाटा[2] दाहच्छेदादिवेदनां।
[3]वृथा सहन्ते मुक्त्यर्थमहं कस्मात्तु कातरः॥१३॥

दुर्गापुत्रकाः चण्डीसुताः। महानवमीसमयादिषु[4] त्रिरात्रमेकाहं वा उपोष्य गात्रदाहच्छेदनभेदनं कुर्वन्तो दुःखां वेदनां निष्फलमेवानुभवन्ति। तथा कर्णाटदेशादिसमुद्भूता[65a] दाक्षिणात्या[5] उपरि[6] नामलिखनमात्राभिमानतः परस्परं

1 Cp. *Çikṣās.*

2 Dev.: Kārṇātā.

3 So M.—Minaev: mūḍhā; Tib. has: don-med.

4 Cp. Āçvinaçuklanavamyāṃ devīvratam, Aufrecht, *Orf. Cat.* 285a.

5 Cp. Aufrecht, *op. cit.*, dākṣiṇātya, °ācārya, °tantra, karnāṭadeça (258a); Weber, *Vajrasūci*, p. 258; Roussel, *Cosmologie hindoue* p. 318, from *Bhāgavatapurāṇa*: Bhakti narrates her life to Nārada: "I was born in Dravida, I have grown up in Karṇātaka..."

6 Tib.: goṅ-mai miṅ = uttaranāma°; upari = goṅ-du.

स्पर्धमाना अनेकाभिः कारणाभिर्दुःखमनुभवन्तो जीवितमप्युत्सृजन्ति । अहं तु स्वपरात्मनोः परमदुर्लभबुद्धत्वसाधनाय कृतोत्साहः । दुःखैः कस्मात्कारणात् कातरीभवामि ॥

स्यादेतत् । अत्यल्पदुःखं कथं चित्सोढुं शक्यते । करचरणशिरश्छेदनादिदुःखं नरकादिदुःखं वा मुक्त्यर्थं कथं तु सोढव्यमित्यत्राह ।

न किं चिदस्ति तद्वस्तु यदभ्यासस्य दुष्करं[1] ।
तस्मान्मृदुव्यथाभ्यासात् सोढव्यापि महाव्यथा ॥ १४ ॥

शास्त्राभ्यासकलादि कौशलादि मृदुमध्यातिमात्रदुःखानुभवनादि वा । वस्तु न तद्विद्यते किं चिद्यदभ्यासगोचरो न भवति । सर्वमेवाभ्यासादात्मसात्कर्तुं शक्यत इति भावः । यस्मात्तस्मात् । अत्यल्पतरादिव्यथाभ्यासान्नरकादिमहाव्यथापि सोढुं ।

यथोक्तं[2] । तत्राल्पदुःखाभ्यासपूर्वकं कष्टकष्टतराभ्यासः सिध्यति। यथा चाभ्यासवशात्सत्त्वानां दुःखसुखसंज्ञा । तथा सर्वदुःखोत्पादेषु सुखसंज्ञाप्रत्युपस्थानाभ्यासात् सुखसंज्ञैव प्रत्युपतिष्ठते । एवं[3] निष्यन्दफलं[4] च सर्वधर्मसुखाक्रान्तं नाम समाधिं प्रतिलभते[2] ।

---

1 Cp. *Çikṣās.* 180-13, 265-8 and note.

2.2 = *Çikṣās.* 181, 8-11.

3 The reading of *Çikṣās.* is possibly better: etanni°; but Tib.: de-ltar-na.

4 Tib.: rgyu-mthun-pai hbras-bu yaṅ ..., According to Foucaux, same translation in *Lalita*, 5'8.-(rgyu-ba = srotas, pracāra; mthun-pa = sama, etc).—See Mahāvastu II, 546.

[1]उक्तं हि पितापुत्रसमागमे । अस्ति भगवन् सर्वधर्मसुखाक्रान्तो नाम समाधिः । यस्य समाधेः प्रतिलम्भाद्बोधिसत्त्वः सर्वारम्बणवस्तुषु सुखामेव वेदनां वेदयते । न दुःखां[2] । नादुःखासुखां । तस्य नैरयिकामपि वेदनां कार्यमाणस्य सुखसंज्ञैव प्रत्युपस्थिता भवति । मानुषीमपि कारणां कार्यमाणस्य हस्तेष्वपि छिद्यमानेषु पादेष्वपि[3] कर्णेष्वपि नासास्वपि सुखसंज्ञैव प्रत्युपस्थिता भवति । वेत्रैरपि ताड्यमानस्य अर्ध[65b]वेत्रैरपि कशाभिरपि ताड्यमानस्य सुखसंज्ञा प्रवर्तते । बन्धनागारेष्वपि प्रक्षिप्तस्य[4] तैलपाचिकां वा क्रियमाणस्य । इक्षुकुट्टितिकं[5] वा कुट्ट्यमानस्य । नड़चिप्पितिकं[6] वा चिप्यमानस्य । तैलप्रद्योतिकं वा दीप्यमानस्य । [7]यावत्कार्षापणच्छेदिकां छिद्यमानस्य । पिष्टपाचनिकां वा पाच्यमानस्य । हस्तिभिर्वा मर्द्यमानस्य सुखसंज्ञैव प्रवर्तते । इति विस्तरः ॥

स्यादेवैतद्यदि प्रथमत एव मृदुव्यथाभ्यासः स्यात् । यावता स एव नास्तीति । अत्राह ।

---

1 *Çikṣās.* 181, 12-182, 6.—See notes and Pāli references.

2 Is wanting in *Çikṣās.*

3 Ms: pārçvesu; but Tib.: rkaṅ-ba.

4 *Çikṣās.* has: ·· prakṣiptasya । pe । taila°.

5 *Çikṣās.*–Ms: kuṭṭitakadyā. The last akṣara is doubtful.

6 See Prof. BENDALL's notes on these difficult words.—Our Ms.: ...viṣpiḍikaṁ vā viṣpamānasya.

7 Yāvat supplies the sentences omitted by our author.—*Çikṣās.* has: °chedikam, °pācanikam, (better reading).

उद्दंशदंशमशकक्षुत्पिपासादिवेदनां ।
महत्कण्ड्वादिदुःखं च किमनर्थं न पश्यसि[1] ॥१५॥

उद्दंशादिकृतदुःखमनर्थं किं न पश्यसि । तदयत्नसिद्धं मृदुव्यथाभ्यासनिमित्तमस्त्येव इति भाव ॥ पुनरन्यथा स्वचित्तं दृढयितुमाह ।

शीतोष्णवृष्टिवाताध्वव्याधिबन्धनताडनैः ।
सौकुमार्यं न कर्तव्यमन्यथा वर्धते व्यथा ॥१६॥

सुकुमारतरचित्तस्य हि दुःखमतितरां बाधकं भवति । दुःखेऽपि दृढचित्तस्य विपर्ययः ॥ ननु दृढीकरणेऽपि चित्तस्य दुःखमसह्यमेवेति । अत्राह ।

के चित्स्वशोणितं दृष्ट्वा विक्रमन्ते विशेषतः ।
परशोणितमप्येके दृष्ट्वा मूर्छां व्रजन्ति यत् ॥१७॥
तच्चित्तस्य दृढत्वेन कातरत्वेन चागतं ।
दुःखदुर्योधनस्तस्माद्भवेदभिभवेद् व्यथां[2] ॥१८॥

न खलु दृढचित्तस्य किं चिदशक्यं नाम । तथा हि के चिद्वीरपुरुषाः संग्रामभूमौ स्वशोणितमपि पश्यन्तोऽधिकतरं शौर्यमाभजन्ते । के चित्पुनः कातरचित्तसंततयः पररुधिर-दर्शनादपि मरणान्तिकं दुःखमनुभवन्ति ।

[1] Tib.: don-med sdug-bsṅal cis ma mthoṅ: anarthaṁ duḥkhaṁ kasmān na dṛṣṭam.

[2] Tib.: de-bas gnod-pa khyad-bsad-çiṅ । sdug-bsṅal-rnams-kyis mi hsugs-byos = tasmād vyathām abhibhavan duḥkhair adharṣaṇīyo bhavet.

एतदुभयमपि चित्तस्येतरेतराभ्यासविपर्ययात्। इति मत्वा दुःखदुर्योधनो [1]नाधिगम्यो भवेत्। दुःखैरप्यकम्प्यत्वात्। ततोऽभिभवेद्व्यथां। न पुनस्तयाभिभूयते॥

इत्थमप्यभिभवेद्व्यथामित्याह।

दुःखेऽपि नैव चित्तस्य प्रसादं क्षोभयेद् बुधः।
संग्रामो[2] हि सह क्लेशैः युद्धे च सुलभा व्यथा॥१९॥

प्रसादं पूर्वोक्तं नावसादयेद्विचक्षणः। कुतः यस्मात्। क्लेशशत्रुभिः सह संग्रामोऽयमारब्धः। संग्रामे च व्यथा नाम न भवेदिति दुर्लभं। व्यथा सुलभैव॥

न[66a]नु तथापि दुष्करमिदमतीव दृश्यत इति। अत्राह।

उरसारातिघातान्ये प्रतीच्छन्तो जयन्त्यरीन्[3]।
ते ते विजयिनः शूराः शेषास्तु मृतमारकाः॥२०॥

अभिमुखमभिभवन्तः[4] शत्रुं। तत्प्रहारान् वक्षःस्थलेन प्रतीच्छन्तो ये जयन्ति समरे रिपून्। ते ते शूरपुरुषाः [5]पररिपुविजयादिह लब्धविजया प्रशस्यन्ते। ये पुनरन्ये कल-

---

1 So Ms. (second hand) = ..°dhano' nadhi°.

2 So L², M.—Minaev has: saṁgrāme hi..., and so Tib: gyul-hgyed-la; but see Commentary.—With saṁgrāma cp. *Çikṣās* 364·13.

3 The Tib. version is the following: sdug-bsṅal thams-cad khyad-bsad-nas ze-sdaṅ-la-sogs dgra hjoms-pa: sarvaduḥkhāny abhibhūya dveṣādyariṁ jayanti.

4 Orig. scribe: °bhavanti; second scribe: °bhavantā.

5 Tib.: mchog-tu dgra; mchog-ma = para, uttama, parama, etc.

प्रहारादिभिरभिभवन्ति शत्रुं । ते चाकिंचित्करतया मृतमारका[1] जुगुप्सनीया एव शूरैः ॥

इतोऽपि गुणदर्शनाद्दुःखमधिवासयितव्यमित्याह ।

गुणोऽपरश्च दुःखस्य यत्संवेगान्मदच्युतिः ।
संसारिषु च कारुण्यं पापाद्भीतिर्जिने स्पृहा ॥ २१ ॥

अयमपरः शुभहेतुर्गुणो दुःखस्यास्य संबोधिमार्गानुकूलः । यद्दुःखस्य समावेशे मनसि संवेग उपजायते । तस्माच्च यौवनधनादिकृतस्य मदस्य च्युतिर्भङ्गो जायते । संसारिषु च संसारदुःखपीडितेषु करुणाचित्तं । पापस्य फलमिदमिति मत्वा पापाद्भयमकरणचित्तं च । बुद्धे च भगवति स्पृहा भक्तिः श्रद्धा चित्तप्रसादश्च । भगवानेव हि दुःखक्षयगामिनं मार्गमुपदिष्टवानिति ॥

परप्रत्ययोत्पन्नदुःखाधिवासनाय परामृशन्नाह ।

पित्तादिषु न मे कोपो महादुःखकरेष्वपि[2] ।
सचेतनेषु किं कोपः तेऽपि प्रत्ययकोपिताः[3] ॥२२॥

पित्तादिदोषचयात्मकमेव शरीरं । ते च तथाविधाहारविहारवैगुण्याद् विषमावस्थां प्राप्ता व्याधीन् जनयन्तः सर्वदुःख-

---

[1] The compound is new.

[2] Minaev has: °duḥkhākareṣv: but Comm.: ··janayanti.

[3] Kopita translated by bskul-ba = urged on, influenced . . (cud, pra-ir). The pittādayaḥ are said "kopita" when troubled (kṣobhita).

हेतवो भवन्ति । तथापि न तेषु मम कोपः । अचेतनत्वात् । न ते संचिन्त्य दुःखदायकाः । किं तर्हि । स्वकारणसामग्रीबलेन प्रकोपमुपगताः । यद्येवं सचेतनेषु किं कोपः । किं न स्यादिति चेत् । तेऽपि पूर्वकर्मापराधात् स्वकारणसामग्रीप्रकोपिता दुःखदायका भवन्ति । इति पित्तादिवत्तेष्वपि न युज्यते मम क्रोधः ॥ [66b] उभयत्रापि समानं कारणाधीनत्वं ।

इत्युपदर्शयन्नाह ।

अनिष्यमाणमप्येतच्छूलमुत्पद्यते यथा ।
अनिष्यमाणोऽपि बलात्क्रोध उत्पद्यते तथा ॥ २३ ॥

स्वप्रत्ययोपजनितसामर्थ्येभ्यः पित्तादिभ्योऽनभिप्रेतमपि शूलमवश्यमुत्पद्यते यथा । तथा स्वहेतुपरिणामाधिगतशक्तिभ्यो दौर्मनस्यादिभ्यः क्रोध उत्पद्यते । इति साधारणमनयोर्हेतुप्रत्ययाधीनत्वं ॥

अथ स्यात् । उक्तमत्र सचेतनाः संचिन्त्य तथाविधानिष्टकारिणः । न तु पुनरितरे तथेत्याह ।

कुप्यामीति न संचिन्त्य कुप्यति स्वेच्छया जनः[1] ।
उत्पत्स्य इत्यभिप्रेत्य क्रोध उत्पद्यते न च ॥ २४ ॥

तत्प्रत्ययसामग्रीमन्तरेण कुप्यामीत्येवं बुद्धिपूर्वकं संचिन्त्य न जनः स्वैरं प्रकुप्यति । क्रोधोऽपि उत्पत्स्य इत्यभिसंधाय स्वातन्त्र्येण नैवोत्पद्यते ॥

---

1 M.: naraḥ.

तस्मादिदमेवात्र प्रमाणसिद्धमित्याह।

ये केचिदपराधास्तु[1] पापानि विविधानि च।
सर्वं तत्प्रत्ययबलात् स्वतन्त्रं तु न विद्यते॥२५॥

[2]इदम्प्रत्ययतामात्रसमुपस्थितस्वभावं सर्वमिदं। न तु स्वातन्त्र्यप्रवृत्तं किंचिदपि विद्यते।

न च प्रत्ययसामग्र्या जनयामीति चेतना।
न चापि जनितस्यास्ति[3] जनितोऽस्मीति चेतना॥२६॥

प्रत्ययसामग्र्यपि न स्वकार्यं जनयन्ती संचिन्त्य जनयति। सा हि स्वहेतुपरिणामोपनिधिधर्मतया तथाविधं कार्यं जनयति। न तु संचिन्त्य। न चापि जनितस्य कार्यस्यापि अनया सामग्र्या जनितोऽस्मीति चेतना मनस्कारोऽस्ति[4]। तस्मान्निर्व्यापारतया सर्वधर्माणां। [5]अस्मिन् सति इदं भवति। अस्योत्पादादिदमुत्पद्यते। इतीदम्प्रत्ययतामात्रमिदं जगत्[5]। नात्र कश्चित्स्वतन्त्रः संभवति। हेतुप्रत्ययाधीनत्वात्सर्वधर्माणां॥

स्यादेतत्। अस्त्येव स्वतन्त्रं। यथा सांख्यानां प्रधानं। आत्मा

---

1 So Minaev; M. has: ° aparādhaç ca.

2 Cp. *Bodhic. ṭ.* note ad 249,12 (p. 395); *Sarvadarçanas.* 20,21 and Comm. to Çaṁkara II. 2, 19.

3 L² janitasyāpi.

4. Cp. *Çālistambasūtra* on Pratītyasamutpāda : ... bījasya naivaṁ bhavati: "ahaṁ aṅkuraṁ nirvartayāmi" iti; aṅkurasya naivaṁ bhavati : ahaṁ bījena nirvartita" iti. "*Çikṣās., Madhyamakavṛtti, Bodhic.* IX, *Abhidharmakoçav.. Bhāmatī*, p. 354.

5-5. = *Madh. vṛtti*, 14,23, 50,11; *Mahāvastu*, II, 285,7; *Majjhimanikāya* III. 63.26 *Bodhic ṭ.* 307,9. *Abhidharmakoça*, (Soc. As.) fol. 234-5.

च नैयायिकादीनामाकाशादयः। तत्किमुच्यते न किं चित्स्वतन्त्रमिह विद्यते। [67a] इत्याशङ्क्याह।

यत्प्रधानं किलाभीष्टं यत्तदात्मेति कल्पितं।
तदेव हि भवामीति[1] न संचिन्त्योपजायते ॥ २६ ॥

यत्तद्भवतां सत्त्वरजस्तमसां साम्यावस्था प्रकृतिः प्रधानमित्यभिमतं। किलेति प्रमाणासंगतमेतदित्यरुचिं प्रकाशयति। यदपि तदस्तु किं चिदात्मेति कल्पितमध्यवसितं प्रमाणासंगतमेव। आह। यस्मात्तदेव स्वयमेव तदपरकारणाभावाद् भवामि समुत्पद्य इति नाभिसंधाय[2] जायते ॥ कुतः। यस्मात्

अनुत्पन्नं हि तन्नास्ति क इच्छेद्भवितुं तदा।

तत् प्रधानादि प्रागसदेव। असतश्च बन्ध्यासुतादेरिव का भवितुमुत्पत्तुमिच्छा भवेत्। अथ नासदुत्पद्यते किं चित्। केवलमव्यक्तावस्थातो व्यक्तावस्थायां परिणाममात्रं। यद्येवं परिणामोऽपि कथमसदुत्पद्यते व्यक्तावस्था वा। परिणामस्य व्यक्तावस्थायाश्च तत्स्वभावत्वे तस्याप्युत्पत्तिप्रसङ्गः। व्यतिरेके संबन्धाभावः। संबन्धकल्पनायां चानवस्था। परतो विस्तरेण प्रधानं निराकरिष्यते[3] ॥

स्यादेतत्। आत्मन्ययमदोष एव। न हि तस्य वयमुत्पाद-

1 Dev.: bhavānīti.
2 In margin: abhiprāyīkṛtya; wanting in Tib.
3 IX, 127–138. For the present argumentation, see 136: vyaktasyāsata utpattir akāmasyāpi te sthitā.—Cp. *Madh. vṛtti*. 6-7.

मिच्छामः । सर्वदा नित्यस्वभावतयानुत्पन्न एवासौ । भवतु नामैवं । तथापि सर्वथा खरविषाणकल्प एवासावुत्पादाभावात् । ततो नात्रापि निवर्तते

अनुत्पन्नं हि तन्नास्ति क इच्छेद्भवितुं तदा । इति ।

भावेऽपि वा नास्य स्वात्मन्यपि प्रभुत्वमस्ति । प्रकृत्युपनामितमेव हि विषयमपि स भुङ्क्ते । तदा च विषयोपभोगात्प्राक् तद्भोक्तृत्वमस्य नासीत् । पश्चादुत्पन्नं च तत्स्वभावमेव[1] । अन्यथा तस्य भोक्तृत्वायोगात् । तदुत्पादे च तस्याप्युत्पाद इति कथं नात्मन उत्पाद इष्यत इति । तदेवं[.] [67ᵇ] पुनः

अनुत्पन्नं हि तन्नास्ति क इच्छेद्भवितुं तदा ।

इत्यायातं ॥

अपरमपि दूषणमत्राह ।

विषयव्यापृतत्वाच्च[2] निरोद्धुमपि नेहते ॥ २७ ॥

यद्यप्यसौ प्रधानोपढौकितविषयोपभोगाय प्रवर्तत इतीष्यते । तदा प्रागप्रवृत्तस्य पश्चात्प्रवृत्तिर्न युज्यते । अथ कथं चित्प्रवर्तते । तदापि विषये व्यापृतस्य निवृत्तिर्न स्यात् । एतदेवाह । निरोद्धुमपि नेहते । विषयोपभोगान्निवर्तितुमपि नोत्सहते । तदा तस्य तत्स्वभावत्वात् । तस्य च नित्यतयानिवृत्तेः । निवृत्तौ वानित्यत्वप्रसङ्गात् । नैयायिकादीनामात्मनो व्यपदेशो नित्यत्वात् ।

विशेषमपि तस्याह ।

---

1 So Ms.

2 Minaev and text-Mss.: viṣayāvyavṛtatvāt.—Tib.: yul-la rtag-tu gyeṅs-bgyur-bas hgag-par......

नित्यो ह्यचेतनश्चात्मा व्योमवत् स्फुटमक्रियः ।

अचैतन्यं सांख्यादिह विशेषः । अन्यत्र समानता । तत्र नित्यः पूर्वापरकालयोरेकस्वभावः । अचेतनश्च अचित्स्वभावो जड़ इत्यर्थः । अन्यचैतन्ययोगाच्चेतयते । व्योमवत् व्यापी । अत एव स्फुटं व्यक्तमक्रियः । यदाह ।

अन्ये पुनरिहात्मानमिच्छादीनां समाश्रयं ।
स्वतो ऽचिद्रूपमिच्छन्ति नित्यं सर्वगतं तथा ॥
शुभाशुभानां कर्तारं कर्मणां तत्फलस्य च ।
भोक्तारं चेतनायोगाच्चेतनं न स्वरूपतः ॥[1]

तथा चाकिंचित्कर एवासौ क्वचिदपि कार्ये ऽनुपयोगात् ॥ अथापरसहकारिप्रत्ययसंनिधौ निष्क्रियस्यापि तस्य क्रियापगम्यते । यदुक्तं

ज्ञानयत्नादिसंबन्धः कर्तृत्वं तस्य भण्यते । इति ।[2]

अत्राह ।

प्रत्ययान्तरसङ्गे ऽपि निर्विकारस्य का क्रिया ॥ २९

ज्ञानयत्नादिप्रत्ययान्तरसंपर्के ऽपि नित्यत्वान्निर्विकारस्य पूर्वस्व[68ᵃ]भावादप्रच्युतस्यात्मनः का क्रिया ॥ नैव क्रिया युज्यते ।

---

1 Quoted ad ix. 58 (p. 295, 20): naiyāyikavad vaiçeṣikā api.

2 Quoted ad ix. 72 (p. 304, 26). Our MS. has: labhyate; but Tib.: bçad.—The second line is the following: Sukhaduḥkhādisaṁvittisamavāyas tu bhoktṛtā.—These buddhistic quotations may perhaps be found in the *Tarkajvālā* by Bhāvaviveka?

यः पूर्ववत्क्रियाकाले क्रियायास्तेन किं कृतं ।
तस्य क्रियेति संबन्धे कतरत्तन्निबन्धनं[1] ॥ ३०

यथा पूर्वमक्रियाकाले तथा क्रियाकालेऽपि यः । तेन कारकस्वभावविकलेन क्रियायाः किं कृतं । येन प्रत्ययान्तरसङ्गे तस्य क्रिया व्यवस्थाप्येत ॥ अपि च । उभयसंबन्धाभावात् तस्यात्मनः क्रियेयमिति संबन्धे कतरत्तदन्यनिमित्तं । नैवास्ति किं चित् ॥

विस्तरेण चात्मनो निराकरिष्यमाणत्वादीश्वरस्य[2] च न स्वतन्त्रः कश्चिदपि संभवति । एवमस्वातन्त्र्यं सर्वत्र प्रसाध्योपसंहरन्नाह ।

एवं परवशं सर्वं यद्वशं[3] सोऽपि चावशः ।
[4]निर्माणवदचेष्टेषु भावेष्वेवं क्व कुप्यते[5] ॥ ३१

एवमुक्तनयेन परवशं परायत्तं सर्वं बाह्याध्यात्मिकं वस्तुजातं । तर्हि यद्वशं[6] तदपरायत्तं भविष्यतीति चेत् । न । यद्वशं सोऽपि चावशः स्वहेतुपरतन्त्रः । एवं स हेतुरपि स्वहेतोरित्यना-

---

1 Minaev: katarattaṁ ni°; L: katarantu. Tib.: de-yi byed-pa hdi yin ẓes, hbrel-bar hgyur-ba gaṅ-ẓig yod = tasya kriyeyam iti... (cp. Comm.)

2 On īçvara, see IX, 119-126; on ātman, IX, 58-60.

3 = yasya vaçe sthitaṁ sarvaṁ, so 'pi...

4 Minaev has: nirvāṇavad; L[2] nirmāṇa; so Tib.: de-ltar çes-na sprul-lta-bui dṅos-po-kun-la hkhro mi hgyur (= evaṁ jñātvā nirmitasadṛçasarvabhāveṣu na kupyate).—Comm.—MS. has also: nirvāṇa, p. 187, [4], [10]. Cp. V. 57 *supra*.

5 L[2] kupyase.—According to the Comm.: kupyatām.

6 So MS., clearly written, the old sign of e anteceding.

दिसंसारपरंपरायां न स्ववशिता[1] क्व चिदपि संभवति । अतो निर्व्यापाराः सर्वधर्मा इति । कः कस्मै द्रुह्यति परमार्थतः येनापराधिनि क्व चित्कस्य चिदपराधे तस्य द्वेषो युक्तः । इदमेवाह । निर्वाणवत् सर्वव्यापारकल्पनाविगमात् । अचेष्टेषु निरीहेषु सर्वधर्मेष्वेवं सत्सु क्व कुप्यतां । न युज्यते प्रेक्षावतां क्व चिदपि कोप इति भावः ॥

स्यादेतत् । एवं ह्येकं समर्थयतो द्वितीयं विघटत इत्याशङ्कयन्नाह ।

वारणापि न युक्तैवं कः किं वारयतीति चेत् ।

समर्थितन्यायेनैव वारणापि निवर्तनमपि निर्वाणवदचेष्टेषु भावेषु न युक्ता । एवमिति यदा किं चिदपि स्वतन्त्रं न दृश्य-[68b]ते । सर्वं प्रत्ययसामग्रीं प्रतीत्य जायते । तदा वारणापि न युक्ता । यदि वामैवं तथापि कथं न युक्ता । को वारयति स्वतन्त्रः कर्ता किं निषेध्यं स्वतन्त्रप्रवृत्तं वारयतीति चेत् ॥ अयमभिप्रायः । न हि समानेऽपि न्याये क्व चित्प्रवृत्तिः क्व चिन्निवृत्तिर्युज्यते । एकत्र निवृत्तौ सर्वत्रैव निवृत्तिर्युक्ता न तु क्व चिदेव न्यायस्य सामान्यत्वात् । तस्माद्युक्तमेतत् । वारणा न युक्तेति । यद्येवं मन्यसे ऽत्रोत्तरमाह ।

युक्ता प्रतीत्यता यस्माद्दुःखस्योपरतिर्मता ॥ ३२[2]

---

[1] svavaçin, ° çitā are new.

[2] Tib.: de-la brten-nas sdug-bsṅal-rnams rgyun-chad hgyur hdod mi-rigs med = tat pratītya duḥkhānāṃ uparatir iṣṭā na ayuktā.—Dev.: yuktāḥ... tasmād...

युक्ता वारणा। कुतः प्रतीत्यता[1]। इदं प्रतीत्येदमुत्पद्यत इति प्रतीत्यसमुत्पन्नता यस्मादस्ति निर्व्यापारेष्वपि भावेषु। अतो वारणा युक्ता। ततो न व्याघातः। एतदुक्तं भवति। यद्यपि निर्व्यापाराः सर्वधर्मास्तथापि प्रतीत्यसमुत्पादवशात्पारतन्त्र्यमुपदर्शितं। एवं परवशं सर्वमित्यादिवचनात्[2]। ततोऽविद्यादिप्रत्ययबलादुत्तरोत्तरः कार्यप्रवाहः संस्कारादिरूपः प्रवर्तते। पूर्वपूर्वनिवृत्तौ निवर्तते। एतच्चोत्तरत्र[3] विस्तरेण प्रतिपादयिष्यते॥ तस्माद्दुःखस्य संसारस्योपरतिर्निवृत्तिरभिमता[4]। अतो द्वेषादिपापप्रवृत्तिवारणा संगच्छते। तां प्रतीत्य तथाविधमभ्युदयनिःश्रेयसस्वभावं फलमुत्पद्यते॥

सांप्रतं प्रकृतमेव योजयन्नाह।

तस्मादमित्रं मित्रं वा दृष्ट्वाप्यन्यायकारिणं।
ईदृशाः प्रत्यया अस्येत्येवं मत्वा सुखी भवेत्॥ ३३

यस्मात्प्रतीत्यजं[5] सर्वं तस्मादमित्रेतरमपकारिणं[6] प्रतीत्य सुखमेवालम्बनीयं। कुतः। ईदृशा अपकारकरणशीलहेतवोऽस्य[ा]मित्रस्येतरस्य वा। इत्येवं निश्चित्य सुखी भवेत्। दौर्मनस्यं न कुर्वीत [69ª]॥ किं च दुःखोपनिपातेन चित्तक्षोभेऽपि न दुःखस्य निवृत्तिरस्तीत्युपदर्शयन्नाह।

---

[1] Tib.: brten-nas-so = pratītya.

[2] *Supra* VI, 31.

[3] IX, 75.

[4] We have: yuktā vāraṇā, pratītyatā yasmād asti, tasmāc ca saṁsārasya nivṛttir abhimatā.

[5] Pratītya samutpannam

[6] Tib.: mi-mdza daṅ cig-ços = amitram itaraṁ ca.

यदि तु स्वेच्छया सिद्धिः सर्वेषामेव देहिनां।
न भवेत्कस्य चिद्दुःखं न दुःखं कश्चिदिच्छति ॥ ३४

न ह्यात्मेच्छामात्रेणानभिमतं निवर्तते ऽभिमतं चोपतिष्ठते हेतुमन्तरेण। तथात्वे सति न भवेत्कस्य चित्सत्त्वस्य दुःखं। किमिति। न दुःखमात्मनः कश्चिदिच्छति। स्वसुखाभिलाषिण एव हि सर्वसत्त्वाः॥

दुःखाधिवासनाक्षान्तिमभिधाय[1] इदानीं[2] परापकारमर्षणक्षान्तिमुपदर्शयन्नाह।

प्रमादादात्मनात्मानं बाधन्ते कण्टकादिभिः।
भक्तच्छेदादिभिः कोपाद्दुरापस्त्र्यादिलिप्सया॥ ३५
उद्बन्धनप्रपातैश्च विषापथ्यादिभक्षणैः।
निघ्नन्ति केचिदात्मानमपुण्याचरणेन च॥ ३६
यदैवं क्लेशवश्यत्वाद् घ्नन्त्यात्मानमपि प्रियं।
तदैषां परकायेषु परिहारः कथं भवेत्॥ ३७

असमीक्षितकरिता प्रमादः। स्वयमेव स्वकायं कण्टकखाणुकठल्लपाषाणशर्करादिभिर्दुर्गमार्गेषु[3] कर्मप्रवृत्ताः। कण्टकास्तरणशयनादिभिर्वा बाधन्ते। तथा भोजनपानपरिहारा-

---

1 VI, 8-34.
2 VI, 35-50.
3 khāṇu, cp. Bendall's note ad *Çikṣās.* 102, 1; kaṭhalla (°lya), see *Mahāvastu* (Burnouf, *Lotus*, 383.)

दिभिः[1] । किमिति कोपात् । अगम्यपरदारधनादि लब्धुमिच्छया वा ।

उद्बन्धनं ऊर्ध्वलम्बनं । प्रपातः प्रपतनं पर्वतादेः । जलाग्निप्रवेशादिभिः । विषापथ्यादिभक्षणैः । अत्याहारातिपानादिभिः । निघ्नन्ति मारयन्ति केचिन्मोहपुरुषा[2] आत्मानं स्वकायं परवधादिभिः । अपुण्यचरणेन च । परवधाभिप्रायाः संग्रामादिष्वकुशलक्रियया च ।

यदैवमुक्तक्रमेण क्लेशवश्यत्वात् क्लेशपरतन्त्रत्वादेते सत्त्वा आत्मानमपि प्रियं वल्लभं घ्नन्ति पीडयन्ति । तदैषां परकायेषु परशरीरेष्वपकारविरतिः कथं स्यात् ॥

इत्थं च कृपापात्रमेवैते न द्वेषस्थानं । इत्याह

क्लेशोन्मत्तीकृतेष्वेषु प्रवृत्तेष्वात्मघातने ।
न केवलं दया नास्ति क्रोध उत्पद्यते कथं ॥ ३८

पिशाचैरिव ग्रस्तेषु । एषु । अपकारकारिषु । उक्तनयेन प्रवृत्तेष्वात्मघातने परापकारद्वारेण वा । न केवलं न तावत् [69b] कृपा नास्ति । औदासीन्यमपि साधूनां तत्रायुक्तं । द्वेष उत्पद्यते कथं । कृपास्थानेष्विति विपर्ययो महान् ॥

---

1 Parihāra, see *Childers*, s. voc. "Ab. (Abhidhānappadīpikā) gives also to this word the meaning of vajjana, "avoiding," as in Sanskrit; but of this I have not as yet met with any example."—This meaning imposes itself in our text.

2 Mohapuruṣa (not in P.W.) very common, *Lankāv.* 65, 13, 114, 9, etc. Cp. mohavarga, *ibid.* 111, 16.

एवमपि स्वचित्तं निवारयेदित्याह।

यदि स्वभावो बालानां परोपद्रवकारिता।
तेषु कोपो न युक्तो मे यथाग्नौ दहनात्मके॥ ३९

तथा हि विकल्पद्वयमत्र बालानां पृथग्जनानां यद्येतादृश एव स्वभावः[1] परोपद्रवकारिता नाम। तदा न खलु स्वभावाः[2] पर्यनुयोगमर्हन्ति[3] किमिति परापकारं कुर्वन्ति ते। इति परिभाव्य तेषु द्वेषो न युक्तो मे। तद्यथाग्नौ दहनस्वभावे दाहकरणात्। अन्यथा तदभावे तत्स्वभावताहानिप्रसङ्गात्।

द्वितीयं विकल्पमधिकृत्याह।

अथ दोषो ऽयमागन्तुः सत्त्वाः प्रकृतिपेशलाः।
तथाप्ययुक्तस्तत्कोपः कटुधूमे यथाम्बरे॥ ४०

अथ दोषो ऽयमागन्तुरन्य एव न तत्स्वभावभूतः सत्त्वाः पुनः प्रकृतिप्रभास्वरचित्तसंतानतया[4] पेशला अकुटिलस्वभावाः। दोषा हि दुष्टस्वभावा न तत्स्वभावाः सत्त्वाः। तथाप्ययुक्तस्तेषु सत्त्वेषु पेशलस्वभावेषु कोपः। कस्मिन्निव। कटुधूमो यस्मिन्निवाम्बरे। न हि कटुता नाम निर्मलस्याकाशस्य स्वभावः। अपि तु धूमस्य। अतश्च तद्दोषेण धूम एव द्वेषो[5] युज्यते। नाकाशे प्रकृतिपरिशुद्धे। तस्माद्दोषेष्वेव कोपो युज्यते न सत्त्वेषु॥

---

1 MS.: etādṛçā eva svabhāvāḥ. No plural sign in Tib.

2 No sign of the plural in Tib.

3 MS.: paryanupayogam.

4 Cp. prakṛtinirmala,° prabhāsvaratā, *Bodhic.* IX, 269.14; prakṛtiprabhāsvaraviçuddhi (*Laṅkāv.* 80-3),

5 MS.: doṣo.

अपि च यदेव हि प्रधानं दुःखकारणं तत्र युक्तो भवेत्कोपो नाप्रधाने। इत्याह।

मुख्यं दण्डादिकं हित्वा प्रेरके यदि कुप्यते।
द्वेषेण प्रेरितः सो ऽपि द्वेषे द्वेषो ऽस्तु मे वर ॥४१

काये हि दण्डप्रहारादभावितचित्तस्य दुःखं समुत्पद्यते। ततो दण्ड एव मुख्यं दुःखकारणमिति। तत्रैव कोपो युक्तः। अथ परप्रेरितस्य दण्डस्य को दोषः। तेन प्रेरक एव द्वेष्यो भवति। एवं तर्हि द्वेषेण सो ऽपि दण्डप्रेरकः [70a] प्रेरित इति द्वेषे द्वेषो मम युक्तो न प्रेरके॥

अपि च। नादत्तं किं चिदुपभुज्यते सुखं दुःखं वा। इति विचिन्त्य परापकारे ऽपि न तत्र चित्तं प्रदूषयेत्। इत्याह।

मयापि पूर्वं सत्त्वानामीदृश्येव व्यथा कृता।
तस्मान्मे युक्तमेवैतत्सत्त्वोपद्रवकारिणः॥ ४२

पूर्वं जन्मान्तरे मयापि सत्त्वानामेवंविधैव पीड़ा कृता यस्मात्। ऋणपरिशोधनन्यायेनोचितमेव ममैतत्परापकारकारिणः। तत्कर्मफलपरिपाकादिति भावः॥

यद्यस्य कारणं तस्मादेतदुत्पद्यते। नान्यस्मात्। इति

Pariçiṣta Parvan, (Text) Fasc. 1-5 @ /6/ each	Rs. 1	14
Prākṛita-Paingalam, Fasc. 1-7 @ /6/ each	2	10
Prithivirāj Rāsa, (Text) Part II, Fasc. 1-5 @ /6/ each	1	14
Ditto (English) Part II, Fasc. 1	0	12
Prākṛta Lakṣaṇam, (Text) Fasc. 1	1	8
Parāçara Smṛti, (Text) Vol. I, Fasc. 1-8; Vol. II, Fasc. 1-6; Vol. III, Fasc. 1-6 @ /6/ each	7	8
Parāçara, Institutes of (English)	0	12
Prabandhacintāmaṇi (English) Fasc. 1-3 @ /12/ each	2	4
*Sāma Vēda Saṁhitā, (Text) Vols. I, Fasc. 5-10; II, 1-6; III, 1-7; IV, 1-6; V, 1-8, @ /6/ each Fasc.	12	6
Sāṇkhya Sūtra Vṛtti, (Text) Fasc. 1-4 @ /6/ each	1	8
Ditto (English) Fasc. 1-3 @ /12/ each	2	4
Suçruta Saṁhitá, (Eng.) Fasc. 1 @ /12/	0	12
*Taittereya Saṁhitā, (Text) Fasc. 14-45 @ /6/ each	12	0
Tāṇḍya Brāhmaṇa, (Text) Fasc. 1-19 @ /6/ each	7	2
Tattva Cintāmaṇi, (Text) Vol. I, Fasc. 1-9, Vol. II, Fasc. 1-10, Vol. III, Fasc. 1-2, Vol. IV, Fasc. 1, Vol. V, Fasc. 1-5, Part IV, Vol. II, Fasc. 1-12 @ /6/ each	14	10
Trikāṇḍa-Maṇḍanam, (Text) Fasc. 1-2 @ /6/	0	12
Tul'si Sat'sai, (Text) Fasc. 1-5 @ /6/ each	1	14
Upamita-bhava-prapañca-kathā (Text) Fasc. 1-5 @ /6/ each ...	1	14
Uvāsagadasāo, (Text and English) Fasc. 1-6 @ /12/	4	8
Varāha Purāṇa, (Text) Fasc. 1-14 @ /6/ each	5	4
Varsa Krya Kaumudi, Fasc. 1-6 @ /6/	2	4
*Vāyu Purāṇa, (Text) Vol. I, Fasc. 2-6; Vol. II, Fasc. 1-7, @ /6/ each	4	8
Viṣṇu Smṛti, (Text) Fasc. 1-2 @ /6/ each	0	12
Vivādaratnākara, (Text) Fasc. 1-7 @ /6/ each	2	10
Vṛhannāradīya Purāṇa, (Text) Fasc. 1-6 @ /6/	2	4
Vṛhat Svayambhū Purāṇa, Fasc. 1-6	2	4

Tibetan Series.

Pag-Sam Thi S'īñ, Fasc. 1-4 @ 1/ each	4	0
Sher-Phyin, Vol. I, Fasc. 1-5; Vol. II, Fasc. 1-3; Vol. III, Fasc. 1-5, @ 1/ each	13	0
Rtogs brjod dpag hkhri S'iñ (Tib. & Sans.) Vol. I, Fasc. 1-5; Vol. II. Fasc. 1-5 @ 1/ each	10	0

Arabic and Persian Series.

'Ālamgīrnāmah, with Index, (Text) Fasc. 1-13 @ /6/ each... ...	4	14
Al-Muqaddasi (English) Vol. I, Fasc. 1-3 @ /12/	2	4
Āīn-i-Akbarī, (Text) Fasc. 1-22 @ 1/ each	22	0
Ditto (English) Vol. I, Fasc. 1-7, Vol. II, Fasc. 1-5, Vol. III, Fasc. 1-5, @ 1/12/ each	29	12
Akbarnāmah, with Index, (Text) Fasc. 1-37 @ 1/ each	37	0
Ditto English Fasc, 1-7 @ 1/ each	7	0
Arabic Bibliography, by Dr. A. Sprenger	0	6
Bādshāhnāmāh, with Index, (Text) Fasc. 1-19 @ /6/ each	7	2
Catalogue of Arabic Books and Manuscripts	1	2
Catalogue of the Persian Books and Manuscripts in the Library of the Asiatic Society of Bengal. Fasc. 1-3 @ 1/ each	3	0
Dictionary of Arabic Technical Terms, and Appendix, Fasc. 1-21 @ 1/ each	21	0
Farhang-i-Rashīdī, (Text) Fasc. 1-14 @ 1/ each	14	0
Fihrist-i-Ṭūsī, or, Ṭūsy's list of Shy'ah Books, (Text) Fasc. 1-4 @ /12/ each	3	0
Futūḥ-ush-Shām of Wāqidi, (Text) Fasc. 1-9 @ /6/ each	3	6
Ditto of Āzādī, (Text) Fasc. 1-4 @ /6/ each	1	8
Haft Āsmān, History of the Persian Masnawi, (Text) Fasc. 1 ...	0	12
History of the Caliphs, (English) Fasc. 1-6 @ /12/ each	4	8
Iqbālnāmah-i-Jahāngīrī, (Text) Fasc. 1-3 @ /6/ each	1	2
Iṣābah, with Supplement, (Text) 51 Fasc. @ /12/ each	38	4
Maāṣir-ul-Umarā, Vol. I, Fasc. 1-9, Vol. II, Fasc. 1-9; Vol. III, 1-10; Index to Vol. I, Fasc. 10-11; Index to Vol. III, Fasc. 11-12; Index to Vol. II, Fasc. 10-12 @ /6/ each	13	2
Maghāzi of Wāqidi, (Text) Fasc. 1-5 @ /6/ each	1	14

* The other Fasciculi of these works are out of stock, and complete copies cannot be supplied.

Muntakhabu-t-Tawārikh, (Text) Fasc. 1-15 @ /6 each ...	Rs.	5	10
Muntakhabu-t-Tawārikh, (English) Vol. I, Fasc 1-7; Vol. II, Fasc. 1-5 and 3 Indexes; Vol. III, Fasc. 1 @ /12/ each ...	...	12	0
Muntakhabu-l-Lubāb, (Text) Fasc. 1-19 @ /6/ each ...	...	7	2
Ma'āṣir-i-'Ālamgīrī, (Text), Fasc. 1-6 @ /6/ each ...	...	2	4
Nukhbatu-l-Fikr, (Text) Fasc. 1	...	0	6
Niẓāmī's Khiradnāmah-i-Iskandari, (Text) Fasc. 1-2 @ /12/ each		1	8
Riyāẓu-s-Salāṭīn, (Text) Fasc. 1-5 @ /6/ each	...	1	14
Ditto Ditto (English) Fasc. I-II	...	1	8
Tabaqāt-i-Nāṣirī, (Text) Fasc. 1-5 @ /6/ each	...	1	14
Ditto (English) Fasc. 1-14 @ /12/ each ...	...	10	8
Ditto Index	...	1	0
Tārikh-i-Fīrūz Shāhi of Ẓiyāu-d-dīn Barni (Text) Fasc. 1-7 @ /6/ each...		2	10
Tārikh-i-Fīrūzshāhi, of Shams-i-Sirāj Aif, (Text) Fasc. 1-6 @ /6/ each...		2	4
Ten Ancient Arabic Poems, Fasc. 1-2 @ 1/8/ each ...	...	3	0
Wis o Rāmīn, (Text) Fasc. 1-5 @ /6/ each	...	1	14
Ẓafarnāmah, Vol. I, Fasc. 1-9, Vol. II, Fasc. 1-8 @ /6/ each	..	6	6
Tuzuk-i-Jahāngirī, (Eng.) Fasc. 1	...	0	12

ASIATIC SOCIETY'S PUBLICATIONS.

1. ASIATIC RESEARCHES. Vol. VII, Vols. XI and XVII, and Vols. XIX and XX @ 10/ each 50 0
2. PROCEEDINGS of the Asiatic Society from 1865 to 1869 (incl.) @ /6/ per No.; and from 1870 to date @ /8/ per No.
3. JOURNAL of the Asiatic Society for 1843 (12), 1844 (12), 1845 (12), 1846 (5), 1847 (12), 1848 (12), 1866 (7), 1867 (6), 1868 (6), 1869 (8), 1870 (8), 1871 (7), 1872 (8), 1873 (8) 1874 (8), 1875 (7), 1876 (7), 1877 (8), 1878 (8), 1879 (7), 1880 (8), 1881 (7), 1882, (6), 1883 (5), 1884 (6), 1885 (6), 1886 (8), 1887 (7), 1888 (7), 1889 (10), 1890 (11), 1891 (7), 1892 (8), 1893 (11), 1894 (8), 1895 (7), 1896 (8), 1897 (8), 1898 (8), 1899 (8), 1900 (7) & 1901 (7), @ 1/8 per No. to Members and @ 2/ per No. to Non-Members.

N.B.—The figures enclosed in brackets give the number of Nos. in each Volume.

4.	Centenary Review of the Researches of the Society from 1784–1883 ...	3	0
	A sketch of the Turki language as spoken in Eastern Turkistan, by R. B. Shaw (Extra No., *J.A.S.B.*, 1878)	4	0
	Theobald's Catalogue of Reptiles in the Museum of the Asiatic Society (Extra No., *J.A.S.B.*, 1868)	2	0
	Catalogue of Mammals and Birds of Burmah, by E. Blyth (Extra No., *J.A.S.B.*, 1875)	4	0
	Introduction to the Maithilī Language of North Bihār, by G. A. Grierson, Part II, Chrestomathy and Vocabulary (Extra No., *J.A.S.B.*, 1882)		
5.	Anīs-ul-Musharrahīn	4	0
6.	Catalogue of Fossil Vertebrata	3	0
7.	Catalogue of the Library of the Asiatic Society, Bengal, by W. A. Bion	3	8
8.	Ināyah, a Commentary on the Hidāyah, Vols. II and IV, @ 16/ each...	32	0
9.	Jawāmlu-l-'ilm ir-riyāẓī, 168 pages with 17 plates, 4to. Part I ...	2	0
10.	Khizānatu-l-'ilm	4	0
11.	Mahābhārata, Vols. III and IV, @ 20/ each	40	0
12.	Moore and Hewitson's Descriptions of New Indian Lepidoptera, Parts I–III, with 8 coloured Plates, 4to. @ 6/ each	18	0
13.	Sharaya-ool-Islām	4	0
14.	Tibetan Dictionary, by Csoma de Körös	10	0
15.	Ditto Grammar "	8	0
16.	Kaçmiraçabdāmṛta, Parts I & II @ 1/8/	3	0
17.	A descriptive catalogue of the paintings, statues, &c., in the rooms of the Asiatic Society of Bengal by C. R. Wilson...	1	0
18.	Memoir on maps illustrating the Ancient Geography of Kaśmir by M. A. Stein, Ph.D., Jl. Extra No. 2 of 1899	4	0

Notices of Sanskrit Manuscripts, Fasc. 1-29 @ 1/ each ...	...	29	0
Nepalese Buddhist Sanskrit Literature, by Dr. R. L. Mitra	...	5	0

N.B.—All Cheques, Money Orders, &c., must be made payable to the "Treasurer, Asiatic Society," only.

12-2-03.

Books are supplied by V.-P.P.

Muntakhabu-t-Tawārīkh, (Text) Fasc. 1-15 @ /6 each ...	Rs. 5	10
Muntakhabu-t-Tawārīkh, (English) Vol. I, Fasc. 1-7; Vol. II, Fasc. 1-5 and 3 Indexes; Vol. III, Fasc. 1 @ /12/ each	12	0
Muntakhabu-l-Lubāb, (Text) Fasc. 1-19 @ /6/ each	7	2
Ma'āṣir-i-'Ālamgīrī, (Text), Fasc. 1-6 @ /6/ each	2	4
Nukhbatu-l-Fikr, (Text) Fasc. 1	0	6
Niẓāmī's Khiradnāmah-i-Iskandari, (Text) Fasc. 1-2 @ /12/ each	1	8
Riyāẓu-s-Salāṭīn, (Text) Fasc. 1-5 @ /6/ each	1	14
Ditto Ditto (English) Fasc. 1-II	1	8
Tabaqāt-i-Nāṣirī, (Text) Fasc. 1-5 @ /6/ each	1	14
Ditto (English) Fasc. 1-14 @ /12/ each	10	8
Ditto Index	1	0
Tārīkh-i-Fīrūz Shāhi of Ẓiyāu-d-dīn Barni (Text) Fasc. 1-7 @ /6/ each...	2	10
Tārīkh-i-Fīrūzshāhi, of Shams-i-Sirāj Aif, (Text) Fasc. 1-6 @ /6/ each...	2	4
Ten Ancient Arabic Poems, Fasc. 1-2 @ 1/8/ each	3	0
Wis o Rāmīn, (Text) Fasc. 1-5 @ /6/ each	1	14
Ẓafarnāmah, Vol. I, Fasc. 1-9, Vol. II, Fasc. 1-8 @ /6/ each ..	6	6
Tuzuk-i-Jahāngīrī, (Eng.) Fasc. 1	0	12

ASIATIC SOCIETY'S PUBLICATIONS.

1. Asiatic Researches. Vol. VII, Vols. XI and XVII, and Vols. XIX and XX @ 10/ each	50	0
2. Proceedings of the Asiatic Society from 1865 to 1869 (incl.) @ /6/ per No.; and from 1870 to date @ /8/ per No.		
3. Journal of the Asiatic Society for 1843 (12), 1844 (12), 1845 (12), 1846 (5), 1847 (12), 1848 (12), 1866 (7), 1867 (6), 1868 (6), 1869 (8), 1870 (8), 1871 (7), 1872 (8), 1873 (8) 1874 (8), 1875 (7), 1876 (7), 1877 (8), 1878 (8), 1879 (7), 1880 (8), 1881 (7), 1882, (6), 1883 (5), 1884 (6), 1885 (6), 1886 (8), 1887 (7), 1888 (7), 1889 (10), 1890 (11), 1891 (7), 1892 (8), 1893 (11), 1894 (8), 1895 (7), 1896 (8), 1897 (8), 1898 (8), 1899 (8), 1900 (7) & 1901 (7), @ 1/8 per No. to Members and @ 2/ per No. to Non-Members.		
N.B.—The figures enclosed in brackets give the number of Nos. in each Volume.		
4. Centenary Review of the Researches of the Society from 1784–1883 ...	3	0
A sketch of the Turki language as spoken in Eastern Turkistan, by R. B. Shaw (Extra No., *J.A.S.B.*, 1878) ...	4	0
Theobald's Catalogue of Reptiles in the Museum of the Asiatic Society (Extra No., *J.A.S.B.*, 1868)	2	0
Catalogue of Mammals and Birds of Burmah, by E. Blyth (Extra No., *J.A.S.B.*, 1875)	4	0
Introduction to the Maithilī Language of North Bihār, by G. A. Grierson, Part II, Chrestomathy and Vocabulary (Extra No., *J.A.S.B.*, 1882)		
5. Anīs-ul-Musharrahīn	4	0
6. Catalogue of Fossil Vertebrata	3	0
7. Catalogue of the Library of the Asiatic Society, Bengal, by W. A. Bion	3	8
8. Ināyah, a Commentary on the Hidāyah, Vols. II and IV, @ 16/ each...	32	0
9. Jawāmlu-l-'ilm ir-riyāẓī, 168 pages with 17 plates, 4to. Part I ...	2	0
10. Khizānatu-l-'ilm	4	0
11. Mahābhārata, Vols. III and IV, @ 20/ each	40	0
12. Moore and Hewitson's Descriptions of New Indian Lepidoptera, Parts I–III, with 8 coloured Plates, 4to. @ 6/ each	18	0
13. Sharaya-ool-Islām	4	0
14. Tibetan Dictionary, by Csoma de Körös	10	0
15. Ditto Grammar " "	8	0
16. Kaçmiraçabdāmṛta, Parts I & II @ 1/8/	3	0
17. A descriptive catalogue of the paintings, statues, &c., in the rooms of the Asiatic Society of Bengal by C. R. Wilson...	1	0
18. Memoir on maps illustrating the Ancient Geography of Kaśmir by M. A. Stein, Ph.D., Jl. Extra No. 2 of 1899	4	0

Notices of Sanskrit Manuscripts, Fasc. 1-29 @ 1/ each	29	0
Nepalese Buddhist Sanskrit Literature, by Dr. R. L. Mitra ...	5	0

N.B.—All Cheques, Money Orders, &c., must be made payable to the "Treasurer, Asiatic Society," only.

12-2-03.

Books are supplied by V.-P.P.

10

Vol. III . II

